

ΓΙΩΡΓΟΥ ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ

ΜΙΝΩΙΚΑ ΠΗΛΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ

ΜΙΝΩΙΚΑ ΠΗΛΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ

Γυναικεῖο εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ ἱερὸ Κορυφῆς Πισκοκεφάλου Σητείας, λεπτομέρεια (1700-1600 π.Χ.), (βλ. καὶ εἰκόνα ἐξωφύλλου).

ΓΙΩΡΓΟΥ ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ

ΜΙΝΩΙΚΑ ΠΗΛΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΠΟΜΙΝΩΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΑΘΗΝΑΙ 2001

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 106 72
FAX (01) 3644996

ISSN 1105-7785
ISBN 960-8145-29-5

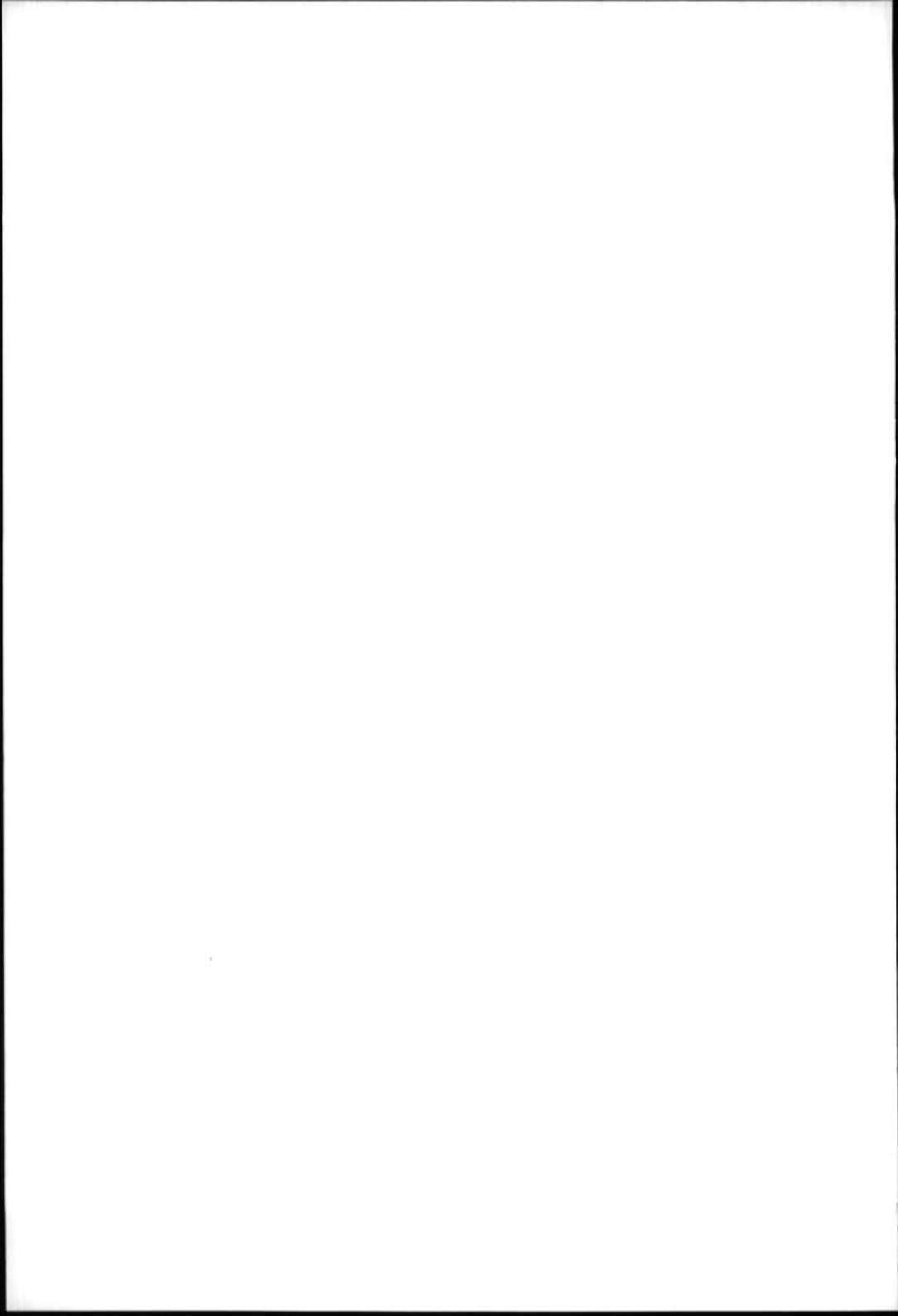
Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Ἄνδρικό καὶ γυναικεῖο εἰδώλιο ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς
Πισκοκεφάλου Σητείας (1700-1600 π.Χ.).
Εἰκόνα ὀπισθοφύλλου: Κεφαλὴ γυναικεῖου εἰδωλίου ἀπὸ τὸ σπήλαιο Ψυχροῦ
(1350-1300 π.Χ.).

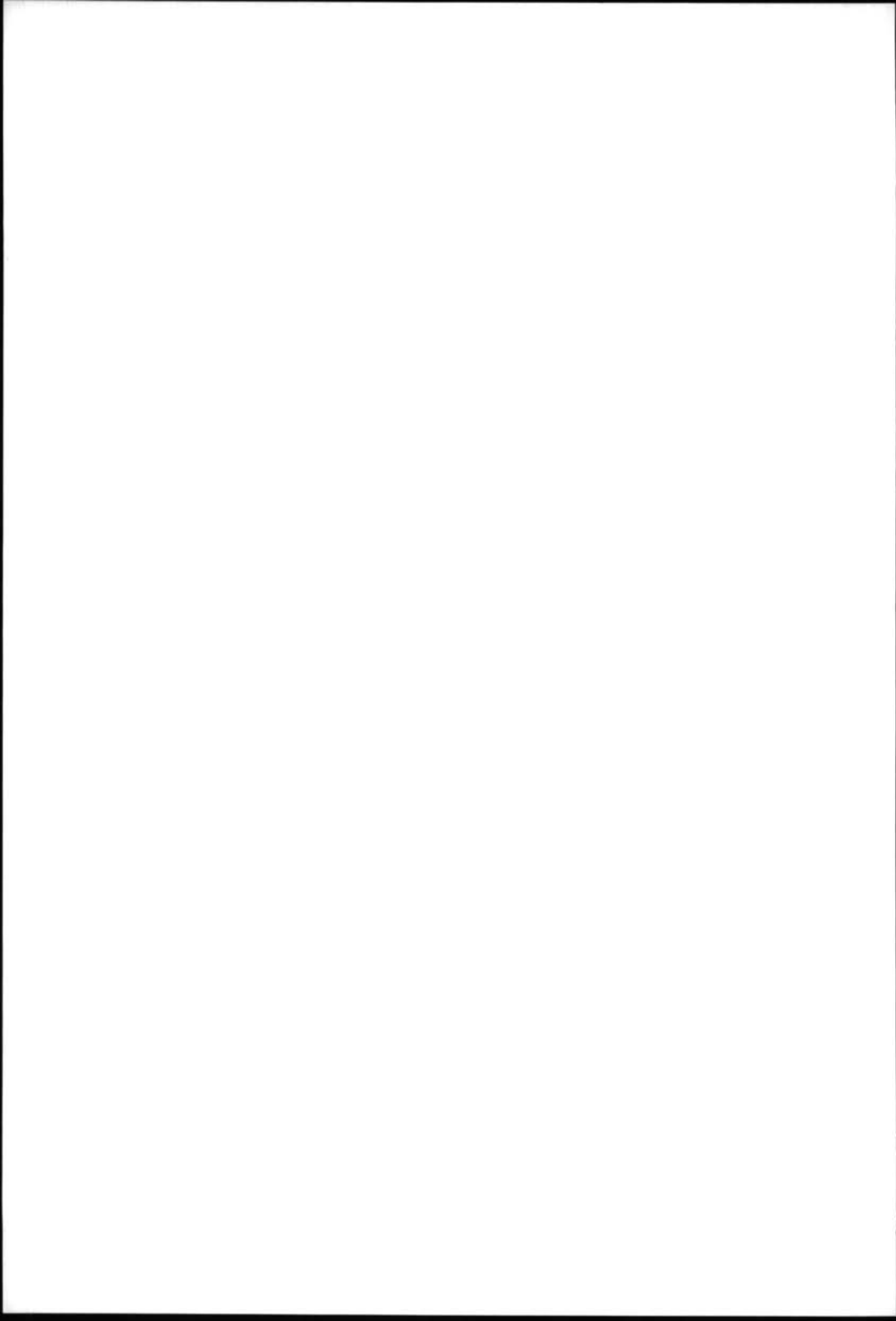
Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

Περιεχόμενα

I. Τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά - χρονολόγηση	1
'Από τὴ σχηματικότητα στὴ φυσιοκρατία	1
'Η πρώτη φάση τῆς μετανακτορικῆς πλαστικῆς	10
'Η μέση φάση τῆς μετανακτορικῆς πλαστικῆς	19
'Η ὑστερη φάση τῆς μετανακτορικῆς πλαστικῆς	28
'Η ὑπομινωικὴ πλαστικὴ	44
Τύποι μυκηναϊκῶν εἰδωλίων	52
Μινωικὰ εἰδώλια καὶ μινωικὲς ἐπιρροὲς στὸ Αἰγαῖο καὶ τὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα	55
II. Μορφολογικὰ χαρακτηριστικά	59
Τὸ ἔνδυμα	59
Τὰ κοσμήματα	69
Οἱ κομώσεις	72
Οἱ χειρονομίες	80
III. Ἡ τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς τῶν εἰδωλίων καὶ εἰδώλων	84
IV. Θέματα ρυθμοῦ	89
V. Ζητήματα ἐρμηνείας	104
Κύκλοι λατρείας - θεματικὲς ἐνότητες	105
1. Ἀνακτορικὴ - οἰκιακὴ λατεία	105
2. Ἴερά κορυφῆς	124
3. Κοινοτικὰ ἱερά	129
4. Ὑπαίθρια λατεία	141

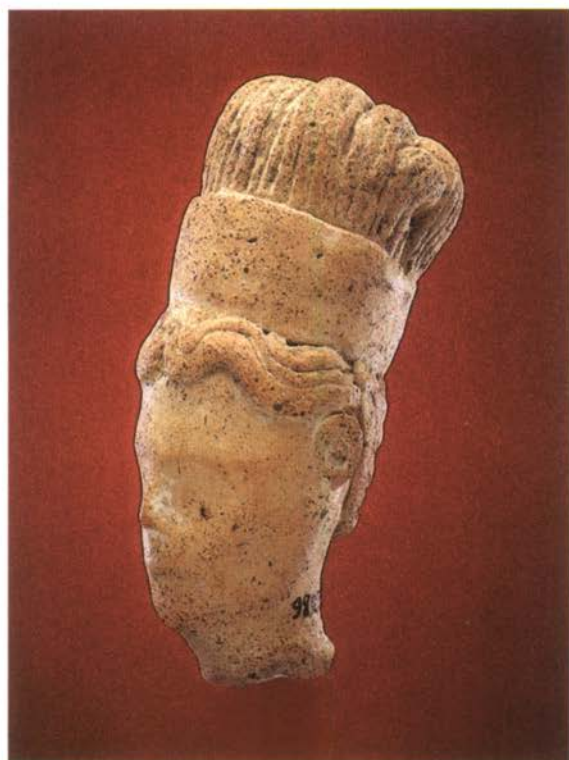

ΕΓΧΡΩΜΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

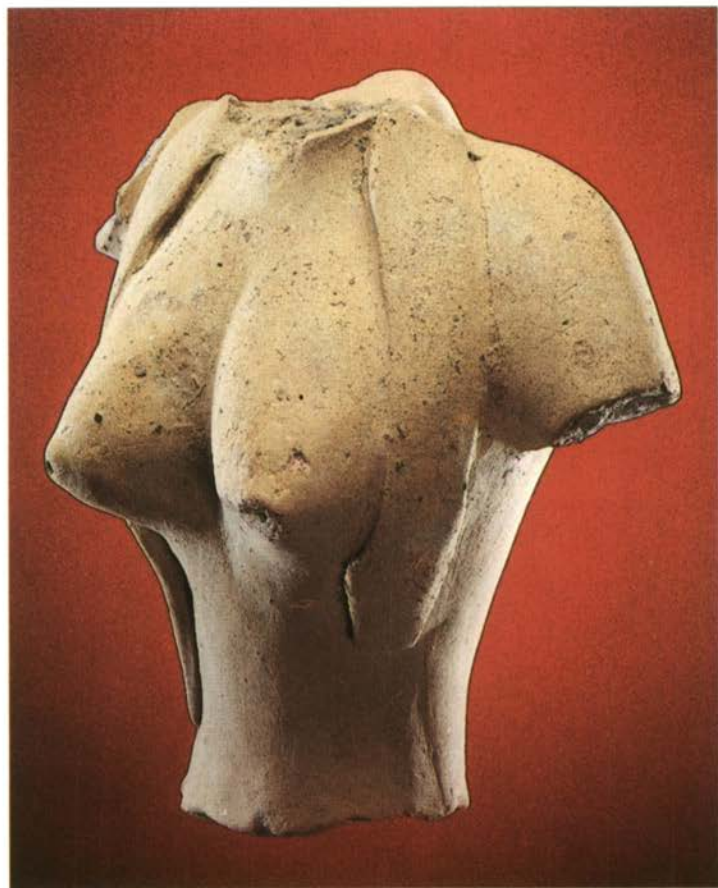

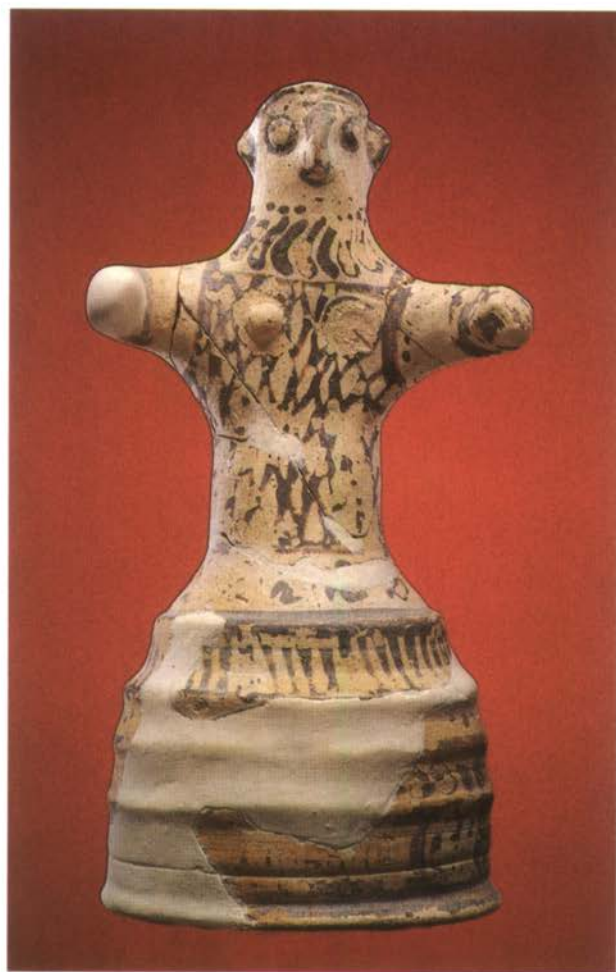
ΜΗ 31183 - Φαιστός (ύψ. 0.17 μ.). ΜΜ ΙΙΙ (1700-1600 π.Χ.).

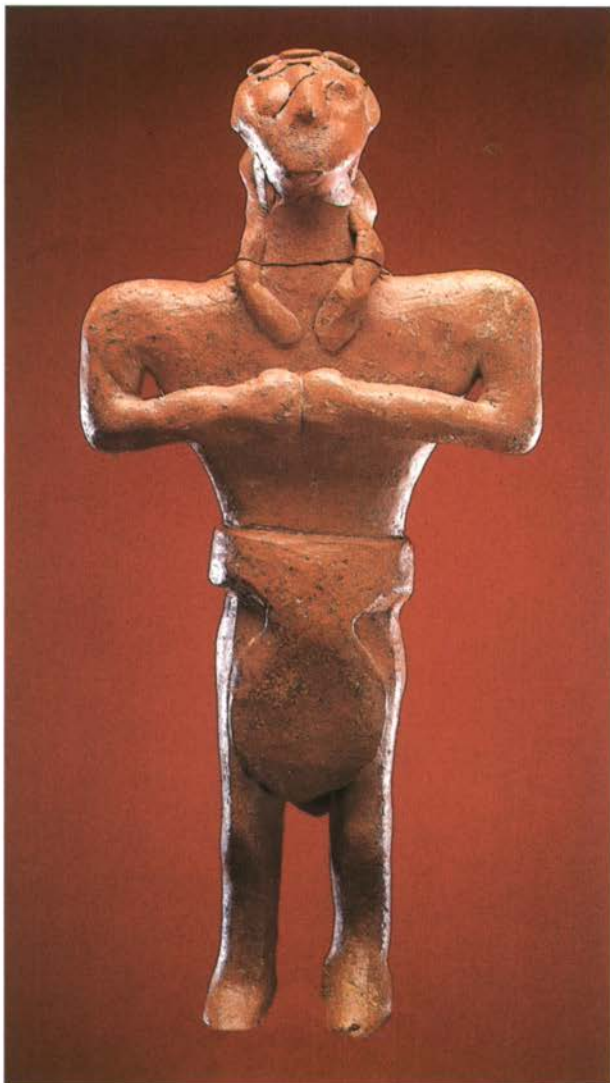
ΜΗ 9823 - Πικοκέφαλο (ύψ. 0.085 μ.). ΜΜ ΙΙΙ (1700-1600 π.Χ.).

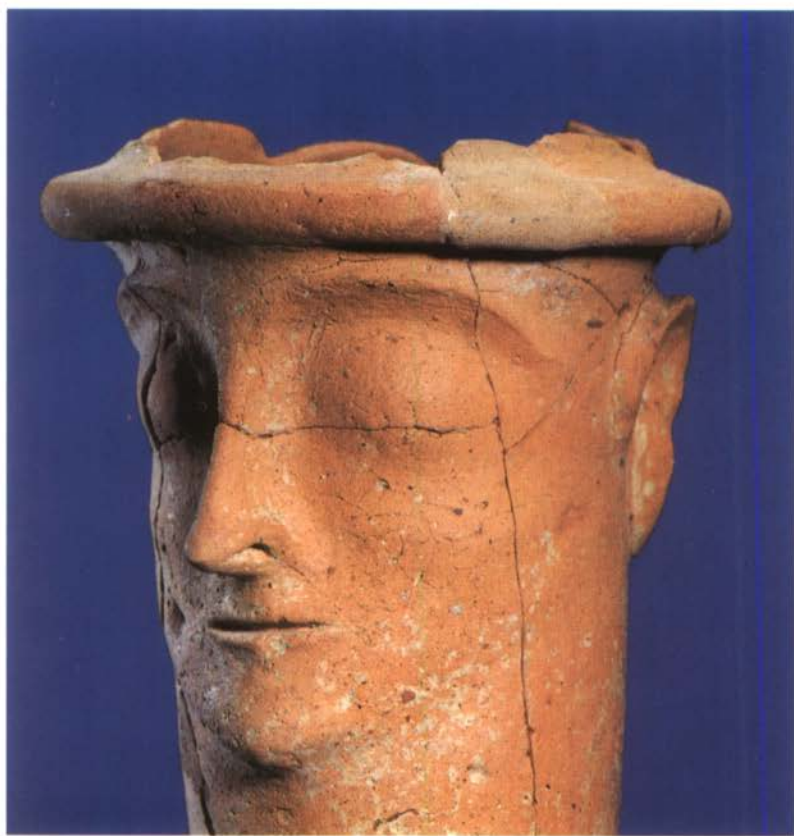
ΜΗ 18648 - Άγ. Τριάδα (ὑψ. 0.12 μ.). ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ Ι (1600-1500 π.Χ.).

ΜΗ 19807 - Άνεξερεύννητη Οικία Κνωσοῦ (ὑψ. 0.145 μ.). ΥΜ ΙΙ - ΙΙΙΑ1
(1400-1350 π.Χ.).

ΜΗ 3904 - Παλαίκαстро (ύψ. 0.185 μ.). ΥΜ ΙΙΒ (1300-1200 π.Χ.).

ΜΗ 22038 - Μοῖρες (ὕψ. 0.35 μ.), λεπτομέρεια. ὙΜ ΙΙΙΓ' (1200-1100 π.Χ.).

I. Τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικὰ χρονολόγηση

Ἀπὸ τὴ σχηματικότητα στὴ φυσιοκρατία

Πήλινα εἰδώλια πρωτοεμφανίζονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ἀνήκουν στὶς γνωστὲς σὲ ἑλλαδικὴ κλίμακα κατηγορίες τῶν ὄρθιων, καθιστῶν καὶ ὄκλαζόντων. Στὴν πρωτομινωικὴ περίοδο πλεονάζουν τὰ λίθινα σχηματικὰ ἢ κυκλαδικοῦ τύπου ἐνῶ τὰ πήλινα εἶναι λίγα καὶ ἔχουν συνήθως τὴ λειτουργικότητα σπονδικοῦ σκεύους (εἰκ. 1). Στὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο οἱ ἀριθμοὶ πολλαπλασιάζονται δραματικά. Πήλινα εἰδώλια, ἀνθρωπόμορφα καὶ ζωόμορφα παράγονται μαζικὰ γιὰ νὰ ἀνατεθοῦν κατὰ κύριο λόγο στὰ πολυἀριθμὰ ἱερὰ κορυφῆς, ποὺ ἀποτελοῦν χώρους ἄσκησης λατρείας σὲ κοινοτικὴ κλίμακα σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου ἀλλὰ καὶ στὴν πρώιμη κυρίως νεοανακτορικὴ. Ἡ τυποποίηση τῶν κατηγοριῶν ἀναθημάτων προσδιορίζει σαφῆ σχέση τοῦ ἀναθέτη μὲ τὸν χῶρο ἄσκησης

τῆς λατρείας ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ περιεχόμενό της συνολικά. Διαπιστώνεται τάση ἐξατομίκευσης, μὲ ἀναγνωρίσιμους χαρακτήρες ἀξιώματος ἢ ἡλικίας τοῦ ἀναθέτη, ὅπως τὸ ἐγχειρίδιο ἢ ἡ κόμμωση. Στὴν ἴδια ἀντίληψη προσγράφεται ἡ ἀλλαγὴ ὡς πρὸς τὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στὴν τέχνη τῆς πλαστικῆς: ἀπὸ τὴ γενικόλογη, σχηματικὴ προανακτορικὴ φόρμα, μὲ τὴν ὁποία ἀποδίδεται τὸ ἰδεόγραμμα τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς ἄλλα προσδιοριστικά, μεταβαίνουμε σὲ σαφεῖς καὶ ἀναλυτικὲς ἀπεικονίσεις, ὅπου ξεχωρίζουν τὰ βασικὰ μέρη τοῦ σώματος καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ φύλου καὶ ιδιότη-
τας. Ἀσφαλῶς ὅμως ἡ σχηματικὴ καὶ ἐπιπεδικότητα, κλη-

1 ΜΗ 3499 - Μόχλος.

2 ΜΗ 3487 - Χαμαίζι.

3 ΜΗ 3036 - Άγια Τριάδα.

4 ΜΗ 3035 - Άγια Τριάδα.

5 ΜΗ 15146 - Γόρτυς.

6 ΜΗ 3038 - Άγία Τριάδα.

7 ΜΗ 22347 - 'Αγία Τριάδα.

ρονομημένη από την προανακτορική πλαστική, και ιδιαίτερα από την κατηγορία των κυκλαδικών ειδωλίων, δὲν ἔχει ἀκόμα ἐξαιλεφθεῖ. Ἔτσι οἱ ἐπιφάνειες τοῦ σώματος εἶναι ἐπίπεδες καὶ εὐδιάκριτες, τὰ περιγράμματα τῶν σχημάτων ἀκόμα σαφῆ καὶ ὁ μυικὸς ὄγκος ἀνύπαρκτος (εἰκ. 2).

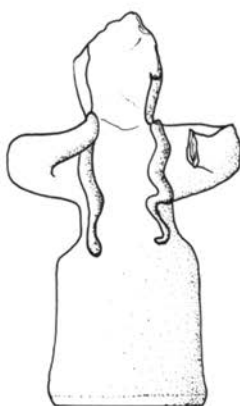
Οἱ τάσεις αὐτὲς ὑποχωροῦν πρὸς τὸ τέλος τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου, ὅταν ἐμφανίζονται σαφεῖς ἐπιρροὲς τοῦ νατουραλιστικοῦ ρυθμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσεται κυρίως σὲ ἄλλες μορφές τέχνης καὶ σὲ πρὸ εὐγενεῖς ἀπὸ τὸν πηλὸ ὕλες, ὅπως ὁ χαλκός, τὸ ἐλεφαντόδοντο καὶ ἡ φαγεντιανή. Στὸν χῶρο τῆς πηλοπλαστικῆς αὐτὴ ἡ ἐπίδραση γίνεται κυρίως ἀντιληπτὴ μὲ τὴν υἰοθέτηση μορφολογικῶν χαρακτήρων τῶν χάλκινων ειδωλίων, ὅπως κομμώσεων καὶ χειρονομιῶν (εἰκ. 4, 5, 6, 7 καὶ ἔγχρ. πίν. 1). Ἡ παλαιοανακτορική παράδοση εἶναι πάντως ἀκόμα ἰσχυρὴ, ὅπως μαρτυρεῖ ἓνα ειδώλιο ἀπὸ τὸ νέο ἀνάκτορο τῆς Φαιστοῦ μὲ συμπαγὴ ἄκαμπτο κορμὸ καὶ κωνικὴ φούστα, ποὺ ἀναλύεται σὲ τρία μηχανικὰ συγκολλημένα στερεομετρικὰ σχήματα, τὴ σφαῖρα, τὸν κύλινδρο καὶ τὸν κῶνο (εἰκ. 8).

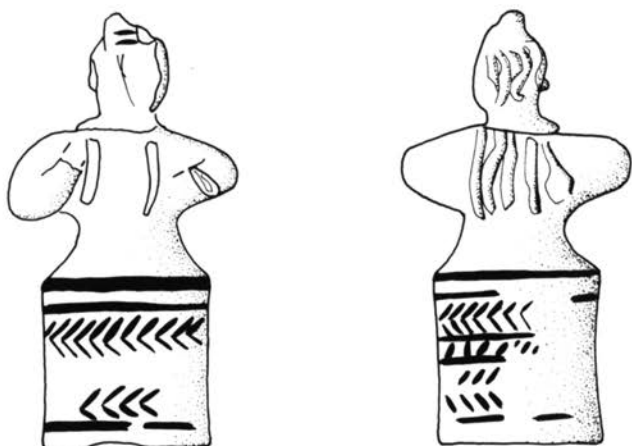
8 ΜΗ 1773 - Φαιστός.

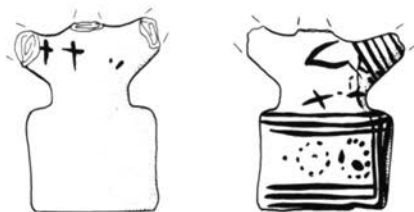
9 ΜΗ 15146 - Γόρτυς.

10 ΜΗ 3036 - Άγία Τριάδα.

11 ΜΗ 3035 - Άγία Τριάδα.

12 ΜΗ 3038 - Άγία Τριάδα.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εἰδώλια αὐτῆς τῆς περιόδου προέρχονται ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Μεσαράς καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν Φαιστό, τὴν Γόρτυνα καὶ τὴν Ἁγία Τριάδα. Συνήθως φέρουν λευκὸ ἐπίχρῖσμα καὶ μοτίβα κεραμεικῆς προέλευσης ἀπὸ πορτοκαλόχρωμη ἀπολεπιζόμενη βαφή (εἰκ. 3-6, 9-12). Ὅρισμένα παρουσιάζουν ἐκλεκτικὰς ἐπρροὲς ἀπὸ τὴ φυσιοκρατικὴ πλαστικὴ, ὅπως δύο εἰδώλια ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα (εἰκ. 7 καὶ ἔγχρ. πίν. 3) μὲ εὐπλαστο στήθος σὰν τὰ χάλκινα εἰδώλια, ἀλλὰ τὰ περισσότερα εἶναι ἀρκετὰ σχηματικὰ καὶ μόνον ὀρισμένοι τύ-

13 ΜΗ 9831 - Πισκοκέφαλο.

14α ΜΗ 14202 - Κόφινας.

ποι κομμώσεων μαρτυροῦν ἐπιρροὴ ἀπὸ τῆ φυσιοκρατικῆ πλαστικῆς.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν εἰδώλια τῶν ἱερῶν κορυφῆς Πισκοκεφάλου καὶ Κόφινα ποῦ χρονολογοῦνται μὲ τεχνοτροπικὰ κριτήρια καὶ ἀνασκαφικὰ δεδομένα στὴν πρώιμη νεοανακτορικῆ. Καὶ στὰ δύο σύνολα εἶναι ἐμφανῆς ἡ πρόθεση γιὰ ἀπόδοση καὶ τονισμὸ ἀνατομικῶν στοιχείων. Στὰ ἀνδρικὰ εἰδώλια τοῦ Πισκοκεφάλου τονίζεται καὶ δηλώνεται μὲ ἔμφαση καὶ ρεαλισμὸ τὸ κάτω ἀπὸ τὴ μέση τμῆμα, ἐνῶ τὸ πάνω τμῆμα τοῦ κορμοῦ εἶναι ἄσαρκο καὶ χαλαρό (*εἰκ. 13 καὶ εἰκ. ἐξωφύλλου*). Ὁ κορμὸς τῶν εἰδωλίων τοῦ Κόφινα εἶναι ραδινὸς καὶ μυώδης μὲ ἀρκετὰ πειστικὴ δήλωση τῆς μυικῆς ἀνατομίας μὲ χρῆση πλαστικῶν καὶ γραμμικῶν χαρακτήρων, κυρίως στὸ στέρνο καὶ τὴ στομαχικὴ χώρα (*εἰκ. 14*). Προβάλλονται ἔτσι ἀξίες τοῦ ἀνδρικοῦ σώματος ποῦ σχετίζονται πιθανότατα μὲ ἰδεολογικὲς παραμέτρους ἢ ἀκόμα καὶ μὲ αισθητικὲς ἀντιλήψεις τῶν κοινωνιῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες προέρχονται οἱ λάτρες (βλ. σ. 124 κέ., Ἴερὰ κορυφῆς).

14β ΜΗ 14236 - Κόφινας.

Ἡ πρώτη φάση τῆς μετανακτορικῆς πλαστικῆς

Στὴ διάρκεια τῆς περιόδου ποὺ καλύπτει χρονικὰ τὸ διάστημα τῆς ΥΜ ΙΙ καὶ τῆς ΥΜ ΙΙΙΑ, ἐνισχύονται περισσότερο οἱ τάσεις γιὰ ἀνόργανες, ἐμπειδικές μορφές καὶ γωνιώδη, θλαστὰ περιγράμματα. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φυσιοκρατικῆς πλαστικῆς εἶναι ἀκόμη ἀναγνωρίσιμα στὸ πλάσιμο τοῦ κορμοῦ καὶ στὴν ἀπόδοση τύπων κομμώσεων καὶ χειρονομιῶν.

Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ δύο εἰδῶλια τοῦ Μαυρόσηλιου: ἡ χρονολόγησις τοῦ μεγαλύτερου, τῆς λεγόμενης κουροτρόφου (εἰκ. 15α, 16), στὴν ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙΑ1 βεβαιώνεται ἀπὸ τὰ ἄνθη ἴρι-

15α ΜΗ 8345 - Μαυρόσηλιο Κνωσοῦ.

15β ΜΗ 8346 - Μαυρόσηλο Κνωσού.

16 ΜΗ 8345 - Μαυρόσηλο Κνωσού.

17α Άμάρι - 3/496 Συλλ. Γιαμαλάκη (ΜΗ).

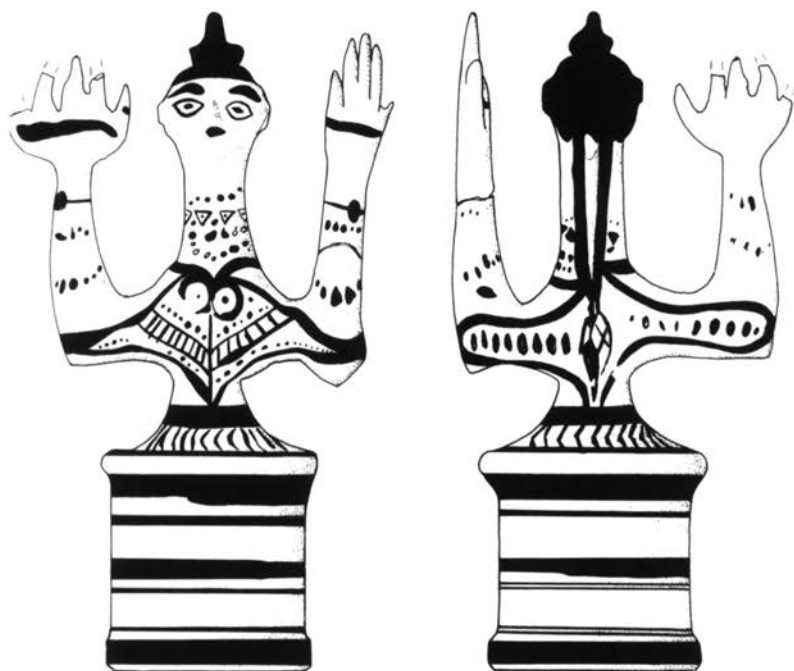

17β Άμάρι - 3/495 Συλλ. Γιαμαλάκη (ΜΗ).

18 ΜΗ 21809 - Καλοῦ.

δας καὶ κρόκου ποὺ φέρει στὸ περικόρμιο, μοτίβα ἀπὸ τὴν ἀγγειογραφία. Ὅπως καὶ στὴν πλαστικὴ τῆς παλαιοανακτορικῆς παράδοσης ἡ κυριαρχία τῶν σχημάτων δὲν ἀμφισβητεῖται, ἀφοῦ ἡ μορφή εὐκόλα ἀναλύεται σὲ ἓνα κύλινδρο, ἓνα συμπεσμένο κῶνο καὶ μία σφαῖρα. Στὸ μικρότερο εἰδώλιο ἡ σχηματοποίηση εἶναι ἀκόμη πρὸ προχωρημένη (εἰκ. 15β). Παραλλαγές αὐτῶν τῶν τύπων συναντῶνται σὲ μία σειρά εἰδωλίων ποὺ φέρουν χαρακτηριστικὴ κόμμωση τύπου κρωβύλου, ἀπὸ καμπτόμενο ἀγκιστροειδῶς βόστρυχο στὸ πίσω μέρος τοῦ κρανίου (εἰκ. 17-18).

19 ΜΗ 3861 - Κνωσός, Ίερό Διπλῶν Πελέκεων.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ εἰδώλια τοῦ Ἰεροῦ τοῦ Διπλῶν Πελέκεων τῆς Κνωσοῦ, τὰ ὁποῖα μὲ τεχνοτροπικὰ κριτήρια χρονολογοῦνται στὴν παρούσα φάση (εἰκ. 19-20). Στὸ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτὰ (εἰκ. 19) συναντᾶται γιὰ πρώτη φορά ἡ γνωστή, τυποποιημένη χειρονομία τῶν ὑψωμένων σὲ σχῆμα ὀρθῆς γωνίας χεριῶν τῶν μετανακτορικῶν εἰδῶλων. Τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο καὶ ὁ συμβολισμὸς ἐπιβάλλουν τοὺς τρόπους μορφοποίησης: οἱ πήχεις μεγεθύνονται γιὰ νὰ ἐξαρθεῖ τὸ νόημα τῆς χειρονομίας, τὸ ἴδιο καὶ οἱ παλάμες, ὁ λαιμὸς ἐπιμη-

20 ΜΗ 3862 - Κνωσός, Τερό Διπλῶν Πελέκεων.

κύνεται ὥστε τὸ πρόσωπο νὰ φθάσει στὸ ὕψος τῶν παλαμῶν. Τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικά, κυρίως τὰ μάτια, τονίζονται ιδιαίτερα. Ἡ πλούσια γραπτὴ διακόσμηση μὲ περιδέραια καὶ ψέλια ἐξάιρουν τὸ ὑψηλὸ ἀξίωμα τῆς μορφῆς. Ἀντίθετα τὸ σῶμα συρρικνώνεται καὶ ἡ φούστα λειτουργεῖ πλέον ὡς κύλινδρος - βάση τοῦ κορμοῦ. Τὸν χαρακτήρα τοῦ κυλίνδρου ὡς μὴ ὀργανικοῦ μέλους ὑπογραμμίζει ἡ διακόσμησή του, κυρίως τῆς πάνω πλευρᾶς του, ἀπὸ ζώνη φυλλοειδῶν σὲ κυκλικὴ διάταξη, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ διακόσμηση πωμάτων ΥΜ ΙΙΑ πυξίδων.

21 ΜΗ 2181 - Ψυχρό.

Στὰ πρόσωπα τῶν ειδωλίων αὐτῶν διαπιστώνεται ἡ ἐπίδραση σύγχρονων μὲ αὐτὰ τοιχογραφιῶν, ὅπως τῆς γνωστῆς Παριζιάνας, ποὺ χρονολογεῖται στὴν τελικὴ ἀνακτορικὴ φάση τῆς Κνωσοῦ, στὴν ΥΜ ΠΙΑ1-ΥΜ ΠΙΑ2. Παρόμοια ἐπίδραση διαπιστώνεται καὶ στὸ θραῦσμα κεφαλῆς ειδώλου ἢ ἀνθρωπομορφικοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸ Ψυχρό (εἰκ. 21 καὶ εἰκ. ὀπισθοφύλλου), ἀλλὰ καὶ σὲ ἓνα ειδώλιο στὸ Κρατικὸ Μουσεῖο τοῦ Μονάχου ποὺ φέρεται προερχόμενο ἀπὸ τὴν Σπάρτη, ἀλλὰ εἶναι ὅπωςδήποτε κρητικὸ καὶ μάλιστα προϊόν κνωσιακοῦ ἐργαστηρίου, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς βαφῆς (εἰκ. 22 γιὰ σύγκριση βλ. ἔγχρ. πίν. 4). Ἡ ὁμοιότητα στὸ πρόσωπο εἶναι πασιφανῆς ἰδιαίτερα μὲ τὰ ειδώλια τῆς Κνωσοῦ, τὸ

22α-β Κρατικό Μουσείο Μονάχου - Σπάρτη (;).

πλάσιμο όμως τοῦ στήθους ἀνακαλεῖ φυσιοκρατικὰ εἰδώλια, ὅπως καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς στολιδωτῆς φούστας μὲ διακόσμηση ζατρικίου πού θυμίζει τὶς φούστες τῶν εἰδωλίων τῶν Temple Repositories. Χρονολογεῖται μάλλον στὴν ΥΜ ΙΙ-ΙΙΑ1, μία περίοδο μεταβατικὴ πού, ὅπως εἶδαμε, καθορίζεται ἀπὸ τὴν εὐχέρεια ἀνάμξης διαφορετικῆς προέλευσης στοιχείων ρυθμοῦ καὶ εἰκονογραφίας.

22γ Κρατικὸ Μουσεῖο Μονάχου - Σπάρτη (:).

Ἡ μέση φάση τῆς μετανακτορικῆς πλαστικῆς

Στὴν περίοδο αὐτή, ποὺ ἀντιστοιχεῖ χρονικὰ μὲ τὴν ΥΜ ΙΙΒ, τὰ κύρια τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ συμμετρία ὡς πρὸς τοὺς κάθετους ἄξονες τῆς μορφῆς καὶ ὁ ἐπλεκτικὸς τρισμὸς ὀρισμένων σημαντικῶν, γιὰ τοὺς χρῆστες τῶν εἰδωλίων, μελῶν καὶ ἡ συρρίκνωση ἄλλων. Ὁ κορμὸς, ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη φάση, ἀναλύεται σὲ συνθέσεις γεωμετρικῶν σχημάτων, συνήθως τρίγωνα, ρόμβους καὶ κυλίνδρους.

Πάντως οἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς φυσιοκρατίας ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἰσχυρές. Αὐτὸ φαίνεται καλύτερα στὸ σύνολο εἰδώλων ἀπὸ τὰ Κανιὰ Γόρτυνος (εἰκ. 23-25). Τὰ εἴδωλα αὐτὰ χρονολογοῦνται πρὸς

23α ΜΗ 15111 - Γόρτυς.

23β ΜΗ 15111 - Γόρτυς.

24 ΜΗ 15117 - Γόρως.

τὴν πρόωμη ΥΜ ΙΙΙΒ, ὅπως διαπίστωσε ὁ Στ. Ἀλεξίου καὶ ἐπαλήθευσε ἢ ἐξέτασε τῶν ομάδων κεραμεικῆς ἀπὸ τὴν ἔπαυλη, ποὺ τεκμηρίωσε τὴν ὑπαρξὴ ἀνακατάληψης στὴν ΥΜ ΙΙΑ2-Β. Ἡ φυσιοκρατικὴ πνοὴ φαίνεται κυρίως στὰ πρόσωπα, ποὺ θυμίζουν τὸ πρόσωπο τῆς κεφαλῆς τοῦ Ψυχροῦ (εἰκ. 21). Ἡ πλαστικότητα καὶ συμμετρικὴ ἄρθρωση τῶν μερῶν, χαρακτηριστικὰ τοῦ μετανακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἐμπλουτίζεται μὲ καλλιγραφικὴ διάθεση, κατάλοιπο ἀσφαλῶς τοῦ «διακοσμητικοῦ νατουραλισμοῦ» τῆς ἐποχῆς τῆς φυσιοκρατίας.

25 ΜΗ 15115 - Γόρτυς.

Οί δυσαναλογίες που ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴ σημειολογία τῶν εἰδώλων εἶναι καὶ ἐδῶ φανερές. Ἡ κεφαλὴ εἶναι δυσανάλογα ὀγκώδης, προφανῶς λόγῳ τῆς ἰδιαίτερης σημασίας της σὲ σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα μέλη. Τὸ μήνυμα τῆς χειρονομίας μεταδίδεται, ὅπως καὶ στὰ εἴδωλα τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων, ἀπὸ τοὺς πήχεις καὶ τὶς παλάμες πού μεγαθύνονται, ἐνῶ ἀντίστοιχα συρρικνώνονται οἱ βραχίονες, ὡς μὴ σημαντικὰ μέλη. Ἀντίστοιχοι σημειολογικοὶ τονισμοὶ καὶ συρρικνώσεις διαπιστώνονται καὶ στὸ ἀνδρικό εἶδωλο ἀπὸ τὸ ἴδιο ἱερό (εἰκ. 26),

26 ΜΗ 15113 - Γόρτυς.

27 ΜΗ 2841 - Γουρνιά.

τοῦ ὁποίου τὰ πόδια εἶναι ἀδύνατα καὶ ἄσαρκα ἐνῶ ὁ κορμὸς ὀγκώδης. Χρήσιμο εἶναι νὰ συγκρίνουμε τὴ σωματικὴ διάπλαση αὐτοῦ τοῦ εἰδώλου μὲ αὐτὴν τῶν εἰδωλίων ἀπὸ τὸ Πισκοκέφαλο καὶ τὸν Κόφινα (εἰκ. 13-14), τὰ πόδια τῶν ὁποίων ἀποδίδονται μὲ αἴσθησι τοῦ ὀργανικοῦ ὄγκου καὶ μὲ ἀνατομικὲς λεπτομέρειες. Προφανῶς οἱ ἰδεολογικοὶ παράγοντες ποὺ ρυθμίζουν τοὺς τρόπους μορφοποίησης, δηλαδὴ τὸν ρυθμὸ, ἀλλάζουν ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, μὲ ἀποτέλεσμα στοιχεῖα τῆς μορφῆς ποὺ σὲ μιὰ ἐποχὴ θεωροῦνται σημαντικὰ σὲ μιὰ ἐπόμενῃ νὰ ὑποβαθμίζονται ἢ ἀντίστροφα.

Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸ ἀνθρωπομορφικὸ ἀγγεῖο σὲ μορφὴ ἐγκύου ἀπὸ τὰ Γουρνιά (εἰκ. 27). Ἡ ἐγκυμοσύνη δηλώνει-

28 Άκατ. (MH) - Γουρνιά.

ται με τὸν διογκωμένο κορμὸ καὶ ὁ ἐπκείμενος τοκετὸς με τὸ διεσταλμένο αἰδοῖο. Τὰ ἄκρα ποὺ δὲν συμβάλλουν στὴ μετάδοση τοῦ μηνύματος εἶναι ἄσαρκα καὶ ραβδοειδῆ. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις οἱ σημειολογικοὶ τονισμοὶ ἐπκρατοῦν ἀπόλυτα σὲ βάρος τῆς ποιότητος τοῦ ἔργου.

Αὐτὸ τὸ βλέπουμε στὰ εἶδωλα τοῦ ἱεροῦ τῶν Γουρνιῶν μετὴν τραχιὰ φυσιογνωμία ποὺ θυμίζει περίπου σύγχρονα μυκηναϊκὰ ἔργα (εἰκ. 28-30). Τὸ πρόσωπο συγκεντρώνει μόνιμα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πηλοπλαστῶν. Ἐδῶ ὅμως δὲν ἀρκεῖ μόνο ὁ τονισμὸς τῶν χαρακτηριστικῶν του ἀλλὰ ὀλόκληρο περιβάλλεται ἀπὸ πλαστικὸ καὶ γραπτὸ δακτύλιο (εἰκ. 28). Ἔτσι ὅμως ἀποκτᾶ σταδιακὰ ὑπόσταση ἀνεξάρτητου μέλους. Τὴν τάση

29 Άκατ. (ΜΗ) - Γουρνιά.

30 ΜΗ 1934 - Γουρνιά.

31 ΜΗ 3904 - Παλαικάστρο.

αυτή διαχωρισμοῦ τοῦ προσώπου τὴν βλέπουμε ἐπίσης στὸ εἶδωλο τῆς «Ανεξερευνητῆς Οἰκίας» τῆς Κνωσοῦ, στὸ εἶδωλο ἀπὸ τὸ Παγκαλοχώρι Ρεθύμνου καὶ στὸ ἀνδρικό εἶδωλο τοῦ Παλαικάστρου (εἰκ. 31, ἔγχρ. πίν. 5). Διαπιστώνεται ἀκόμα ἀπὸ τὴ δυνατότητα τοῦ προσώπου νὰ λειτουργεῖ πλέον αὐτόνομα ὡς μὴ ὀργανικὸ μέλος ἀνθρώπινης μορφῆς ἀλλὰ ὡς ιδεόγραμμα καὶ σημαῖνον ἀνθρωπομορφισμοῦ, συγκολλημένο ἀπλῶς στὴν κυρτὴ ἐπιφάνεια ἑνὸς ἀγγείου.

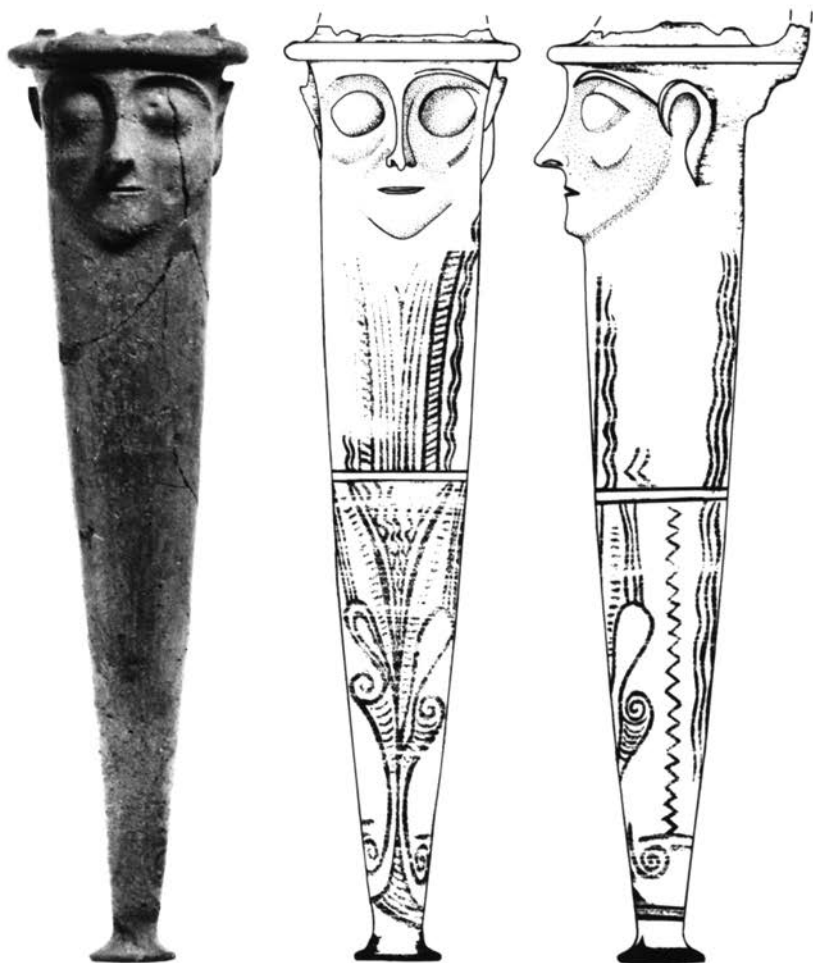
Ἡ ὕστερη φάση τῆς μετανακτορικῆς πλαστικῆς

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ἀνθρωπομορφικοῦ ἀγγείου ἀποτελεῖ τὸ ρυτὸ ἀπὸ τὴ θέση Τάχερη Μοιρῶν (εἰκ. 32-33, ἔγχρ. πίν. 6). Τὸ ἀνάγλυφο πρόσωπο ποῦ πλάθεται ἀπευθείας πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ρυτοῦ, ὁ κωνικὸς πῖλος ποῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ χεῖλος του, ἀλλὰ καὶ ἡ γραπτὴ κόσμηση τοῦ ἀνώτερου μισοῦ,

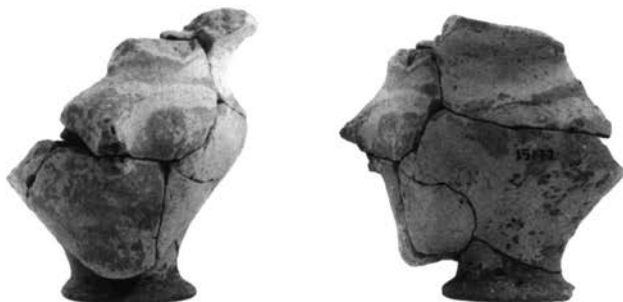
32 ΜΗ 22038 - Μοῖρες.

που αποδίδει περικόρμιο ειδώλιου, μαρτυρούν ότι πίσω από το καθαρό οπτικά σχήμα του αγγείου λανθάνει η μορφή του ειδώλου της θεάς. Στο ανάγλυφο πρόσωπο διαπιστώνεται ή

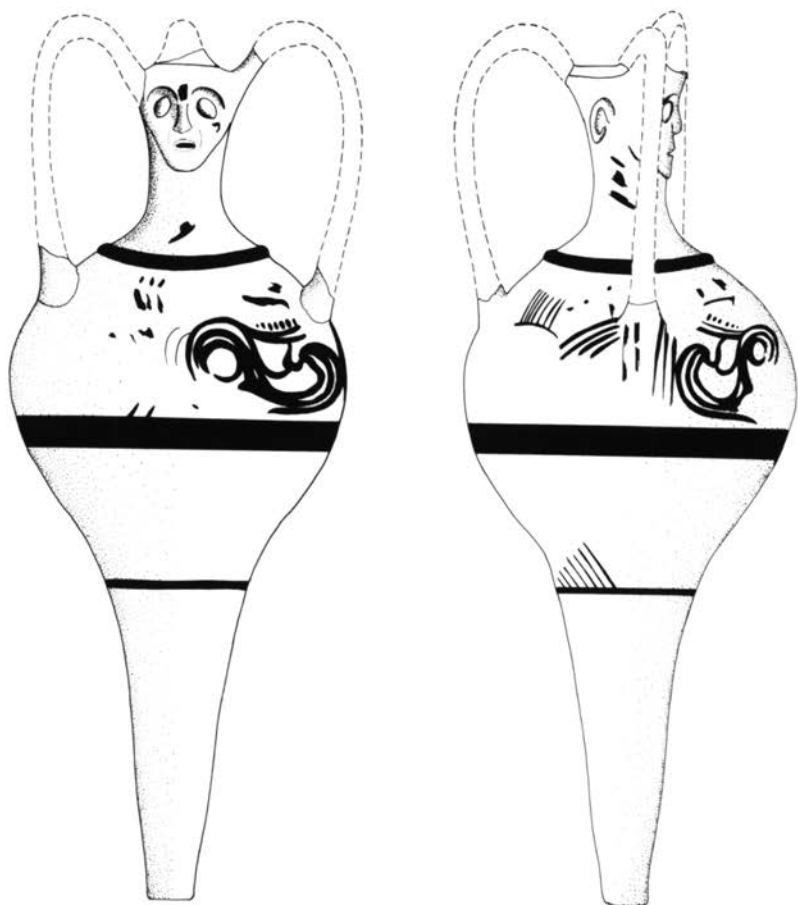
33 ΜΗ 22038 - Μοῖρες.

ώριμότητα του μετανακτορικού ρυθμού στην ΥΜ ΙΙΙΓ περίοδο. Τα δύο ήμισυ είναι απόλυτα συμμετρικά ως προς τον άξονα της μύτης. Τήν αίσθηση γεωμετρίας έπιτείνει ο τονισμός του περιγράμματος του προσώπου, που όρίζει ακριβώς τα όρια με την έπιφάνεια του άγγείου. Πλαστικοί και γραμμικοί χαρακτήρες συνδυάζονται σε ένα άρμονικό σύνολο, από το όποιο δέν λείπει ή φυσιοκρατική πνοή έμπλουτισμένη με σαφή διάθεση καλλιγραφίας, όπως και στα είδωλα της Γόρτυνας, που προαναφέραμε. Παρά τή συμμετρικότητα και τήν άκίνησία διαισθάνεται κανείς τήν ένταση τής έπιδερμίδας πάνω στα τονισμένα ζυγωματικά και τόν ρυθμό τής άναπνοής στα διεσταλμένα ρουθούνια και τó μισάνοιχτο στόμα. Τή χρονολόγησή του στην πρώιμη ΥΜ ΙΙΙΓ βεβαιώνει ή διακόσμηση του κατώτερου μισού από δύο κατακόρυφα τοποθετημένους συμμετρικούς άργοναυτες ένταγμένους σε πυκνή σύνθεση από όριζόντιες και λοξές ταινίες με παραπληρωματικά γραμμίδια και κυματοειδείς ταινίες που βρίσκειται στο κλίμα του «πυκνού ρυθμού».

34 ΜΗ 15172 - Γόρτυς.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ρυτὸ τῶν Μοιρῶν, σειρὰ πλαστικῶν ἀνθρωπόμορφων ἀγγείων μαρτυροῦν τὴ συνέχεια τοῦ τύπου ἀπὸ τὴν ΥΜ ΙΙΙΓ ἕως τὰ πρῶιμα ἑλληνικὰ χρόνια (εἰκ. 35,36). Ἕνας

35 ΜΗ 11050 - Καρφι.

36 ΜΗ 3085 - Άγία Τριάδα.

37 ΜΗ 5831 - Φαιστός.

διαφορετικός τύπος ανθρωπομορφικού αγγείου είναι τὰ κεφαλόμερφα (παραδείγματα ἀπὸ τῆ Φαιστό καὶ τὴν Γόρτυνα – *εἰκ. 34, 37*), ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ΥΜ ΙΙΒ καὶ μάλλον μιμοῦνται κεφαλόμερφα σκεύη ἀπὸ τὴν Κύπρο καὶ τὴν Συροπαλαιστίνη, τοῦ 14ου-13ου αἰ. Ὁμοιότητες στὸ πρόσωπο μὲ τὸ ρυτὸ τῶν Μοιρῶν παρουσιάζει κυρίως τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ εἰδῶλα τοῦ ἱεροῦ στὸ Γάζι (*εἰκ. 38*), γεγονός ποὺ ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι σύγχρονα ἔργα. Στὸ σύνολο αὐτὸ κυριαρχοῦν οἱ συνήθειες γιὰ τὴν ἐποχὴ δυσαναλογίες καθὼς καὶ ἡ πλήρης ἐπικράτηση τοῦ τεκτονικοῦ ἐκγεωμετρισμοῦ σὲ βάρος τῶν ὀργανικῶν ὄγκων καὶ ἀναλογιῶν (*εἰκ. 39-41*).

38α ΜΗ 9305 - Γάζι.

38β ΜΗ 9305 - Γάζι.

38γ ΜΗ 9305 - Γάζι.

39 ΜΗ 9306 - Γάζι.

40α-β ΜΗ 9307 - Γάζι.

40γ ΜΗ 9307 - Γάζι.

41α ΜΗ 9308 - Γάζι.

41β-γ ΜΗ 9308 - Γάζι.

Πιο εμφανείς είναι αυτές οι τάσεις στα εἴδωλα ἀπὸ τὸ Καρφί (εἰκ. 42-44), ὅπου ἡ πειθαρχία στὶς ἀνάγκες τῆς γεωμετρίας, χαρακτηριστικὸ τοῦ μετανακτορικοῦ ρυθμοῦ, ἀρχίζει νὰ ὑποκύπτει σὲ μία γενικευόμενὴ χαλαρότητα ποὺ τείνει νὰ προκαλέσει διάσπαση τῆς ὀργανικῆς συνοχῆς τῆς μορφῆς. Ἀνάλο-

42 ΜΗ 11044 - Καρφί.

γες τάσεις διαπιστώνονται και σε όρισμένα ανδρικά ειδώλια. Ο κορμός τους είναι επιμήκης και χαλαρός χωρίς δηλωμένη όσφυ, τα σκέλη αδύνατα, ανόργανα, το ίδιο και τα χέρια, ή κεφαλή εμβολόσχημη, ή κόμη υποτυπώδης, το ζώμα παραλείπεται (εικ. 45). Αντίθετα δηλώνεται όρισμένες φορές το ανδρικό

43 MH 11045 - Καρφή.

μόριο (για πρώτη φορά ήδη από την ΥΜ ΠΙΑ2-B σε ειδώλιο από τὸν Πόρο – *εἰκ.* 46), στοιχείο τὸ ὁποῖο, συνεκτιμώμενο μὲ τὴ γενικότερη τάση γιὰ λιτότητα τῶν ἐκφραστικῶν μέσων,

44 ΜΗ 10041 - Καρφι.

όδηγεί στο συμπέρασμα ότι το ανδρικό γεννητικό ὄργανο ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα προβαλλόμενο μέλος, δηλωτικὸ ιδιότητος ἢ καταστάσεως, σύμφωνα μὲ τὴ σημειολογία τῶν μετανακτορικῶν εἰδωλίων καὶ εἰδώλων.

45 ΜΗ 18647 - Ἁγία Τριάδα.

46 Ἄκατ. (ΜΗ) - Πόρος.

Ἡ ὑπομινωικὴ πλαστικὴ

Στὴ διάρκεια τῆς ὑπομινωικῆς περιόδου ὀλοκληρώνεται ἡ διάσπαση τῆς μορφῆς σὲ πολλὰ σχεδὸν ἀνεξάρτητα μεταξύ τους μέρη. Ἡ σταδιακὴ μείωση τῆς ὀργανικῆς συνοχῆς προκαλεῖ ἀκραῖες μεγεθύνσεις καὶ συρρικνώσεις, ἐνῶ στὸ τέλος γενικὴ εἶναι ἡ δυσαναλογία καὶ ἀσυμμετρία. Τὸ πρόσωπο παραμένει τὸ σημαντικότερο τμῆμα τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ μάλιστα μεγεθύνεται ἐνῶ τὰ πλαστικὰ χαρακτηριστικὰ διογ-

47α ΜΗ 11042 - Καρφί.

κόνονται ακόμη περισσότερο. Ἡ ἰσχυροποίηση τοῦ πλαστικοῦ περιγράμματος τοῦ προσώπου ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐτονόμησή του ἀπὸ τὴν κεφαλή. Ἄλλοτε ἀπουσιάζει τὸ πλαστικὸ περίγραμμα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ συγκολλῶνται ἀπευθείας στὴν ἀδρανὴ κυρτὴ ἐπιφάνεια χωρὶς νὰ ἐνσωματώνονται ὀργανικά.

Χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς ἀνόργανης σχέσης προσώπου καὶ κεφαλῆς - φορέα εἶναι τὰ δύο μεγάλα εἶδωλα ἀπὸ τὸ Καρφί (εἰκ. 47). Ἐδῶ διαπιστώνουμε ὅλες τὶς δυσαναλογίες καὶ

47β ΜΗ 11042 - Καρφί.

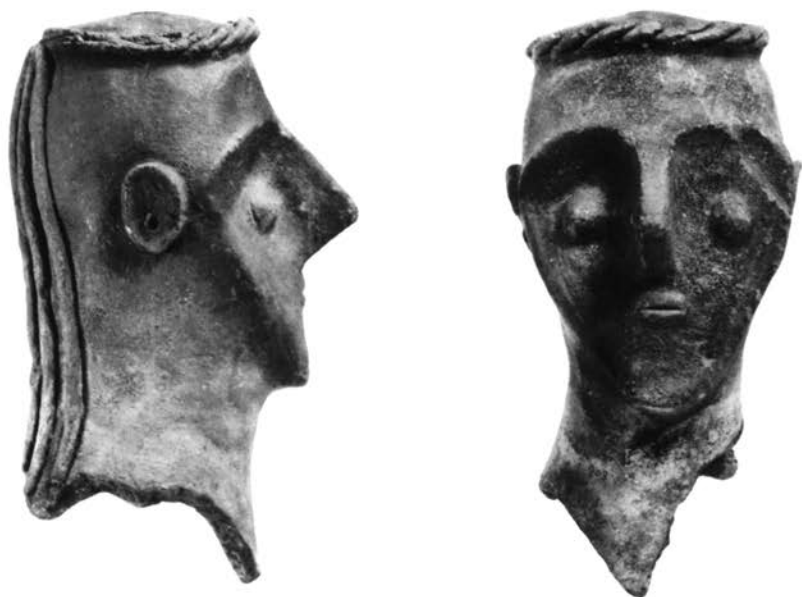
47γ ΜΗ 11042 - Καρφή.

478 ΜΗ 11042 - Καρφή.

σκληρύνσεις που είχαμε έπισημάνει. Η στήριξη είναι άσταθής άφου ό κορμός είναι ιδιαίτερα όγκώδης. Δυσανάλογα όγκώδης και άσταθής είναι επίσης ή κρατηρόσημη κεφαλή σε σχέση με τον ψηλό λαιμό. Τά στήθη είναι μικρά και άτροφικά ένω τά χέρια κοντά και λιπόσαρκα.

Η τάση για ένίσχυση του περιγράμματος του προσώπου, που άποτελεί σταθερό άναγνωριστικό στοιχείο του μετανακτορικού ρυθμού όδηγεϊ πλέον στον έκγεωμετρισμό του προσώπου και στη μετατροπή του σε σύνθεση έπιπέδων έπιφανειών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα άποτελοϋν ή λεγόμενη σφίγγα της Άγίας Τριάδος με διεδρικό πρόσωπο, όπως και τό κε-

48 MH 803 - Καλό Χωριό.

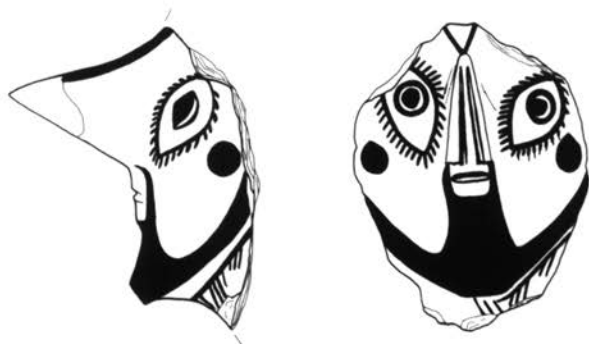
φάλι ειδώλου από το Καλό Χωριό (εικ. 48-49), η το κεφάλι από το σπήλαιο Έρμου Κραναίου με δισκοειδές πρόσωπο (εικ. 50). Τα μάτια, που τονίζονται συνήθως με χρώμα, είναι υπερμεγέθη με γραμμίδια στην περιφέρεια, ενώ ένιστε όλισθαίνουν στις παρειές επιτείνοντας την αίσθηση της γενικευμένης άσυμμετρίας (εικ. 51). Στο τέλος το πρόσωπο μπορεί να λειτουργεί ως προσωπείο, αφού συρρικνώνεται ολοκληρωτικά ό

49 ΜΗ 3145 - Άγία Τριάδα.

50 ΜΗ 1102 - Σπήλαιο Έρμου Κραναίου.

51 ΜΗ 3084 - Άγια Τριάδα.

52 ΜΗ 6651 - Βρόκαστρο.

MH 26485

MH 26490

MH 26487

MH 26486

MH 26488

MH 26489

53 Τύπος ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό από τὸν Αἴμονα.

MH 26493

MH 26491

54-55 Τύπος καθιστοῦ καὶ ειδωλίου με ὑψωμένα χέρια ἀπὸ τὸν Αἴμονα.

ὄγκος τῆς κεφαλῆς (*εἰκ.* 52). Ὑπομινωικά χαρακτηριστικά αναγνωρίζονται σὲ εἰδῶλια ἕως τὸν 7ο αἰώνα, ἐνίοτε ἀνάμεικτα μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν γεωμετρικὸ καὶ δαιδαλικὸ ρυθμὸ. Ἐπιβιώνουν ἐπίσης καὶ τύποι εἰδωλίων μὲ μινωικὸ παρελθόν, ὅπως ὁ κρητομυκηναϊκὸς τύπος τοῦ εἰδωλίου μὲ κυλινδρικό κορμὸ (*εἰκ.* 53), ὁ τύπος τοῦ καθιστοῦ εἰδωλίου (*εἰκ.* 54) ἀλλὰ καὶ εἰδωλίου μὲ σφαιρικὸ κορμὸ καὶ ὑψωμένα χέρια ποῦ ἀνακαλεῖ τὸν μορφότυπο τοῦ εἰδῶλου τῆς θεᾶς στὴν ὑστερότερη χρονικὰ ἐκδοχὴ τῶν εἰδῶλων ἀπὸ τὸ Καρφί (*εἰκ.* 55).

Τύποι μυκηναϊκῶν εἰδωλίων

Οἱ καθιερωμένοι μυκηναϊκοὶ τύποι Ψ, Φ καὶ Τ ἔχουν περιορισμένη διάδοση στὴν Κρήτη, προφανῶς ἐξαιτίας τῆς δυσκολίας διείσδυσης τῶν μυκηναϊκῶν σχηματικῶν καὶ τυποποιημένων μορφῶν σὲ ἓνα χῶρο μὲ πλούσια φυσιοκρατικὴ παράδοση.

Τύπος Ψ. Ἐνα ΥΜ ΙΙ-ΙΙΑ1 εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα (*εἰκ.* 57) ἀποτελεῖ πρώιμη «νατουραλιστικὴ» (σύμφωνα μὲ τὴν ὀρολογία τῆς E. French γιὰ τὰ μυκηναϊκὰ εἰδῶλια) ἐκδοχὴ τοῦ τύπου. Λίγο ὑστερότερο εἶναι τὸ ἐπίσης «νατουραλιστικὸ» εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Φαιστό (*εἰκ.* 56). Ἄρκετὰ ἀκόμα εἰδῶλια ἀπὸ τὴν Φαιστό καὶ τὴν Κνωσὸ ποῦ ἀνήκουν στοὺς τύπους Late Psi B, C καὶ D ἔχουν ἀναφερθεῖ ἀπὸ τὴν E. French.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ μεικτοὶ τύποι μὲ μινωικά καὶ μυκηναϊκά χαρακτηριστικά, ὅπως τὸ εἰδῶλιο τῶν Βασιλικῶν Ἀνωγείων (*εἰκ.* 58) ποῦ μορφολογικὰ θυμίζει τὸν τύπο Ψ, ἀλλὰ τὸ πρόσωπο διαμορφώνεται σύμφωνα μὲ τὸν ρυθμὸ τῆς

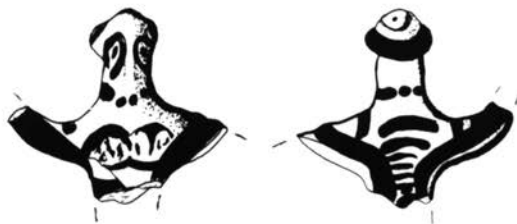
ύπομινωϊκῆς περιόδου ἐνῶ καὶ τὰ χέρια του εἶναι ραβδόσχημα, ὅπως τῶν κρητικῶν εἰδωλίων καὶ ὄχι πτερυγιόσχημα ὅπως τῶν μυκηναϊκῶν. Ἀντίστοιχα χαρακτηριστικὰ παρουσιάζει ἓνα ἀπὸ τὰ εἰδώλια τοῦ κέρνου τῶν Κουρτῶν καὶ τὰ δύο εἰδώλια τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Ροτασίου.

56 MH 1791 - Φαιστός.

58 MH 854 - Βασιλικὰ Ἀνώγεια.

57 MH 22374 - Ἁγία Τριάδα.

Τύπος Φ. Έχουν αναφερθεῖ αρκετὰ παραδείγματα ειδωλίων τύπου Φ, κυρίως ἀπὸ τὰ Χανιά, ἀλλὰ καὶ τὴν Κνωσό, τὴν Φαιστό, τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ τὸν Χόνδρο Βιάννου.

Τύπος Τ. Δὲν ἔχει ἀναφερθεῖ ἀμιγῆς μυκηναϊκὸς τύπος. Ἡ ἐπίδραση ὅμως τοῦ τεκτονικοῦ ἐκγεωμετρισμοῦ στὸν ρυθμὸ τῶν μετανακτορικῶν ειδωλίων σχηματοποιεῖ τὴ γνωστὴ μινωικὴ χειρονομία «τῶν χειρῶν στὸ στήθος» (βλ. παρακάτω στίς «Χειρονομίες») ἔτσι ὥστε τὰ ειδώλια αὐτῆς τῆς κατηγορίας νὰ θυμίζουν ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τὸν μυκηναϊκὸν τύπο Τ (παραδειγμα ἓνα ειδώλιο ἀπὸ τὴν Τύλισο, *εἰκ.* 59).

59 ΜΗ 7082 - Τύλισος.

Μινωικά ειδώλια και μινωικές έπρροές στο Αιγαίο και τη μυκηναϊκή Ελλάδα

Χαρακτηριστική περίπτωση άναπαραγωγής σε μαζική κλίμακα μινωικού τύπου πλαστικών έργων έκτος Κρήτης αποτελούν τὰ είδωλα του ίεροῦ τῆς Κέας, πού χρονολογούνται στή νεοανακτορική περίοδο. "Όλα τὰ μορφολογικά στοιχεία τῶν ειδώλων εἶναι κατ' ἔξοχὴν μινωικά. Πάντως ἡ σκληρότητα καὶ ἀκαμψία τῶν ἀρθρώσεων καὶ ἐνώσεων τῶν τμημάτων τοῦ κορμοῦ, καὶ ὁ πλεονασμὸς γραμμικῶν χαρακτήρων, στὰ πρόσωπα κυρίως, εἶναι στοιχεία ξένα πρὸς τὴ μινωικὴ δομικὴ ἀντίληψη.

Εὔκολα μπορεῖ νὰ τὸ διαπιστώσει κανεὶς συγκρίνοντας τὸ εἰκονιζόμενο πρόσωπο τῆς κεφαλῆς μεγάλου ειδωλίου ἀπὸ τὸν Κόφινα (*εἰκ.* 60) μὲ τὸ μαλακὸ τρισδιάστατο πλάσιμο καὶ τὴν κάπως θολὴ διατύπωση τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς φυσιογνωμίας, μὲ τὸ πρόσωπο σύγχρονου μὲ αὐτὸ ειδώλου τῆς Κέας (*εἰκ.* 61), ὅπου κυριαρχεῖ ἡ σαφήνεια καὶ καθαρότητα τῶν περιγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ κάποια σκληρότητα, γραμμικότητα καὶ ἐπιπεδικότητα, πού ἀνακαλεῖ μυκηναϊκὰ πλαστικά ἔργα τῆς πρώιμης, μινωίζουσας φυσιοκρατίας στὸν χαλκὸ καὶ τὸ ἔλεφαντόδοντο ἀπὸ τὴν Λακωνία, τὶς Μυκῆνες καὶ τὴν Πρῶσυμνα.

Ἐπίδραση μορφικῶν χαρακτήρων τῆς μινωικῆς νατουραλιστικῆς πηλοπλαστικῆς, δηλαδὴ τῆς κωνικῆς φούστας καὶ τῆς χειρονομίας, διαπιστώνουμε σὲ ἓνα ΥΕ I-II ειδώλιο ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο 2 τῆς Περιστεριάς καὶ σὲ ἓνα ειδώλιο ἀπὸ τὸ Με-

νελάιο της Σπάρτης, αλλά και σὲ μινωικούς τύπους ἐνδύματος καὶ χειρονομίας κορμῶν εἰδωλίων ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ὀλυμπίας. Τὰ λεγόμενα αἰγαιομυκηναϊκὰ νατουραλιστικὰ εἰδώλια (σύμφωνα μὲ τὴν ὁρολογία τῆς E. French), παρουσιάζουν ὁμοιότητες μὲ τὰ μινωικὰ χειρονομίες (βλ. παρακάτω) καὶ διαθέτουν κωνικὴ φούστα ὅπως τὰ μινωικὰ γυναικεῖα εἰδώλια.

60 ΜΗ 14166 - Κόρινθος.

61 Μ. Κέα 3613 - Κέα.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ΥΜ Ι-ΙΙΑ1 γυναικεῖο εἰδῶλιο τοῦ Μουσείου τοῦ Μονάχου (βλ. *εἰκ.* 22α-γ καὶ *εἰκ.* 62), ἐπειδὴ ἂν πράγματι προέρχεται ἀπὸ τὴν Σπάρτη, ὅπως προαναφέραμε, ἀποτελεῖ ἄμεση ἀπόδειξη γιὰ τὸ πῶς μεταφέρθηκαν στὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα καὶ υἰοθετήθηκαν στὴ συνέχεια, κατάλληλα βέβαια προσαρμοζόμενοι στὴν ἑλλαδικὴ δομικὴ ἀντίληψη, ἀφ' ἐνὸς μινωίζοντες νατουραλιστικοὶ τύποι καὶ ἀφ' ἑτέρου τύποι χειρονομιῶν, ὅπως τοῦ εἰκονιζόμενου εἰδωλίου, ποῦ ἀποτελεῖ ἀρχέτυπο τοῦ Φ.

Μετὰ τὴν ΥΕ ΙΙ ἡ ἐπίδραση μινωικῆς προέλευσης τύπων εἶναι περιορισμένη καὶ δυσδιάγνωστη. Τύποι χειρονομίας καὶ τεχνικὲς ὁμοιότητες στὴ διαμόρφωση τοῦ κορμοῦ μὲ ἐμβολόσχημη ἀπόληξη πρὸς τὰ κάτω, ἐντοπίζονται σὲ δύο κορμούς εἰδωλίων ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία. Ἀνάλογες ὁμοιότητες ἐπισημάνθηκαν καὶ σὲ εἰδῶλια τοῦ ἱεροῦ τῆς Φυλακωπῆς.

Πρὸς τὸ τέλος τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων πλαστικὰ ἔργα ὅπως εἶναι ἡ γνωστὴ κεφαλὴ τῆς Ἀσίνης, ἂν καὶ ἐμφανίζουν ἔντονες ὁμοιότητες μὲ ἀντίστοιχὰ τους στὴν Κρήτη, δὲν ἀποτελοῦν πλέον τεκμήρια κρητικῆς ἐπιρροῆς στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ἀφοῦ ἡ μυκηναϊκὴ δομικὴ ἀντίληψη ἔχει ἐπικρατήσει παντοῦ καὶ τὰ κρητικὰ καὶ ἑλλαδικὰ πλαστικὰ ἔργα εἶναι πλέον περισσότερο ὅμοια ἀπὸ ποτέ. Στὴν εὐχερῆ διάδοση τύπων καὶ μορφῶν σὲ ὁλόκληρον τὸν μυκηναϊκὸν κόσμον ὀφείλεται καὶ ἡ δημιουργία τύπου εἰδωλίου θεᾶς μὲ ὑψωμένα χέρια στὴν Κύπρο. Κρητικὲς συμβολὲς στὴ διαμόρφωση τοῦ κυπριακοῦ τύπου εἶναι ἡ διάκριση τοῦ πήχου ἀπὸ τὸν βραχίονα καὶ τοῦ

ἀντίχειρα τῶν χειρῶν, ποὺ δὲν παρατηρεῖται σὲ μυκηναϊκὰ εἰδώλια τύπου Ψ, ἀλλὰ μόνο σὲ κρητικὰ μὲ ὑψωμένα χέρια, τὸ τοξωτὸ διάδημα τῆς κεφαλῆς, ἢ προσθήκη γραμμίδιων γύρω ἀπὸ τὰ μάτια καὶ βαφῆς στὶς παρειές καὶ τὸ πηγούνι καὶ τέλος ὁ τύπος τοῦ ἐνδύματος.

62 Κρατικὸ Μουσεῖο Μονάχου - Σπάρτη (;).

II. Μορφολογικά χαρακτηριστικά

Τὸ ἔνδυμα

1. Τὸ γυναικεῖο ἔνδυμα

Τὰ τρία βασικά τμήματα τοῦ γυναικείου ἐνδύματος ἢ φοῦστα, τὸ περικόρμιο καὶ ἡ ζώνη, δηλώνονται γραπτὰ καὶ πλαστικὰ σὲ ἀρκετὰ εἰδῶλια. Ἀκόμα ἀποδίδεται γραπτὰ ἓνα ἑλαφρὸ ἐπνώτιο, ἓνα εἶδος ἐσάρπας δηλαδή, ποὺ φέρεται στοὺς ὤμους καὶ τὴ ράχη.

α. Τὸ περικόρμιο. Δηλώνεται κατὰ κανόνα συνοπτικὰ μὲ κυματοειδεῖς ταινίες, ἐνῶ γραμμικὰ δηλώνονται οἱ παρυφές ἀνάμεσα στὰ στήθη καὶ τὰ μανίκια. Σπάνια ἀποδίδονται θέματα μὲ ὑφαντικὴ προέλευση, ὅπως τὸ φολιδωτὸ τοῦ περικορμίου τοῦ εἰδωλίου τοῦ Μονάχου καὶ τὸ δικτυωτὸ πλέγμα τοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴν Κνωσό (εἰκ. 62, ἔγχρ. πίν. 4).

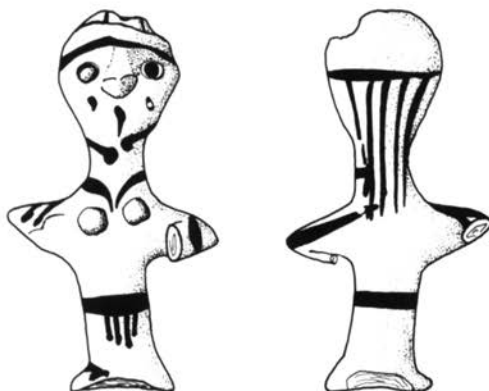
Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἔνδυμα τῆς «κουροτρόφου», ποὺ φέρει γραπτὰ ἄνθη ἴριδας καὶ κρόκου στὸ περικόρμιο (εἰκ. 63). Ἀπὸ εἰκονογραφικὲς καὶ γραπτὲς μαρτυρίες γνωρίζουμε τὴν ἰδιαίτερη, θρησκευτικὴ σημασία τῶν ἀνθοστόλιστων ἱματίων, ἀναμφίβολα στοιχεῖο προβολῆς ἀξιώματος αὐτῆς τῆς μορφῆς (βλ. καὶ στὸ κεφ. V).

63 MH 8345 - Μαυρόσπηλιο Κνωσοῦ.

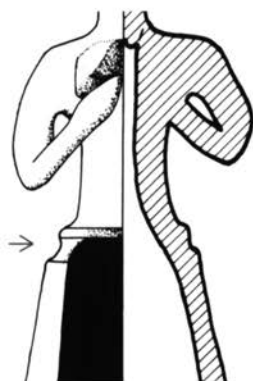
Ἐνα ἡμιδιάφανο ἔνδυμα δηλώνει ἴσως ἡ στίξη στὸ τριγωνικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὶς παρυφῆς τοῦ περικορμίου στὸ στέρνο, ἀλλὰ καὶ στὴ ράχη εἰδωλίου ἀπὸ τὴν Φαιστό (βλ. σ. 53, εἰκ. 56).

β. Ἡ ζώνη. Συνήθως δηλώνεται μὲ γραπτὴ ταινία, σπάνια μὲ θυσανωτὴ κόσμηση (εἰκ. 64). Αὐλακωτὴ ζώνη φέρει εἰδώ-

64 MH 7082 - Τύλισος.

λιο από την Φαιστό (εικ. 65) και ένα είδωλο από το Γάζι (εικ. 66), ίσως μεταλλικής κατασκευής.

65 MH 1773 - Φαιστός.

66 MH 9305 - Γάζι.

γ. *Η φούστα*. Συνήθως κωνική ή κυλινδρική, χωρίς στολίδες, εκτός από το είδωλο του Μονάχου και Κνωσού (βλ. σ. 17, εικ. 22α-β, ἔγχρ. πίν. 4). Ποδήρη χιτώνα ίσως φέρουν δύο είδωλα του Μουσείου Χανίων (εικ. 67-68).

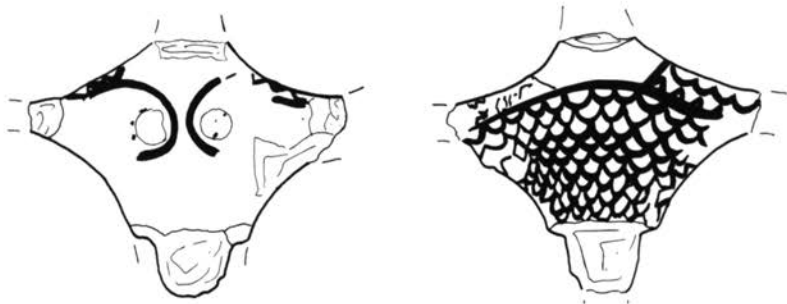

67 Μουσ. Χανίων 1312 - Χανιά.

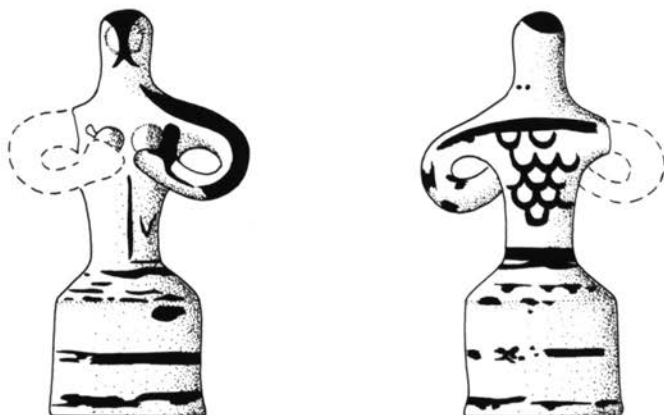

68 Μουσ. Χανίων 1311 - Χανιά.

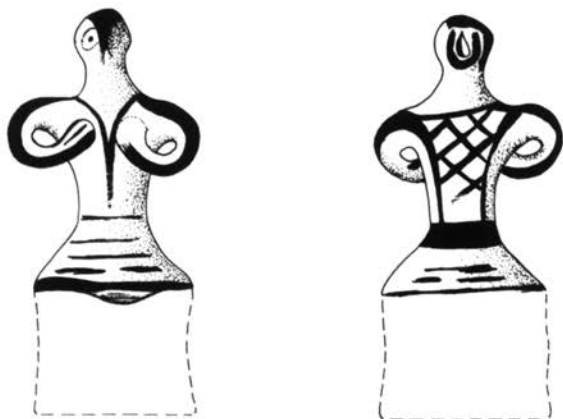
δ. Τὸ ἐπινώπιο. Ἀποδίδεται γραπτὰ μὲ ταινιωτὴ παρυφή καὶ ἰμάντες συγκράτησης μπροστὰ, μὲ φολιδωτὸ ἢ δικτυωτὸ κόσμημα (εἰκ. 69-71). Ἀσυνήθιστος τύπος ἐπιβλήματος εἶναι ἡ χλαινίσκη εἰδωλίου τῆς Γόρτυνας, ποὺ καλύπτει τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ κορμοῦ μπροστὰ καὶ πίσω, μὲ ὀλόβαφους κύκλους στὴν ἐπιφάνειά του, ποὺ ἴσως ἀποδίδουν κεντημένα ἢ ἐνεπίρραφα κοσμήματα (εἰκ. 72).

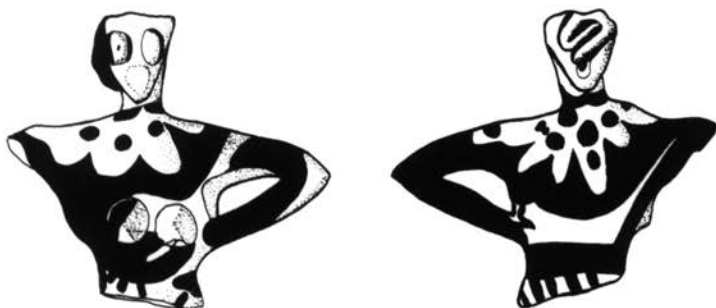
69 ΜΗ 1792 - Φαιστός.

70 3/495 Συλλ. Γιαμαλάκη (ΜΗ) - Ἀμάρι.

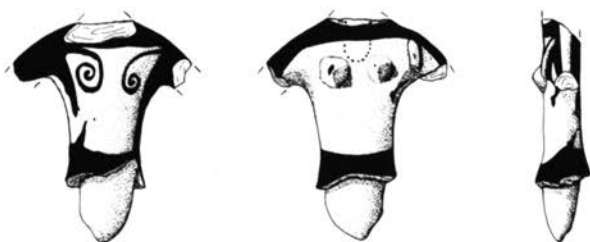
71 3/496 Συλλ. Γιαμαλάκη (ΜΗ) - Άμάρι.

72 ΜΗ 15146 - Γόρτυς.

ε. *Οι ταινίες.* Ἀποτελοῦν συμπλήρωμα ἱερατικῶν ἢ ἐπίσημων ἱματίων. Γραπτές ταινίες, καμπυλούμενες ἢ κυματοειδεῖς ἀποδίδουν πιθανότατα ὑφασμάτινες ταινίες.

Εἰδώλιο ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο φέρει συμμετρικὲς ταινίες στὴ ράχη (εἰκ. 73). Οἱ κυματοειδεῖς ταινίες στὴ ράχη τοῦ εἰδωλίου τῆς Μυροΐνης, ποὺ καταλήγουν σὲ μνηοειδῆ ἀντικείμενα,

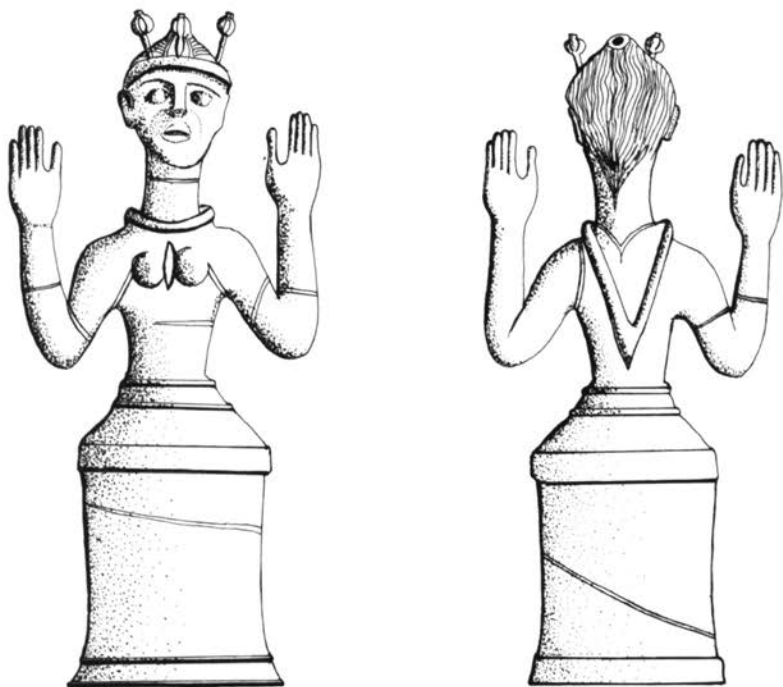
73 Ἄκατ. (ΜΗ) - Παλαίκαστρο.

74 Μουσ. Ἁγ. Νικολάου 1860 - Μυροΐνη.

ἴσως βαρίδια (εἰκ. 74), θυμίζουν ἀνάλογες κυματοειδεῖς ταινίες τοῦ περικορμίου τῆς «Παριζιάνας», στὴ γνωστὴ κνωσιακὴ τοιχογραφία τῆς μετάδοσης τῶν σπονδῶν, ποὺ καταλήγουν σὲ σειρὲς κωνικῶν ἀντικειμένων, μάλλον ψήφους.

Λευκὲς ταινίες ἐλισσόμενες γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα, τὰ χέρια καὶ τὸ κεφάλι εἰδώλων ἀπὸ τὸ Γάζι (εἰκ. 75-76) καὶ τὸ Καρφί, μάλλον ἀποδίδουν πραγματικὲς ὑφασμάτινες ταινίες ποὺ κοσμοῦσαν τὰ εἴδωλα στὴ διάρκεια τελετουργιῶν (κεφ. V). Χιαστὶ ταινίες στὸ στέρνο τοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὸ Καλοῦ (εἰκ. 18 – δὲν

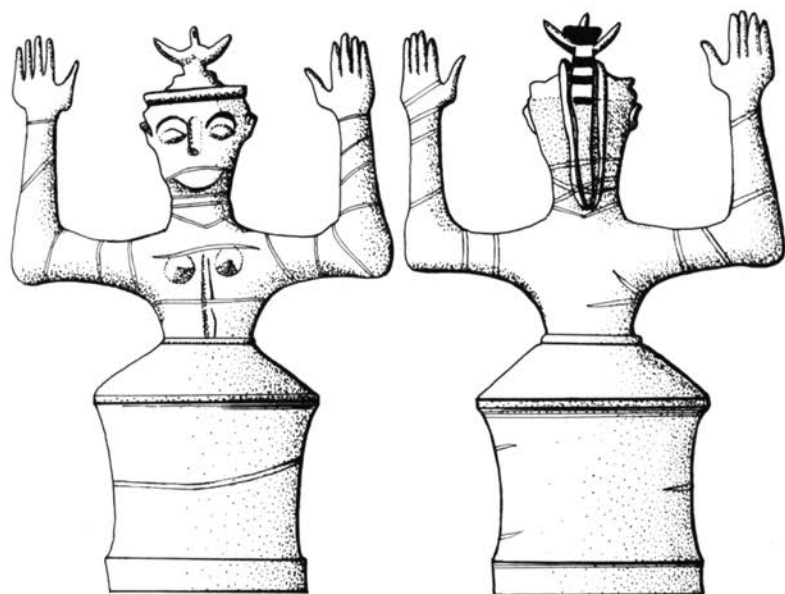

75 ΜΗ 9305 - Γάζι.

διακρίνονται), ἴσως ἀποτελοῦν λειτουργικὸ στοιχεῖο τοῦ ἐνδύματος –τιράντες– ἢ ἔχουν τὴν ἀξία διασήμου ἀξιώματος.

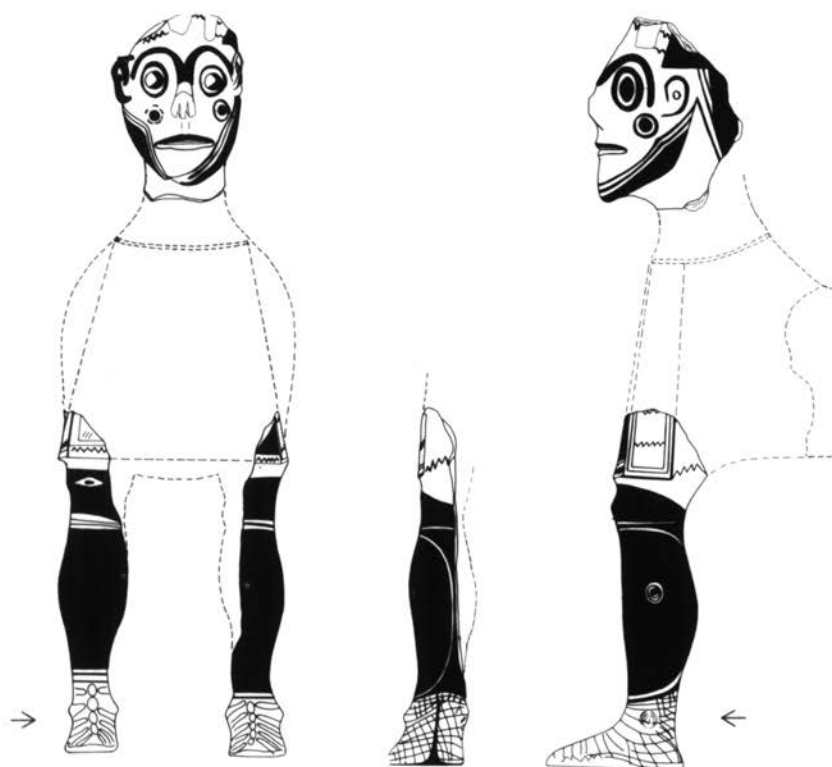
2. Τὸ ἀνδρικό ἔνδυμα

Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν *αἰδοιοθύλακα* καὶ τὸ *ζῶμα* ἢ μόνο τὸν αἰδοιοθύλακα. Στὰ ὑστερότερα χρονολογικὰ εἰδῶλια παραλείπονται. Γυμνότητα μὲ δήλωση τοῦ γεννητικοῦ ὄργάνου καταγράφεται στὴν ΥΜ ΠΙΑ2-B (εἰδῶλιο Πόρου - σ. 43, *εἰκ.* 46) καὶ ΥΜ ΠΙΓ (Ἀγίας Τριάδας - σ. 43, *εἰκ.* 45).

76 ΜΗ 9307 - Γάζι.

Υποδήματα, τύπου μπότας δηλώνονται σπάνια. Πλεκτά πέδιλα ασφαλῶς ἀπὸ δερμάτινους ἰμάντες καὶ δακτυλίους, μάλλον μεταλλικούς, καθὼς καὶ κνημίδες, μάλλον χάλκινες μὲ ἐγγάρακτη διακόσμηση, φέρουν πόδια ἀνθρωπόμορφων ὄντων ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος (εἰκ. 77).

77 ΜΗ 1812, 3103α, ΗΤΡ 437 - Ἁγία Τριάδα.

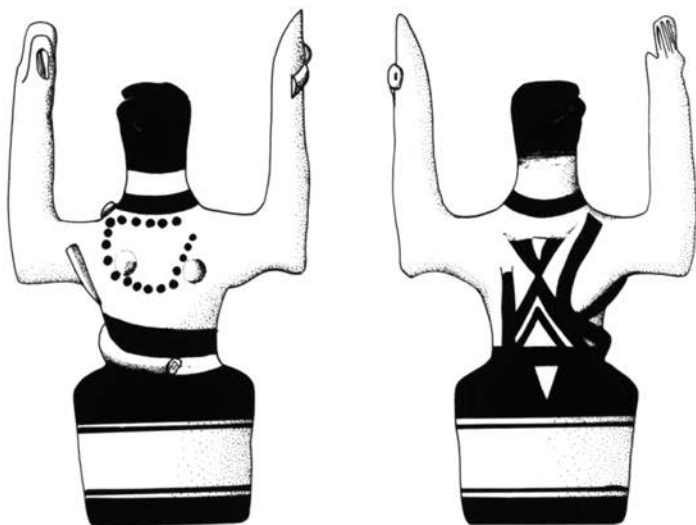
Τὰ κοσμήματα

1. Περιδέραια

Συνήθως αποδίδεται ένα περιδέραιο με ταινίες ή στιγμές, σπανιότερα δύο ή τρία (εικ. 78-79). Τέσσερα περιδέραια από

78 ΜΗ 2841 - Γουρνιά.

79 ΜΗ 1934 - Γουρνιά.

στιγμοειδείς, σταγονόσχημες καὶ παπυροειδείς ψήφους φέρει τὸ μεγαλύτερο εἰδῶλιο τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων (εἰκ. 81), γεγονός που μαρτυρεῖ τὴν ιδιαίτερη σημασία του σὲ σχέση με τὰ ὑπόλοιπα τοῦ ἱεροῦ. Σὲ ὀρισμένα εἰδῶλια τονίζεται τὸ μέγεθος τῶν ψήφων, ὅπως στὸ εἰδῶλιο τῆς Γόρτυνας (εἰκ. 80) που φέρει περιδέραιο ἀπὸ μεγάλες πλαστικές δισκοειδείς ψήφους, σὲ ἓνα εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Φαιστό με μεγάλη γραπτὴ παπυρόσχημη καθὼς καὶ στὸ εἰδῶλιο τοῦ Μονάχου (βλ. εἰκ. 22), που φέρει μεγάλη τριγωνικὴ, ὅμοια με αὐτὲς τοῦ εἰδωλίου τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων (εἰκ. 81). Ἡ ἔξαρση τοῦ

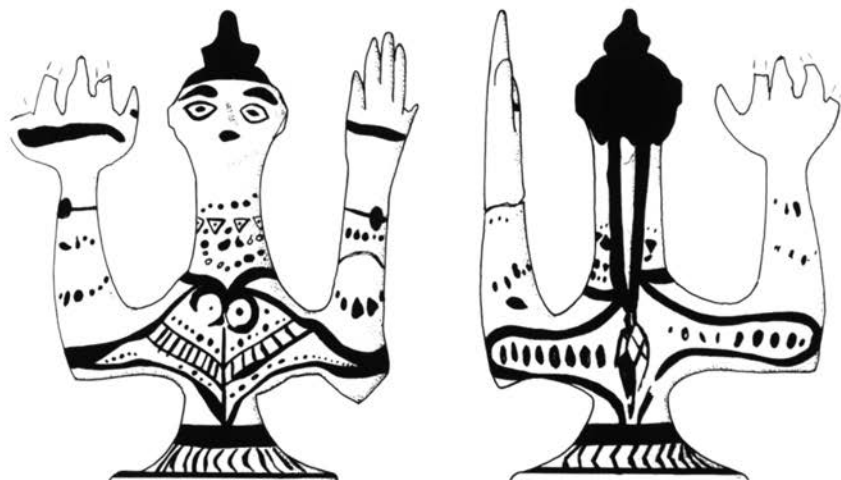

80 MH 15133, 15140, Γόρτυς.

μεγέθους τῆς ψήφου, ὅπως καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν περιδεραιῶν ἀποτελοῦν δηλωτικὰ σημασίας καὶ ἐντάσσονται ἐπομένως στὰ πλαίσια τῆς σημειολογικῆς προβολῆς τῶν σημαντικῶν στοιχείων, ποὺ διέπει τὴν εἰκονογραφία καὶ μορφολογία τῶν εἰδωλίων.

2. Ψέλια-περιβραχιόνια

Σπάνια ἀποδίδονται σὲ πῆλινα εἰδώλια. Στιγμοειδῆ ψέλια καὶ ἀπὸ μία ἀμυγδαλόσχημη σφραγίδα σὲ κάθε χέρι, φέρει τὸ εἶδωλο τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων (εἰκ. 81). Δακτυλιόσχημα ψέλια φέρουν τὰ μεγάλα εἰδωλα ἀπὸ τὸ Καρφί (βλ. εἰκ. 47).

81 ΜΗ 3861 - Κνωσός, Ἱερὸ Διπλῶν Πελέκεων.

Οί κομμώσεις

Οί *γυναικεῖες κομμώσεις* ἀποτελοῦνται συνήθως ἀπὸ ἐλεύθερα κατερχόμενους πρὸς τὰ πίσω βοστρύχους. Στὰ πῆλινα εἰδώλια τῆς νεοανακτορικῆς, ἀντίθετα ἀπὸ τὰ χάλκινα, οἱ βόστρυχοι εἶναι συνήθως συμπαγεῖς καὶ ἄκαμπτοι (*εἰκ.* 82) καὶ σπανιότερα πυκνοὶ ἐλίσσόμενοι (*εἰκ.* 83-84). Σὲ δύο περιπτώσεις ἀποδίδεται τοξωτὰ ἀνασηκωμένη πλεξούδα (*εἰκ.* 84-85).

82 ΜΗ 15145 - Γόρτυς.

83 ΜΗ 3036 - Ἁγία Τριάδα.

84 MH 1794 - 'Αγία Τριάδα.

85 MH 27241 - Κνωσός.

Κωνικές κομμώσεις ή κωνικές τιάρες από επάλληλους πλαστικούς δακτυλίους σε συνδυασμό με πλαστικούς βοστρύχους ή μόνο βοστρύχους σε συμμετρική διάταξη φέρουν τα μετανακτορικά είδωλα της θεάς (εικ. 86α, 86β). Στα μικρά είδωλα της ίδιας περιόδου ή κόμμωση είναι αμελέστερη από έγχάρακτους ή πλαστικούς βοστρύχους.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της κόμμωσης αυτής είναι τό, μετάλλιο πιθανότατα, διάδημα σχήματος ήμικυκλικού (κυλινδρικού ή ταινιωτού) κυκλικού - δακτυλιόσχημου ή οδοντωτού (εικ. 86α, 87).

MH 9305 - Γάζι

MH 15117 - Γόρτυς

MH 9307 - Γάζι

86α Κωνικές κομμώσεις ή τιάρες.

ΜΗ 9308 - Γάζι

ΜΗ 11045 - Καρφι

86β *Μακροί βόστρυχοι.*

ΜΗ 15111 - Γόρτυς

ΜΗ 11044 - Καρφι

87 *Διάδημα ὀδοντωτὸ καὶ ταινιωτὸ.*

Σὲ ἄλλη κατηγορία ἀνήκουν οἱ κομμώσεις στὶς ὁποῖες τὰ μαλλιά ἀνασύρονται στὸ πάνω ἢ πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς, ὅπου συγκρατοῦνται ἀπὸ ταινίες σὲ κωνικούς ἢ κυλινδρικούς (εἰδῶλια τοῦ Πισκοκεφάλου καὶ Φαιστοῦ, ἔγχρ. πίν. 1, 2, *προμετωπίδα*) ἢ ἡμισφαιρικούς - μηνοειδεῖς κρωβύλους (εἰδῶλια Μυρσίνης, Καλοῦ - *εἰκ.* 88), ἐνίοτε μὲ τὴ βοήθεια κεφαλομάντηλων καὶ περονῶν (εἰδῶλια Γόρτυνας - *εἰκ.* 89). Ἡ χρονολόγησή τους κυμαίνεται ἀπὸ τὴ νεοανακτορική ἕως τὴν ΥΜ IIIA. Παραλλαγές αὐτῶν τῶν τύπων ἀποτελοῦν κομμώσεις μὲ κωνική - σπειροειδῆ διαμόρφωση τῶν βοστρύχων κάθετα στὸν θόλο (*εἰκ.* 90), ἢ σὲ τύπο λοφίου (*εἰκ.* 91).

Μουσ. Ἁγ. Νικολάου 1860 - Μυρσίνη

ΜΗ 21809 - Καλοῦ

88 Κομμώσεις τύπου κρωβύλου.

ΜΗ 15133 - Γόρτυς

ΜΗ 15140 - Γόρτυς

ΜΗ 15147 - Γόρτυς

89 Κομμώσεις με κεφαλομάντηλα και περόνες.

ΜΗ 1786 - Άγία Τριάδα

90 Κόμμωση κανικοῦ τύπου με σπειροειδείς βοστρύχους.

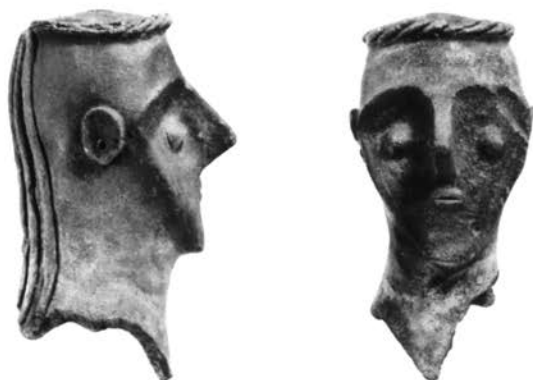

Μ. Χανίων 1311 - Χανιά

91 Κόμμωση τύπου λοφίου.

Κόμμωση τύπου στεφάνης, από βόστρυχο, πού περιβάλλει τὸν θόλο τοῦ κρανίου καταλήγοντας πρὸς τὰ πίσω σὲ ἐλεύθερους βοστρύχους, ἀπαντᾷ σὲ μία κεφαλὴ εἰδώλου ἀπὸ τὸ Καλὸ Χωριό (εἰκ. 92).

Οἱ ἀνδρικές κομμώσεις εἶναι συνήθως βοστρυχοειδεῖς, ὅπως οἱ γυναικεῖες, ἀλλὰ ἀπὸ ἄκαμπτους βοστρύχους. Στὰ ὄψιμα μετανακτορικὰ χρόνια οἱ κομμώσεις ἀπλοποιοῦνται ἢ καὶ ἀπαλείφονται ἐντελῶς (εἰκ. 93α-β).

92 ΜΗ 803 - Καλὸ Χωριό.

ΜΗ 18647

ΜΗ 19075

93α-β Εἰδῶλια ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα.

Γένειο και μύστακα φέρουν όρισμένες μορφές του ἱεροῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος (εἰκ. 94).

MH 3084

MH 1812, 3103a, HTR 437

94 Μορφές με γένειο καὶ μύστακα ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα.

Οι χειρονομίες

Οι δύο συνήθεις στα χάλκινα ειδώλια χειρονομίες τῆς ὕψωσης τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ πρὸς τὸ μέτωπο καὶ τῆς ὕψωσης καὶ τῶν δύο χερῶν μπροστὰ ἀπὸ τὸ στήθος δὲν εἶναι δημοφιλεῖς στὰ πῆλινα ειδώλια (*ἔγχρ. πίν. 1*). Καὶ οἱ δύο ἐγκαταλείπονται μετὰ τὴ νεοανακτορικὴ περίοδο.

Τὰ ειδώλια μὲ χειρονομία τῶν χερῶν πρὸς τὴν κοιλία (*εἰκ. 95*), ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ΥΜ I - ΠΙΒ ἀποτελοῦν πρότυπο γιὰ τὰ μυκηναϊκὰ τύπου Φ. Ἡ συνηθέστερη χειρονομία τῶν μινωικῶν πῆλινων ειδωλίων σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς εἶναι αὐτὴ τῶν χερῶν πάνω στὸ στήθος (*εἰκ. 96*). Σὲ μία παραλλαγή τῆς τὰ χέρια διαγράφουν καμπύλη (*εἰκ. 97*). Ὅρισμένα μυκηναϊκὰ «νατουραλιστικὰ» καὶ «μεταβατικὰ» παρουσιάζουν παρόμοιους τύπους χειρονομῶν. Στὸ τέλος τῶν μετανακτορικῶν χρόνων, λόγω σχηματοποίησης, ειδώλια αὐτοῦ τοῦ τύπου προσεγγίζουν μορφολογικὰ τὰ μυκηναϊκὰ τύπου Τ (*εἰκ. 98*).

95 ΜΗ 1779 - Φαιστός.

96 MH 8345 - Μαυρόσηλιο Κνωσού.

97 3/496,3/495 Συλλ. Γιαμαλάκη (ΜΗ) - Άμари. 98 MH 7082 - Τύλιος.

Ἡ χειρονομία τύπου Ψ, με ὑψωμένα τοξοειδῶς πρὸς τὰ πλάγια χέρια τεκμηριώνεται στὴ νεοανακτορική περίοδο (εἰκ. 99α) μέχρι καὶ τὴν ΥΜ ΠΙΑ (εἰκ. 99β). Μὲ τὴ μορφή τῶν ὑψωμένων σὲ ὀρθή γωνία χεριῶν συναντᾶται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ΥΜ ΠΙΑ2 εἶδωλο τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων (εἰκ. 100), ἐνῶ στὴ συνέχεια τυποποιεῖται ὡς ἡ «κλασικὴ» χειρονομία τῶν εἰδώλων με ὑψωμένα χέρια.

99α ΜΗ 1807 - Ἁγ. Τριάδα.

99β ΜΗ 22374 - Ἁγία Τριάδα.

100 ΜΗ 3861 - Κνωσός.

Ἡ χειρονομία μὲ τὸ ἓνα χέρι στὴν κοιλιά καὶ τὸ ἄλλο στὸν ὦμο ὑπάρχει ἀπὸ τὴν παλαισανακτορικὴ περίοδο καὶ συνεχίζεται στὴ νεοανακτορικὴ (εἰκ. 101), τὴ μετανακτορικὴ (εἰκ. 102) καὶ τὴν ὑπομινωικὴ. Ἀποτελεῖ τὸ πρότυπο γιὰ τὴν χειρονομία τῶν Πρωτο-Φ μυκηναϊκῶν εἰδωλίων.

Χέρια φερόμενα ἀπὸ τὰ πλάγια πρὸς τὴ μέση (εἰκ. 103) μάλλον προσγράφουν τὴν ιδιότητα τῆς χορεύτριας. Τὰ μινωικοῦ τύπου εἰδωλα τῆς Κέας, λόγω τῆς συγκεκριμένης θέσης τῶν χεριῶν στὴ μέση, ἐρμηνεύτηκαν ὡς χορεύτριες σὲ διαρκὴ ἀναπαράσταση χοροῦ μέσα στὸ ἱερό.

101 MH 15132 - Γόρτυς.

102 MH 21809 - Καλοῦ.

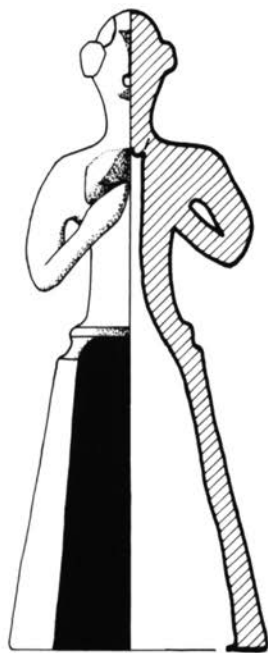

103 Μουσ. Μονάχου- Σπάρτη(;).

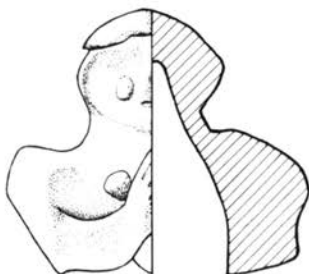
III. Ἡ τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς τῶν εἰδωλίων καὶ εἰδώλων

Τὰ παλαιοανακτορικὰ ἀνδρικὰ εἰδώλια εἶναι συμπαγῆ καὶ χειροποίητα ἐνῶ ὁ κορμὸς τους κατασκευάζεται συνήθως ἀπὸ δύο κομμάτια πηλοῦ. Στὰ μεγαλύτερα ἢ κεφαλὴ καὶ τὰ ἄκρα κατασκευάζονται χωριστά. Τὰ γυναικεῖα εἰδώλια κατασκευάζονται συνήθως ἀπὸ τρία κομμάτια πηλοῦ, ἀνὰ ἓνα γιὰ τὴ φούστα, τὸν κορμὸ καὶ τὴν κεφαλὴ. Ὁ ἀνώτερος κορμὸς καταλήγει σὲ ἔμβολο πρὸς τὰ κάτω, τὸ ὁποῖο εἰσχωρεῖ σὲ ὀπὴ στὴν κορυφὴ τῆς κωνικῆς φούστας (*εἰκ.* 105). Στήθη, κομμώσεις, μάτια καὶ χέρια κατασκευάζονται χωριστὰ καὶ συγκολλῶνται στὸν κορμὸ καὶ τὴν κεφαλὴ.

Ἡ χρῆσι τοῦ γρήγορου τροχοῦ στὴν ὄριμη παλαιοανακτορικὴ διευκόλυνε τὴν κατασκευὴ κοίλων ἐσωτερικὰ εἰδωλίων. Τὸ βάθος τῆς κοιλότητος ποικίλλει, ἐνίοτε φθάνει ἕως τῆ βάσι τοῦ λαιμοῦ, ἀκόμη καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κεφαλῆς (*εἰκ.* 104a-β).

104α ΜΗ 1773 - Φαιστός.

104β ΜΗ 15132 - Γόρτυς.

105 Άκατ. (ΜΗ) - Παλαίκαστρο.

Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν πολλά ειδώλια από θέσεις της Μεσαράς (Φαιστό, Γόρτυνα και Άγία Τριάδα) από καθαρό πηλό ψημένο καλά με επιφάνεια που καλύπτεται από λευκό επίχρισμα και απολεπιζόμενα μοτίβα από καστανό ή πορτοκαλόχρωμο, που προέρχονται συνήθως από την αγγειογραφία (εικ. 106). Μάλλον αποτελούν προϊόντα ενός εργαστηρίου κατασκευής ειδωλίων, που δραστηριοποιείται στον χώρο της Μεσαράς στη διάρκεια κυρίως της νεοανακτορικής περιόδου.

Σε όρισμένα μεγάλα κυρίως ειδώλια από τον Κόφινα είναι φανερή ή έμπροη της τεχνικής του προπλάσματος που εφαρμόζεται στα χάλκινα ειδώλια. Τα ειδώλια αυτά πλάθονται με συνεχείς προσθήκες πηλού πάνω σε ένα πυρήνα από άκαθαρο πηλό, όπως δηλαδή το πρόπλασμα από κηρί. Αυτό μαρτυρεί ότι τέτοια ειδώλια κατασκευάζονταν περιπτωσιακά από χαλκοπλάστες και αυτό ίσως εξηγεί την έντονα φυσιοκρατική απόδοση όρισμένων ειδωλίων του Κόφινα.

MH 3036

MH 3035

MH 3038

106 Ειδώλια από την Άγία Τριάδα με μοτίβα από την αγγειογραφία.

Στην ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙΑ κατασκευάζονται επίσης κοίλα αλλά και με συμπαγή άνωτερο κορμό γυναικεία ειδώλια (εικ. 107). Τα ανδρικά είναι πάντοτε συμπαγή. Πολλά ειδώλια και θραύσματα ειδωλίων από την Κνωσό κατασκευάζονται, όπως και τα σύγχρονά τους άγγεϊα από κιτρινωπό ή καστανό, καθαρό

MH 3862

MH 8345

πηλό ἄριστης ὄπτησης, καὶ φέρουν μοτίβα ὑφαντικῆς προέλευσης. Ἀποτελοῦν προϊόντα τῶν κνωσιακῶν κεραμικῶν ἐργαστηρίων καὶ μαρτυροῦν τὴν αὐξημένη χρήση τῶν εἰδώλων στὴν περίοδο αὐτή, ἀντίθετα ἀπὸ τὴ νεοανακτορική.

Τροχήλατα εἶδωλα κατασκευάζονται ἀπὸ τὴν ΥΜ IIIA, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ΥΜ IIIB διαθέτουμε ὁλόκληρα σύνολα ἀπὸ κοινοτικά ἱερά (Γόρτυνα, Γάζι κλπ.). Συναρμολογοῦνται ἀπὸ τροχήλατα τμήματα (κορμός, κεφαλὴ) συγκολλημένα ἐσωτερικά, ἐνῶ τὰ χέρια εἶναι ἀπὸ χειροποίητους κυλίνδρους ποὺ συγκολλῶνται μὲ πηλό ἢ σὲ σπάνιες περιπτώσεις μὲ πήλινα βύσματα. Στήθη, χαρακτηριστικά προσώπου, κομμώσεις κλπ. πλάθονται χωριστά. Ἰχνη ἐσωτερικοῦ σκελετοῦ ἢ ἐνισχύσεις ἀπὸ ὀργανικὲς ὕλες δὲν σώζονται. Ἡ αὐξησι τοῦ ὕψους τοὺς προοδευτικά ἀπὸ τὰ παλαιότερα πρὸς τὰ νεότερα παραδείγματα, μαρτυρεῖ τὴν αὐξανόμενη ἐξοικείωσι τῶν τεχνιτῶν μὲ τὶς μηχανικὲς ιδιότητες τοῦ ὑλικοῦ ποὺ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ κατασκευάζουν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερα εἶδωλα. Ὁ σχεδὸν τυποποιημένος τρόπος κατασκευῆς τοὺς μαρτυρεῖ τὴν ἐργαστηριακὴ συνάφεια ἀλλὰ καὶ τὸν «κλειστὸ» - συντεχνιακὸ χαρακτήρα τῶν ἐργαστηρίων. Εἶναι γνωστὸ ἓνα παρόμοιο μοντέλο παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς περιοδεύοντες ὁμίλους τῶν Θραψανιωτῶν πιθαράδων, ποὺ ἀνελάμβαναν παραγγελίες συχνὰ σὲ μακρινὲς ἀποστάσεις σὲ ὅλο τὸ νησί, ὡς καὶ πρὶν λίγα χρόνια. Ἴσως αὐτὸ ἴσχυε καὶ γιὰ τὰ ἐργαστήρια τῶν εἰδώλων, ὅπως καὶ τῶν πήλινων σαρκοφάγων καὶ πίθων, ἀφοῦ οἱ κατασκευαστὲς τοὺς, ποὺ ἐφάρμοζαν παρόμοιες τεχνικὲς, θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἰδιαίτερα εἰδικευμένοι τεχνίτες, μετακινούμενοι περιοδικὰ ὅπως οἱ συντεχνίες τῶν Θραψανιωτῶν πιθαράδων.

IV. Θέματα ρυθμοῦ

Τὰ μαζικά παραγόμενα πήλινα ειδώλια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου δὲν ἔχουν καμιά μορφολογικὴ ὁμοιότητα μὲ τὰ σχηματικὰ ὀξύληκτα ἢ βοτσαλόσχημα προανακτορικά ειδώλια. Τὰ μέλη ἀποδίδονται ἀναλυτικά καὶ οἱ σωματικὲς ἀναλογίες πλησιάζουν τὶς φυσικὲς. Ἡ κυριαρχία τῶν σχημάτων εἶναι ὅμως ἀκόμη φανερὴ, ὅπως καὶ ἡ ἔλλειψη ὀργανικῆς συνοχῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιπεδικότητα ποὺ κάνει τὶς ὄψεις νὰ ξεχωρίζουν (*εἰκ. 108α*). Ἡ ἔντονη σχηματικότητα, κληρονομημένη ἴσως ἀπὸ τὴν κυκλαδική - κυκλαδίζουσα παράδοση τῆς προανακτορικῆς περιόδου, ὑποχωρεῖ σταδιακὰ πρὸς τὸ τέλος τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου.

Στὰ ειδώλια τοῦ Πισκοκεφάλου (*εἰκ. 108β*) τὸ ὀργανικὸ στοιχεῖο κυριαρχεῖ, ἐνῶ τὰ σχήματα ἔχουν ἀφομοιωθεῖ πλήρως. Στοιχεῖα ρεαλισμοῦ ἐμφανίζονται στὴν ἀπόδοση τῶν ποδιῶν τῶν ἀνδρικῶν ειδωλίων, ἐνῶ μὲ λεπτομέρεια ἀποδίδονται καὶ οἱ ἐντυπωσιακὲς κομμώσεις τῶν γυναικείων (*ἔγχρ. πίν. 2, προμετωπίδα*). Ἀντίθετα ὁ ἀνώτερος κορμὸς καὶ τὰ πρόσωπα ἀποδίδονται χωρὶς μεγάλη λεπτομέρεια καὶ μὲ μειωμένο ὀργανικὸ ὄγκο.

Είναι φανερό ότι με τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπιδιώκεται ἡ σημειολογικὴ προβολὴ τῶν σημαντικότερων μερῶν τῆς μορφῆς ἢ ἐνὸς αἰσθητικοῦ προτύπου μιᾶς συγκεκριμένης ὁμάδας ἀναθετῶν.

Ἐνάλογες ἀντιλήψεις μορφοποίησης διαπιστώνονται καὶ σὲ εἰδώλια τοῦ ἱεροῦ Κόφινα (εἰκ. 108γ). Τὸ ἀνατομικὸ πλάσιμο τῶν ποδιῶν καὶ τοῦ στέρνου καθὼς καὶ ἡ προβολὴ τοῦ μυικοῦ ὄγκου μὲ τὴ χρήση πλαστικῶν καὶ γραμμικῶν χαρακτήρων μαρτυροῦν ὅτι στὰ εἰδώλια αὐτὰ προβάλλεται μὲ ἔμφαση ἓνας ιδεώδης τύπος νέου ἄνδρα μὲ γυμνασμένο, ἀθλητικὸ σῶμα. Ἡ γλώσσα τοῦ σώματος γίνεται τρόπος ἔκφρασης αἰσθητικῶν καὶ ιδεολογικῶν διαφοροποιήσεων. Ὁ λεγόμενος μινωικὸς νατουραλισμὸς ἀποτελεῖ ἐπιλογὴ τῆς ἀνώτερης τάξης, γι'

108α ΜΗ 3487 -
Χαμαιζι.

108β ΜΗ 9831 -
Πισκοκέφαλο.

108γ ΜΗ 14236 -
Κόφινας.

αυτό περιορίζεται στο περιβάλλον τῶν ἀνακτορικῶν κέντρων καὶ κυρίως σέ «εὐγενή» ὑλικά, τὰ ὅποια διαφοροποιοῦν ταξικὰ τοὺς χρήστες, ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν ἄλλη δυνατότητα καὶ ἐπιλογή ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «λαϊκὸ» πηλό. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ ἐπιρροὲς τῆς φυσιοκρατίας στὴν πηλοπλαστικὴ εἶναι ἐπλεκτικὲς καὶ μόνο σὲ ὀρισμένα σύνολα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ Κόφινα ἢ ὅποια θὰ ἐξετασθεῖ πρὸ ἀναλυτικὰ στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, καθὼς καὶ ὀρισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις ποὺ ἀναφέρθηκαν, οἱ ἐπιρροὲς τοῦ φυσιοκρατικοῦ ρυθμοῦ στὴν πηλοπλαστικὴ περιορίζονται στὴν υἱοθέτηση τύπων κομμώσεων καὶ χειρονομιῶν, δηλαδὴ σὲ «ἐξωτερικὴ» μίμηση καὶ ἀντιγραφὴ τύπων τῆς νατουραλιστικῆς πλαστικῆς, χωρὶς βαθύτερη κατανόηση τῆς οὐσίας τῆς.

Ἀπὸ τὴν ὄψιμη νεοανακτορικὴ καὶ κυρίως κατὰ τὴν πρώιμη μετανακτορικὴ («Πρώιμη φάση»), τὸ νατουραλιστικὸ ρεῦμα

109 ΜΗ 8345 - Μαυρόσηλιο Κνωσοῦ.

έξαντλεῖται, ἐνῶ παράλληλα ἐνισχύονται οἱ τάσεις ἐπανάδου στὶς γνωστὲς ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ πλαστικὴ σχηματικὲς φόρμες. Τὰ σώματα συγκροτοῦνται καὶ πάλι ἀπὸ συνθέσεις γεωμετρικῶν σχημάτων, ὅπως πρίσματα, τρίγωνα, ρόμβους καὶ κυλίνδρους (εἰκ. 109, ἔγχρ. πίν. 4). Ἔτσι μετατρέπεται ὀριστικὰ σὲ κύλινδρο τὸ κατώτερο τμήμα τοῦ σώματος τῶν γυναικείων εἰδωλίων καὶ ἐγκαταλείπεται ἡ κωνικὴ φούστα μὲ τὶς καμπύλες πλευρὲς. Ἐπιστροφή στὴν παλαιοανακτορικὴ παράδοση καὶ αἰσθητικὴ ἐκφράζει ἐπίσης ἡ ἐπικράτηση τῆς γνωστῆς χειρονομίας τῶν μεσομινωικῶν εἰδωλίων ποὺ φέρουν τὰ χέρια στὸ στήθος καθὼς καὶ τοῦ «μεσομινωικοῦ» πτηνόμορφου προσώπου μὲ ἀσαφὴ καὶ συνοπτικὰ διατυπωμένα χαρακτηριστικά.

MH 2181 - Ψυχρὸ

Κρατ. Μουσ. Μονάχου

Μόνο στὸν τρόπο δήλωσης τῶν ἀμυγδαλόσχημων ματιῶν στὸ κεφάλι τοῦ Ψυχροῦ, στὸ εἰδῶλιο τοῦ Μονάχου καὶ στὰ εἰδῶλα τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων, διαπιστώνεται ἐπίδραση ἀπὸ τὶς ὄψιμες χρονικὰ κνωσιακὲς τοιχογραφίες (εἰκ. 110-111, ἔγχρ. πίν. ὀπισθοφύλλου). Στοιχεῖα ρεαλισμοῦ ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὴ φυσιοκρατικὴ παράδοση ἐπιβιώνουν στὸ πλάσιμο τοῦ κορμοῦ καὶ κυρίως τοῦ στήθους ὀρισμένων γυναικείων εἰδωλίων (εἰκ. 112).

Ἡ «Πρώιμη» ἐπομένως φάση ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ μεταβατικὴ περίοδο μὲ χαρακτηριστὲς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν παλαιότερη μινωικὴ παράδοση. Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν παλαιονακτορικὴ σχηματικὴ καὶ τὴ νεονακτορικὴ φυσιοκρατικὴ ἀναμει-

MH 3861

MH 3862

111 Εἰδῶλα Ἱεροῦ Διπλῶν Πελέκεων.

112 MH 21809 - Καλοῦ.

γνύονται ελεύθερα χωρίς όμως να συγκροτοῦν νέα φυσιολογία, ἓνα νέο δηλαδή ρυθμό. Ἡ τομὴ πραγματοποιεῖται στὴν ἐπόμενη «Μέση φάση», ποὺ ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα τὴν πρώτη, πρώιμη φάση, τοῦ μετανακτορικοῦ ρυθμοῦ.

Κύρια χαρακτηριστικά του εἶναι πρῶτον ὁ τεκτονικὸς ἐκγεωμετρισμὸς ποὺ πραγματοποιεῖται ὄχι μὲ τὴν ἀπλή, τυχαία συρραφὴ γεωμετρικῶν σχημάτων, ὅπως στὴν παλαιοανακτορική πλαστική, ἀλλὰ μὲ τὴν ὀρθολογικὴ σύνθεση τῶν μορφῶν πάνω στο καθορισμένο πλαίσιο τῶν τεκτονικῶν ἀξόνων. Δεύτερον ἡ γραμμικὴ-σχεδιαστικὴ ἀντίληψη στὴν ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν καὶ τρίτον ὁ ἐπιλεκτικὸς τονισμὸς σὲ μέγεθος καὶ ὄγκο ὀρισμένων μερῶν τῆς μορφῆς. Οἱ νέες αὐτὲς ἀντιλήψεις διαμορφώνονται ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη σὲ πρωιμότερη φάση, ὅπως ἀποδεικνύουν ἀρκετὰ σχετικὰ παραδείγματα, ἀπὸ τὰ ΥΕ I εἶδωλα τῆς Κέας ἕως τὰ ΥΕ IIIB εἶδωλα τῶν Μυκηνῶν καὶ ἔρχονται στὴν Κρήτη μαζὶ μὲ ἑλλαδικὰ φύλα στὴν

113 ΜΗ 15111 - Γόρτυς.

ΥΜ ΠΙΒ και κυρίως στην ΠΙΓ. Στη διάρκεια τῶν δύο αὐτῶν περιόδων («Μέση» και «Ύστερη» φάση) ἡ δομὴ τῶν ἑλλαδικῶν και τῶν κρητικῶν πλαστικῶν ἔργων παρουσιάζει κοινὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἐξελίσσονται ὁμοίωτροπα και στὶς δύο περιοχές.

Στὴ διείσδυση τῶν μυκηναϊκῶν δομικῶν ἀντιλήψεων ἀντιστέκονται παρορμήσεις ἀπὸ τὸ πρόσφατο παρελθὸν ἀκμῆς τῆς φυσιοκρατίας. Οἱ ἀντιστάσεις ὅμως αὐτὲς ἐκδηλώνονται μὲ διαφορετικοὺς βαθμοὺς ἔντασης και ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ πολυμορφία ποὺ παρουσιάζει ἡ πλαστικὴ τῆς περιόδου. Χαρακτηριστικὴ περίπτωση ἀποτελοῦν οἱ τρόποι ἀπόδοσης τοῦ περιγράμματος τοῦ προσώπου, ποὺ εἶναι τυπκὸ μυκηναϊκὸ γνῶρισμα ἤδη ἀπὸ τῆ χρονικὴ και στυλιστικὴ φάση ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὰ εἴδωλα τῆς Κέας. Ἐτσι στὰ εἴδωλα τῆς Γόρτυνος (εἰκ. 113-114) ποὺ εἶναι τὰ φυσιοκρατικότερα τῆς περιόδου, τὸ περίγραμμα δηλώνεται χωρὶς ἰδιαίτερη ἔμφαση μὲ τὸν το-

MH 15115

MH 15117

νισμό της γραμμής τῶν φρυδιῶν καὶ τῶν σιαγόνων, ἀλλὰ τὸ μαλακὸ πλάσιμο καὶ ἡ θολὴ διατύπωση τῶν χαρακτηριστικῶν βρίσκονται μέσα στὸ κλίμα τῆς νατουραλιστικῆς παράδοσης. Ἀντίθετα στὰ εἰδῶλα τῶν Γουρνιῶν (*εἰκ. 115*) τὸ περίγραμμα τονίζεται ιδιαίτερα καὶ διαμορφώνεται μὲ τὴν προσθήκη δακτυλίου ἀπὸ πηλὸ καὶ βαφῆς. Τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ προκύπτει μαρτυρεῖ τὴ σύγκλιση μὲ τὴν ἑλλαδικὴ πλαστικὴ.

Ἡ ἐπόμενη «Ἵστερη» φάση εἶναι ἡ περίοδος τῆς ὀριμότητος τοῦ ρυθμοῦ, τῆς παγίωσης καὶ κρυστάλλωσης τῶν παραμέτρων του. Ἡ γραμμικὴ - σχεδιαστικὴ ἀντίληψη ἐμπλουτίζεται μὲ καλλιγραφικὴ διάθεση, ιδιαίτερα στὰ καλύτερα δείγ-

Ἄκατ. ΜΗ

ΜΗ 1934

Ἄκατ. ΜΗ

115 Εἰδῶλα ἀπὸ τὰ Γουρνιά.

ματα, όπως είναι τὸ ρυτὸ τῶν Μοιρῶν, τὸ κεφάλι ποὺ ἀνήκει σὲ ἀνθρωπόμορφο ὄν ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, καὶ τὸ μεγαλύτερο εἶδωλο ἀπὸ τὸ Γάζι (εἰκ. 116). Ἐντονα ἐπίσης τονίζονται οἱ ὀριζόντιοι καὶ κατακόρυφοι ἄξονες τόσο στὰ πρόσωπα, ὅσο

MH 22038 - Μοῖρες

MH 1812 - Ἁγ. Τριάδα

MH 9305 - Γάζι

116 Ὑστερὴ φάση, περίοδος ὀριμότητας.

καὶ στοὺς κορμούς καὶ στὰ ὑψωμένα χέρια. Ἡ χειρονομία αὐτὴ ἐπικρατεῖ στὰ εἰδῶλα καθὼς καὶ ἡ ἀντίστοιχη τῶν χειρῶν στὴν ὀριζόντια θέση, κάθετα στὸν κατακόρυφο ἄξονα τοῦ κορμοῦ στὰ εἰδῶλια, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἐκφράζουν ἄριστα τὸ πνεῦμα τοῦ τεκτονικοῦ ἐκγεωμετρισμοῦ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἀποδίδονται μὲ σχεδιαστικὴ ἀκρίβεια, σαφήνεια καὶ λιτότητα.

Πάντως ἂν καὶ οἱ ἐπιρροὲς τῆς ἑλλαδικῆς - μυκηναϊκῆς πλαστικῆς εἶναι τώρα πρὸ ἔντονες καὶ εὐδιάκριτες ἢ καλλιτεχνικὴ στάθμη ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο στὴν Κρήτη, γεγονός πού ὀφείλεται στὴ γόνιμη καὶ διαρκὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ μινωικὸ παρελθόν. Στὴν ἑλλαδικὴ πλαστικὴ ἢ κυριαρχία τῶν σχημάτων δὲν ἀμφισβητεῖται, ἀλλὰ στὴν Κρήτη ἐκδηλώνονται ἀκόμα ἀντιστάσεις στὶς ἰσχυρὲς τάσεις γιὰ σχηματοποίηση, πού δὲν ἀλλοιώνουν ὅμως τὴ φυσιογνωμία τοῦ ρυθμοῦ.

Στὴν τελευταία «Υπομινωικὴ» φάση, ἡ συνοχὴ τῶν σχημάτων χαλαρώνει, ἡ συμμετρικὴ σχέση τῶν μελῶν διαταράσσεται, ἡ ἐνότητα τῶν μορφῶν διασπᾶται καὶ τὰ σχήματα αὐτονομούνται. Οἱ ἐνώσεις εἶναι γωνιώδεις, τὰ στερεομετρικὰ σχήματα συγκολλῶνται χωρὶς νὰ ἐνοποιοῦνται. Ὁ λαιμὸς ἐπιμηκύνεται καὶ ἀποξηραίνεται καὶ ἡ κεφαλὴ διογκώνεται στὸ ἔπακρο. Ἀντίθετα τὰ στήθη συρρικνώνονται σὲ μικρὲς κομβίόσχημες ἀποφύσεις. Τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται ἀναλυτικά, τονισμένα μὲ προσθήκες πηλοῦ καὶ βαφῆς. Ἡ θέση τους ὅμως καὶ ἡ μεταξύ τους σχέση μεγέθους δὲν διατηρεῖται σταθερὴ καὶ παρουσιάζει σοβαρὲς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ φυσικό. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ προσώπου εἶναι πάντα ἐπίπεδη,

χωρίς πλαστικότητα. Ἡ εξέλιξη πρὸς τὴ διάσπαση ἀκολουθεῖ δύο διαφορετικὲς κατευθύνσεις, πού προσδιορίζονται ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες δομικὲς ἀντιλήψεις, τὴ μυκηναϊκὴ καὶ τὴ μινωικὴ. Ὁ ὑπερτονισμὸς τοῦ περιγράμματος τοῦ προσώπου, πού ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς μυκηναϊκῆς δομῆς, ὀδηγεῖ σταδιακὰ στὸν ἀποχωρισμὸ τοῦ προσώπου ἀπὸ τὴν κεφαλή. Στὶς δύο προηγούμενες φάσεις τονίζεται μόνον τὸ περίγραμμα, ἀλλὰ στὴν «Υπομινωικὴ» διαφοροποιεῖται ὀλόκληρη ἢ ἐπιφάνεια τοῦ προσώπου ἀπὸ τὴν κυρτὴ τῆς κεφαλῆς κι ἔτσι μετατρέπεται σὲ ἐπίπεδη δισκοειδῆ ἢ διεδρικὴ τριγωνικὴ (εἰκ. 117). Ἡ συνεχιζόμενη καὶ ἐντεινόμενη σύγκλιση τῶν μορφοπλαστικῶν ἀντιλήψεων στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ τὴν Κρήτη στὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο ὀδηγεῖ στὴν κατασκευὴ ὁμοίων ἔργων καὶ στὶς δύο περιοχές.

MH 803 - Καλὸ Χωριό

MH 1102 - Σπήλαιο Ἐρμού Κραναίου

Στὴ δευτέρα κατηγορία εἰδώλων δὲν δηλώνεται τὸ περιγραμμά του προσώπου καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ συγκολλῶνται πάνω στὴν ἀδρανὴ, κυρτὴ ἐπιφάνεια τῆς κεφαλῆς (*εἰκ. 118*). Ἡ ἀπουσία περιγράμματος ὀδηγεῖ στὴ διατάραξη τῆς συμμετρικῆς διάταξης τῶν χαρακτηριστικῶν μὲ ἀποτέλεσμα τὴ γενικὴ χαλαρότητα καὶ ἀσυμμετρία. Τὰ μάτια καὶ τὰ μῆλα ὀλισθαίνουν σὲ ἀφύσικες θέσεις πρὸς τὰ κάτω ἢ στὰ πλάγια τῆς κεφαλῆς. Ὁ τρόπος αὐτὸς ἀπόδοσης ἀνατρέχει σὲ πρωτεϊκῆς, δομικῆς ἀρχῆς τῆς μινωικῆς τέχνης, ὅπως εἶναι ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὰ τονισμένα περιγράμματα καὶ τοὺς γραμμικοὺς χαρακτῆρες καὶ ἡ ἐλεύθερη χωρὶς δεσμεύσεις ἀνάπτυξη τῶν μορφῶν στὸν χῶρο.

Ἀνάλογες τάσεις μορφοποίησης σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχῆς τοῦ μετανακτορικοῦ ρυθμοῦ διαπιστώνονται καὶ στὰ εἰδῶλια ἀπὸ τὴν ΥΜ IIIΒ. Συγκεκριμένα ἀπαλείφονται σταδιακὰ δευτερεύοντα στοιχεῖα, ὅπως περιζώματα καὶ κομμώσεις, συρρικνώνονται τὰ ἄκρα καὶ δηλώνονται μὲ περιληπτικὸ τρόπο τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ (*εἰκ. 119*). Οἱ τάσεις αὐτῆς ἐνισχύονται πρὸς τὴν Ὑπομινωικὴ περίοδο καὶ ἔτσι οἱ κορμοὶ μετατρέπονται σὲ ἐπιμήκεις κυλίνδρους, τὰ ἄκρα σὲ ἀπλῆς ἀποφύσεις, ἐνῶ οἱ κεφαλῆς μεγεθύνονται καὶ ἡ μύτη καὶ τὰ μάτια τονίζονται πλαστικὰ ὅπως καὶ στὰ εἰδῶλα. Οἱ τονισμοὶ αὐτοί, πού, ὅπως εἶπαμε, σχετίζονται μὲ θρησκευτικοὺς συμβολισμοὺς ἢ τρέχουσες κοινωνικῆς ἀντιλήψεις δὲν λείπουν ἀπὸ καμιά ἐποχὴ, ἀλλὰ παρουσιάζουν πολυτυπία καὶ ἀνομοιογένεια, γεγονός πὸ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐνιαῖος, διαχρονικὸς κώδικας μορφοποίησης τῶν εἰδωλίων.

Μορφολογικά χαρακτηριστικά τῆς μινωικῆς εἰδωλοπλαστικῆς ἐπιβιβνουν ἕως καὶ τὰ δαιδαλικά - ἀρχαῖκά χρόνια, ὅπως τύποι κομμώσεων, χειρονομιῶν, ὁ τύπος τοῦ εἰδωλίου - εἰδώλου μὲ κυλινδρικό κορμό (*εἰκ. 120*) καθὼς καὶ τρόποι

118 ΜΗ 11042 - Καρφή.

119 ΜΗ 18647, 19075 - Ἁγ. Τριάδα.

120 ΜΗ 26491 - Ἀἷμονας (?).

απόδοσης φυσιογνωμικῶν χαρακτηριστικῶν. Ἀκόμα καὶ ἡ διατήρηση τοῦ μεγέθους τῶν γεωμετρικῶν - ἀρχαϊκῶν περιόπτων πλαστικῶν ἔργων στὴ μικρὴ σχετικὰ κλίμακα τῶν μινωικῶν εἰδωλίων καὶ εἰδώλων θεωρήθηκε ὅτι ὀφείλεται σὲ παρορμήσεις ἀπὸ τὸ παρελθόν, δηλαδὴ στὴν πάγια ἀποστροφὴ τῆς μινωικῆς τέχνης πρὸς τὸ μνημειῶδες.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπιβίωση ἢ ἀναβίωση δομικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ μινωικοῦ νατουραλισμοῦ στὴν τέχνη τῆς δαιδαλικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς περιόδου. Οἱ ἐρμηνεῖες τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ φαινομένου ποικίλλουν ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν ὀφείλεται στὴν ἀπλὴ ἀντιγραφή μινωικῶν ἔργων τέχνης ἢ σὲ μιὰ συνειδητὴ ἐπιστροφή στὸ παρελθόν, σὲ ἓνα εἶδος δηλαδὴ ἀρχαϊσμοῦ. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ ἐπίδρασι θὰ ἦταν περιορισμένη καὶ ἐπιφανειακὴ, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἀφομοίωσι τῶν δομικῶν ἀρχῶν τῆς μινωικῆς τέχνης προϋποθέτει βαθύτερη καὶ μονιμότερη διαλεκτικὴ σχέση μετὰ τὸ παρελθόν καὶ ψυχικὴ προδιάθεσι.

Μὲ τὴν ἐξέτασι τῶν μορφολογικῶν καὶ στυλιστικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν πῆλινων εἰδωλίων καὶ εἰδώλων ποὺ προηγήθηκε, τεκμηριώνεται ἡ ἀδιάλειπτη καὶ γόνιμη ἐπαφὴ μετὰ τὴν ἀρχὴς τῆς νατουραλιστικῆς τέχνης καὶ ἡ συντήρησι καὶ μετάδοσι ἑνὸς δυναμικοῦ καλλιτεχνικοῦ ρεύματος, διαμέσου κυρίως τῶν ἐργαστηρίων πηλοπλαστικῆς, ἕως τὰ πρῶιμα ἑλληνικὰ χρόνια. Σχήματα καὶ ἀπολιθωμένες μορφές ἀπὸ τὴ μινωικὴ παράδοσι διατηροῦνται βέβαια καὶ στὰ χάλκινα εἰδῶλια, ἀλλὰ τὰ ἐργαστήρια χαλκοπλαστικῆς εἶναι πολὺ πρὸ συντηρητικὰ καὶ «κλειστὰ» καὶ περιορίζονται ἀπλῶς στὴν ἀναπαραγωγὴ ἀναχρονιστικῶν προτύπων ἕως τὴν πλήρη ἐξάν-

τληση, χωρίς καμιά προσπάθεια για ανανέωση και αποδοχή τῶν νέων ιδεῶν. Ἀντίθετα ἡ πηλοπλαστικὴ εἶναι τέχνη μὲ δημιουργικὸ καὶ ανανεωτικὸ χαρακτῆρα καὶ γι' αὐτὸ υἱοθετεῖ καὶ ἀφομοιώνει ἀμέσως τὶς νέες ιδέες ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὶς μητροπολιτικὲς περιοχὲς τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου. Πλάθονται ἔτσι μορφὲς μὲ ἰδιαίτερη καλλιτεχνικὴ φυσιογνωμία καὶ στοιχεῖα ἀνάμεικτα ἀπὸ τὴ μινωικὴ καὶ τὴ μυκηναϊκὴ τέχνη. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι σὲ περιόδους ἔντασης τῆς διείσδυσης τῶν μυκηναϊκῶν δομικῶν ἀντιλήψεων, δηλαδὴ στὴ «Μέση» καὶ «Ἕστερη» φάση τῆς μετανακτορικῆς πλαστικῆς, παρατηρεῖται ἀντίστοιχη ζωογόνηση τῆς φυσιοκρατικῆς πνοῆς, ἀφοῦ τὰ νέα ἰσχυρὰ ἐρεθίσματα παρέχουν ἀφορμὴ γιὰ καινούργιες δημιουργικὲς ἀναζητήσεις. Φαίνεται λοιπόν, στὸ φῶς τῶν νέων δεδομένων, ὅτι ἡ δυναμικὴ ἀναγέννηση τοῦ φυσιοκρατικοῦ ρυθμοῦ στὰ δαιδαλικά χρόνια δὲν ἀποτελεῖ μεμονωμένο ἢ τυχαῖο συμβάν, ἀλλὰ τὸ τελικὸ στάδιο καὶ κορυφαῖο γεγονός ἑνὸς ἀλυσιδωτοῦ φαινομένου περιοδικῆς ἀνανέωσης τῆς τέχνης, ποὺ παρατηρεῖται κυρίως στὸν χῶρο τῆς πηλοπλαστικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαφορὰ ποιότητας ποὺ διαπιστώνεται σὲ ἔργα μιᾶς συγκεκριμένης περιόδου ὀφείλεται στὸν διαφορετικὸ βαθμὸ ἀφομοίωσης, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰκανότητα τῶν τεχνιτῶν καὶ τὴν παράδοση τῶν ἐργαστηρίων, τῶν ἀρχῶν τῆς νατουραλιστικῆς τέχνης.

V. Ζητήματα ἑρμηνείας

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐξετάζονται θέματα ποὺ ἀφοροῦν στὴ λειτουργικότητα τῶν εἰδωλίων καὶ εἰδώλων μέσα στὰ σύνολα στὰ ὁποῖα ἀνήκουν. Στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀντληση πληροφοριῶν γιὰ τὸ τί σημαίνει ἡ παρουσία ἑνὸς ὁμοιώματος μιᾶς ἀνθρώπινης μορφῆς σὲ ἓνα συγκεκριμένο περιβάλλον ἀποτελοῦν ἡ ἰσχυρὰ σημειολογικὴ γλῶσσα τοῦ σώματος, τὰ ἄμεσα εἰκονογραφικὰ συμφραζόμενα, δηλαδὴ αὐτὰ ποὺ εἰκονίζονται πάνω ἢ γύρω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη μορφή, καὶ τέλος ἡ ἀνασκαφικὴ συνάφεια. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, συνεξεταζόμενα, ἐπιτρέπουν τὴ συνάρτηση τῆς μορφῆς μὲ τὴ χωροχρονικὴ («temporal - spatial context») καὶ δευτερογενῶς μὲ τὴ νοηματικὴ τῆς συνάφειας, μὲ ἓνα κύκλο δηλαδὴ λατρείας καὶ τὴν ἀντίστοιχη εἰκονογραφικὴ ἐνότητα. Ζητούμενο ἐπομένως εἶναι ἡ ἀναγνώριση καὶ περιγραφή τῆς λειτουργικῆς σχέσης τῶν εἰδωλίων καὶ εἰδώλων μὲ τὶς λατρευτικὰς πράξεις ποὺ τελοῦνται στὰ ἀνακτορικὰ καὶ οἰκιακὰ ἱερά, στὰ ἱερά κορυφῆς, στὰ μετανακτορικὰ κοινοτικά καὶ στὰ ὑπαίθρια ἱερά καὶ σπήλαια.

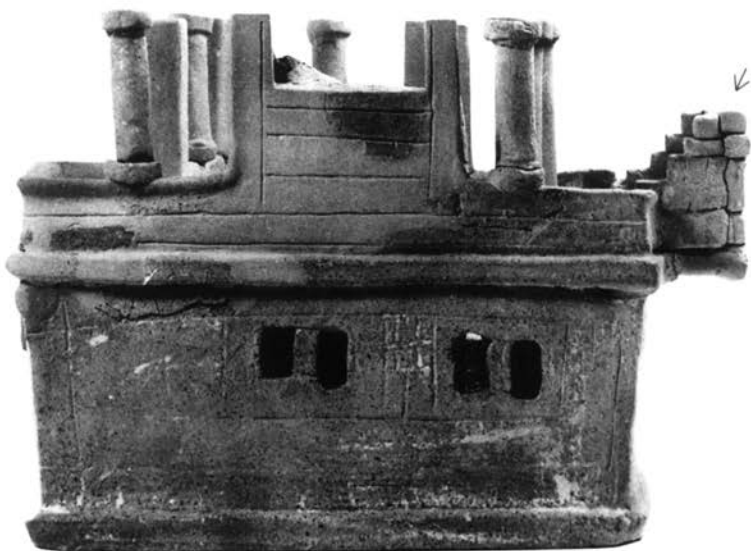
Ευνόητο είναι ότι η ανεπαρκής τεκμηρίωση όσον αφορά την ανασκαφική και λειτουργική συνάφεια κάνει αδύνατη τη συνάρτηση του ειδωλίου με ένα συγκεκριμένο «περιβάλλον» λατρείας και μειώνει τη σημασία του ως φορέα μηνυμάτων για τόν κοινωνικό και θρησκευτικό περίγυρο. Γενικά τὸ ζήτημα τῆς ἔρμηνείας, σύμφωνα με τις σύγχρονες απόψεις, συναρτάται κυρίως με τὸ εὐρύτερο πρόβλημα τῆς ἀναζήτησης, ταύτισης καὶ περιγραφῆς θεματικῶν ἐνοτήτων με συγκεκριμένο ἰδεολογικὸ περιεχόμενο καὶ ἀναγνώρισμα στοιχεῖα λατρευτικῶν πρακτικῶν.

Κύκλοι λατρείας - θεματικὲς ἐνότητες

1. Ἀνακτορικὴ - οἰκιακὴ λατρεία

Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ, ἡ νεοανακτορικὴ εἰκονογραφία περιλαμβάνει μεγάλο ἀριθμὸ παραστάσεων ποὺ εἰκονίζουν τελετουργίες καὶ ἀφηγηματικὲς σκηνὲς θρησκευτικοῦ περιεχομένου συχνὰ με ζωηρὴ δράση. Οἱ περισσότερες πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὶς παραστάσεις τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν σφραγίδων καὶ τῶν σφραγιστικῶν δακτυλιδιῶν. Ἄλλὰ καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ εἰδῶλια καὶ τὶς συνθέσεις εἰδωλίων παραπέμπουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα σὲ θέματα τῆς νεοανακτορικῆς εἰκονογραφίας, με ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴ σύνθεση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ κτιρίου. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ θρησκευτικὲς δραστηριότητες ποικίλης μορφῆς μέσα ἢ μπροστὰ σὲ κτίρια - ἱερά.

Ίδιαίτερη περίπτωση, χωρίς παράλληλο μέχρι σήμερα αποτελεί τὸ ΜΜ ΙΙΙ ὁμοίωμα οἰκίας ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες (εἰκ. 121). Ἡ ἐρμηνεία του βεβαίως μᾶς διαφεύγει ἀφοῦ, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται λείπουν πολλὰ στοιχεῖα ποῦ θὰ ἐπέτρεπαν σαφέστερο συσχετισμὸ μὲ ἓνα περιβάλλον λατρείας. Ἀπὸ τὴν παράλληλη νεοανακτορική εἰκονογραφία γνωρίζουμε ὅτι κάποια κτίρια, ποῦ συνήθως ἀποδίδονται περιληπτικά, μὲ ἓνα τοῖχο ἢ μὲ κίονες, ἀποτελοῦσαν τὸ σκηνικὸ τελετουργικῶν πράξεων ποῦ λάμβαναν χώρα μπροστὰ τους. Τὸ κτίριο ὅμως ἐδῶ ἀποδίδεται ἀναλυτικὰ ὄχι μόνον στὸ ὀρατὸ τμήμα του, ὅπως λογικὰ θὰ ἀναμενόταν, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ του, ποῦ δὲν εἶναι ὀρατὸ ἀπὸ τὸν

121 ΜΗ 19410. Ὅμοίωμα οἰκίας ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες.

θεατή. Είναι επομένως ένα πλήρες αντίγραφο μιᾶς αὐθύπαρκτης ἀρχιτεκτονικῆς μονάδας με ὅλα τὰ βασικά χαρακτηριστικά μιᾶς ἀπλῆς μινωικῆς οἰκίας. Μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ τί ἐξεικόνιζε μᾶς δίνει ἡ ἀνθρώπινη, γυναικεία, μορφή στὸν ἐξώστη του (σώζεται τὸ κατώτερο μέρος της – ἡ θέση της δηλώνεται με τὸ βέλος), θέμα γνωστὸ στὴν αἰγαιακὴ εἰκονογραφία. Ἡ μορφή αὐτή, ἐπειδὴ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω, συνδέει τὸ κτίριο με ἕναν ἀόριστο ἐξωτερικὸ χῶρο καὶ προφανῶς με ἕναν ἄγνωστο παραλήπτη τοῦ ὅποιου μηνύματος σηματοδοτεῖ ἡ παρουσία της πάνω στὸν ἐξώστη.

Αὐτὸς ὁ παραλήπτης μπορεῖ νὰ ἦταν μιὰ ομάδα εἰδωλίων, ποὺ δὲν σώθηκε ὅμως, σὲ «διάλογο» με τὴ μορφή τοῦ ἐξώστη, ἢ, τὸ πιθανότερο, ὁ ἴδιος ὁ μνημένος θεατής, γνώστης τοῦ τί ἀκριβῶς ἀντιπροσώπευε τὸ ὁμοίωμα ὡς ἀρχιτεκτόνημα.

ΜΗ 19410

122 Ἀνδρική μορφή σὲ ἱερὸ κτίριο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα.

Περισσότερο σαφής είναι ή περιγραφή μιᾶς πράξης λατρείας σὲ μιὰ σειρὰ ἑλλιπῶς σωζόμενων ὁμοιωμάτων κτιρίων ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα. Εἰκονίζουσι σεβίζουσα ἀνδρική μορφὴ μέσα σὲ ἱερὸ πού ἀποδίδεται περιληπτικὰ μὲ τοὺς δύο πλάγιους καὶ τὸν ὀπίσθιο τοῖχο (*εἰκ.* 122), ἐνίοτε μὲ κέρατα καθοσίωσης συγκολλημένα στὴν ἀπόληξη τῶν τοίχων, ὅπως στὸ ὁμοίωμα πού εἰκονίζεται ἐδῶ (οἱ ἄκρες σπασμένες). Ἡ ἀντίληψη περὶ λειτουργίας τοῦ κτιρίου εἶναι ἐδῶ διαφορετικὴ ἀπὸ τὸ ὁμοίωμα τῶν Ἀρχανῶν. Οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦν συμβολικὴ - συμβατικὴ δήλωση τοῦ τόπου, ὅπου τελεῖται ἡ πράξη, πού εἶναι ἓνα δωμάτιο ἢ περίβολος, καὶ πάντως ὄχι ὁ χωρὶς ὄρια ὑπαίθριος χῶρος. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι τὰ εἰδῶλια πού ἀποδίδονται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀνδρικά, γεγονός ἀξιοσημείωτο ἀφοῦ τὰ γυναικεῖα εἰδῶλια γενικὰ πλεονάζουσι στὰ ἱερὰ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὄχι ὅμως σὲ συνάφεια μὲ «ἱερὸ» κτίριο.

Διαφορετικὴ παράσταση λατρείας ἀποδίδει ἑλλιπῶς σωζόμενο κυκλικὸ ὁμοίωμα ἱεροῦ μὲ θρόνο συγκολλημένο στὸ ἐσωτερικὸ του, τὸ ἐρεισίνωτο τοῦ ὁποίου εἶναι διαμορφωμένο σὲ σχῆμα κεράτων καθοσίωσης. Ὁ τύπος τῆς καθιστῆς σὲ θρόνο γυναικεῖας μορφῆς, ἱέρειας ἢ θεότητας, εἶναι γνωστὸς στὴ νεοανακτορικὴ εἰκονογραφία.

Ὁ τύπος τῆς καθιστῆς μορφῆς μέσα σὲ ἱερὸ, ἐπαναλαμβάνεται σὲ στερεότυπη διάταξη σὲ ὁμοίωμα τοῦ τάφου Καμηλαρίου πού χρονολογεῖται στὴν πρῶιμη νεοανακτορικὴ (*εἰκ.* 123). Ἐδῶ σώζεται ὁλόκληρο τὸ ὁμοίωμα, πού εἶναι σὲ τύπο κτιρίου μὲ ἐσωτερικοὺς κίονες. Οἱ καθιστὲς μορφὲς δέχονται προσφορὰς μέσα σὲ ἀγγεῖα ἀπὸ μικρότερες ὄρθριες, πάνω σὲ βωμούς, πού βρίσκονται μπροστὰ τους. Ἡ προσφορὰ σκευῶν καὶ τοῦ περιεχομένου τους πάνω σὲ βωμὸ μαρτυρεῖται στὴν

ταφική εικονογραφία στη διάσημη σκηνή νεκρολατρίας της μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὅπου ὅμως ἡ μορφή πού δέχεται τὶς τιμὲς εἶναι ὄρθια, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ πράξη φαίνεται ὅτι τελεῖται στὸ ὑπαιθρο καὶ ὄχι σὲ στεγασμένο χῶρο, ὅπως στὸ ὁμοίωμα. Φαίνεται λοιπὸν ἐδῶ ὅτι ἡ εἰκονογραφικὴ πλαισίωση καὶ ὄχι ἡ πράξη καθεαυτὴ ἀποκαλύπτει τὴ συνάφεια χώρου, δηλαδὴ τὸ οἰκιακὸ περιβάλλον τῆς λατρίας στὴν περίπτωση τοῦ ὁμοιώματος. Συνακόλουθα χρησιμοποιοῦνται συμβατικοὶ τρόποι εἰκονογράφησης γνωστοὶ ἀπὸ τὴ νεοανακτορικὴ εἰκονογραφία. Ὅπως εἶπαμε τοῖχος καὶ κίονες ἀποδίδουν τὴν εἰκόνα - ἰδεόγραμμα τοῦ ἱεροῦ κτιρίου, μέσα ἢ γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο τελοῦνται τὰ «δρώμενα». Ἴσως ἀκόμα ἡ στερεότυπη ἐπανάληψη τέσσερις φορές τῆς

MH 15074

123 Ὅμοίωμα ἱεροῦ ἀπὸ τὸν τάφο Καμηλαρίου.

πράξης προσφορᾶς ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν παγιωμένο τρόπο σύνταξης παρόμοιων μηχανικὰ ἐπαναλαμβανόμενων θεμάτων στὶς τοιχογραφίες (π.χ. ἡ στερεότυπη ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου στιγμιότυπου προσφορᾶς - προπόσεως, ἀπὸ ζεύγη μορφῶν στὸ «Campstool Fresco») καὶ δὲν ἀποδίδει μὲ ρεαλιστικὸ τρόπο ὁμαδικὴ πρᾶξη λατρείας ἰσάριθμων θεοτήτων ἢ θεοποιημένων νεκρῶν, ὅπως ὑποστηρίχθηκε.

Σὲ μία ἀκόμη σκηνὴ προσφορᾶς, ποὺ ὅμως δὲν σώθηκε ὀλόκληρη, ἴσως ἀνήκει ἡ συγκολλημένη στὸ τοίχωμα μεγάλου πίθου ἀνδρική μορφή. Ἐπειδὴ ἡ μορφή δὲν φαίνεται νὰ δρᾷ στὰ πλαίσια συγκεκριμένης τελετουργίας, ἴσως θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἀπλὸς θεατῆς μιᾶς ἱεροπραξίας ποὺ ἐστιάζεται σὲ πθᾶρι, ὅπως εἶναι ἡ σκηνὴ τῶν σπονδῶν στὴ σαρκοφάγο τῆς Ἁγίας Τριάδας. Ἐπομένως πιθανῶς πρόκειται γιὰ ἀπότμημα εὐρύτερης σύνθεσης μὲ θέμα τὴν προσφορὰ σπονδῶν ἢ χοῶν πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν, στὴν ὁποία ἀσφαλῶς συμμετεῖχαν καὶ ἄλλες μορφές, ὅπως δείχνει τὸ ἴχνος ἀποκόλλησης ἀντικειμένου ἢ ἄλλου εἰδωλίου στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τοῦ πίθου.

MH 15072

124 Ὁμοίωμα ἱεροῦ ἀπὸ τὸν τάφο Καμηλαρίου.

Ένα άλλο όμοιομα αποδίδει σκηνή λατρείας μέσα σε κυκλικό ιερό με κέρατα καθοσιώσεως και πουλιὰ συγκολλημένα στην περιφέρεια (εικ. 124). Μέσα σε αυτό αποδίδονται δύο καθιστές μορφές μπροστά σε τράπεζα, ενώ μία τρίτη παρακολουθεί από το άνοιγμα της θύρας. Η πράξη καθιερώνεται με τη συγκόλληση κεράτων καθοσιώσεως και πουλιών, συμβόλων θεοφάνειας, στην περιφέρεια του όμοιώματος. Η διάταξη τράπεζας στο έσωτερικό δωματίου όδήγησε σε συγκρίσεις με δωμάτια των ανακτόρων της Κνωσοῦ και της Φαιστοῦ με τράπεζα ἢ έσχάρα στο κέντρο ανάμεσα σε θρανία, όπου προφανώς κάθονταν οί συμμετέχοντες σε δεῖπνα. Δείπνα όμως ἴσως τελούσαν και πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν ἢ προσφέρονταν στους νεκρούς κι έπομένως ἡ παράσταση εἶναι για μιὰ ακόμη φορά ἀμφίσημη.

Δύο όμοιώματα από τὸν τάφο Καμηλαρίου σχετίζονται με δρώμενα του κύκλου τῆς έκστατικής λατρείας, τὴν κιονολατρεία και τὸν χορό. Στο πρώτο γονατιστὴ μορφὴ ἀγκαλιάζει κιονίσκο (εικ. 125). Πλησιέστερο εἰκονογραφικὸ παράλληλο ἀποτελεῖ ἀνάλογη σκηνὴ στο χρυσὸ δακτυλίδι τῶν Ἄρχανῶν, όπου ἀνδρική μορφὴ ἀγκαλιάζει κυλινδρικό ἀντικείμενο, πὸυ μοιάζει με τὸν κιονίσκο του όμοιώματος. Παρόμοιο ἀντικείμενο εἰκονίζεται και στο χρυσὸ δακτυλίδι του Βαφειοῦ, κάτω από τὸ δέντρο. Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ έρμηνεύθηκαν ως πίθοι από όρισμένους έρευνητὲς ἀλλὰ εἶναι πιθανότερο, κρίνοντας και από τὴν εἰκονογραφικὴ όμοιότητα του τρισιδιάστατου όμοιώματος με τὴν δυσιδιάστατη ἀπεικόνιση στο δακτυλίδι τῶν Ἄρχανῶν, ὅτι και στὶς δύο περιπτώσεις τὸ ἀντικείμενο εἶναι κιονίσκος - βαίτυλος.

MH 15071

125 *Σύνθεση γοναπιστής μορφής με κιονίσκο από τὸν τάφο Καμηλαρίου.*

MH 15073

126 *Ὁμοίωμα χοροστασίου με χορευτὲς ἀπὸ τὸν τάφο Καμηλαρίου.*

Στὸ δεύτερο ὁμοίωμα τέσσερις ἀνδρικές μορφές χορεύουν πάνω σὲ κυκλικὸ χοροστάσι, ποὺ καθοσιώνεται ἀπὸ συγκολλημένα στὴν παρυφή του κέρατα (*εἰκ.* 126). Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τοῦ κυκλικοῦ χοροστασίου ἐπαληθεύτηκε σὲ ἀνασκαφές στὴ μινωικὴ πόλη τῆς Κνωσοῦ, βεβαιώνοντας τὴν ἀνακτορική - ἀστική συνάφεια αὐτῆς τῆς τελετουργίας. Μία ΥΜ ΠΙΑ σύνθεση γυναικείων εἰδωλίων σὲ διάταξη κυκλικοῦ χοροῦ ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο ποὺ βρέθηκε σὲ οἰκιακὸ περιβάλλον ἐπιβεβαιώνει αὐτὸ ποὺ ἤδη ἐπσημάναμε, ὅτι δηλαδὴ παρόμοιοι τύποι λατρείας ποὺ εἰκονοποιοῦνται περιληπτικὰ ἀπὸ τὰ ὁμοιώματα, μπορεῖ νὰ ἐμφανίζονται καὶ σὲ ταφικὸ καὶ σὲ οἰκιακὸ περιβάλλον.

Στὸ νεοανακτορικὸ ἱερὸ τῆς ἔπαυλης τῆς Γόρτυνας δὲν βρέθηκαν ἀνάλογα ὁμοιώματα, ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν λείπουν οἱ ἀναφορές σὲ θρησκευτικὲς τελετουργίες. Ἡ παρουσία εἰδωλίων χορευτριῶν (*εἰκ.* 127) ἀλλὰ καὶ γυναικείας μορφῆς ποὺ κρατεῖ καλάθο (*εἰκ.* 128) παραπέμπουν ἐπίσης σὲ ἀνάλογες μὲ αὐτὲς ποὺ περιγράφηκαν τελετουργικὲς πράξεις μὲ περιεχόμενο τὴν ἐκστατικὴ λατρεία καὶ τὴν προσφορὰ σὲ θεότητες. Στὸν κύκλο ἐπίσης τῆς ὀργιαστικῆς λατρείας ἀναφέρεται ἀνάγλυφη ἀπεικόνιση πάνω σὲ πῆλινο πίνακα ἰέρειας - χορεύτριας μὲ ὑψωμένα χέρια, ποὺ βρέθηκε στὸ ἴδιο ἱερό. Καὶ στὰ δύο σύνολα ποὺ προαναφέραμε τεκμηριώνεται ἡ ἐξεικόνιση τοῦ χοροῦ ὡς πράξης ποὺ συνδέεται πιθανότατα μὲ τὴν τελετουργία τῆς θεοφάνειας. Στὴν ἴδια κατηγορία ἱερῶν ὅπου εἰκονοποιεῖται ὁ χορός, ὡς μοναδικὴ μάλιστα πράξη λατρείας, συγκαταλέγεται καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Κέας, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου πιστοποιεῖ, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση μάλιστα, τὸν θρησκευτικὸ ἐκμινωισμὸ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως.

127 ΜΗ 15145 - Γόρως.

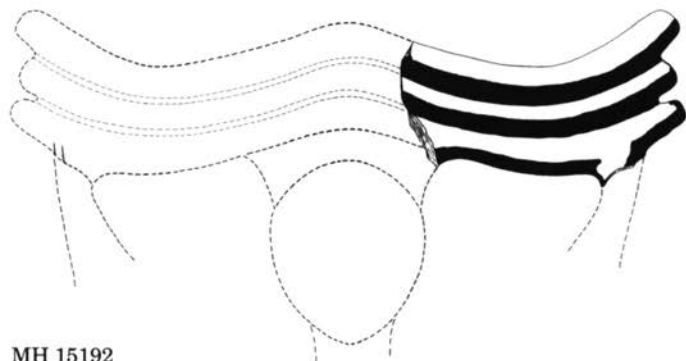
128 MH 15133, 15140 - Γόρτυς.

Γιὰ τὸν ἀποδέκτη τῶν λατρευτικῶν πράξεων αὐτῆς τῆς κατηγορίας μᾶς προοιδαίνει ἓνα θραῦσμα ἀπὸ πήλινο «ὄφιοειδὲς πλαίσιο» (snake frame), ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ἀνάγλυφα καὶ στὶς δύο πλευρὲς συμφυῆ τόξα μήκους 0.25 μ. (εἰκ. 129a). Πρὸς τὸ ἄκρο τῆς κυρτῆς κάτω παρυφῆς σώζεται ἄκρο χεριοῦ μὲ ἐγγάρακτα δάκτυλα. Πρόκειται μάλλον γιὰ θραῦσμα μεγάλου μεγέθους ἀνάγλυφης ἢ ὀλόγλυφης μορφῆς, ποὺ κρατεῖ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς τὸ σύμβολο τοῦ «πλαίσιου».

Τὸ μοτίβο αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στὸ θεματολόγιο τῆς σφραγιδογλυφίας. Γι' αὐτὸ διατυπώθηκε ἡ ἄποψη ὅτι ἡ παράσταση αὐτὴ ἀποδίδει τὸ κορυφαῖο γεγονός μᾶς ἐπίσημης τελετῆς τῶν ἀνακτόρων. Ὡς χῶρος ὀργάνωσης τῆς τελετῆς ἀναφέρθηκε ἡ Great East Hall τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κνωσιακὰ ἱερά, τοὺς τοίχους τοῦ ὁποίου κοσμοῦσε μεταξὺ ἄλλων θεμάτων, ἓνα μεγάλο ἀνάγλυφο snake frame. Ἡ θεότητα αὐτοῦ τοῦ τύπου συνοδεύεται ἀπὸ ἄγρια

ζῶα καὶ δαιμονικὲς μορφές ὅπως μαρτυροῦν παραστάσεις σὲ σφραγίδες. Σὲ μία σφραγίδα στὸ Cambridge, ἡ γυναικεία μορφή μὲ τὸ snake frame αἰωρεῖται σὲ τύπο ἐμφαινόμενης θεότητας πάνω ἀπὸ ἓναν ἀμφίκολο βωμό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο φύεται δέντρο, καὶ δύο ἐραλδικοὺς γρύπες. Στὸ ἱερὸ τῆς Γόρτυνας τὰ συμπραζόμενα τῆς θεϊκῆς ἐμφάνειας συμπυκνώνονται σὲ ἓνα πῆλινο πίνακα: ἀμφίκολος βωμὸς καὶ δέντρο μὲ συμμετρικὲς σφίγγες, ἀντὶ γιὰ τοὺς γρύπες τῆς σφραγίδας.

“Ὅλα τὰ εἰκονογραφικὰ δεδομένα μαρτυροῦν ὅτι στὸ ἱερὸ τῆς Γόρτυνας ἀποδόθηκε εἰκονιστικὰ σκηνὴ θεοφάνειας, μὲ πρότυπο μία ἀνακτορικὴ τελετουργία, ποὺ εἶχε ὡς κορυφαῖο στιγμιότυπο τὴν ἐμφάνιση τῆς θεᾶς - ἰέρειας κάτω ἀπὸ τὸ σύμβολό της. Τὸ στιγμιότυπο αὐτὸ ἐνέπνευσε σειρὰ ἀπὸ σφραγιστικὲς ἀπεικονίσεις (*εἰκ.* 129β), στὶς ὁποῖες ἀποδόθηκε ἡ κορυφαία πράξη τῆς θεοφάνειας. Στὸ ἱερὸ ὅμως τῆς Γόρτυνας, ὅπου ἀπεικονίζεται συμβολικὰ ἡ πράξη αὐτὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ δραματικὰ στοιχεῖα τῆς τελετουργίας, στὴ θέση τῆς θεᾶς «ἐμφαίνεται» τὸ ἀδρανὲς πῆλινο ὁμοίωμά της. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀποκαθίσταται ἓνα σύνθετο τρισδιάστατο ὁμοίωμα μιᾶς πραγματικῆς καὶ σημαντικῆς πράξης τῆς λατρείας νοηματικὰ ἰσοδύναμο μὲ τὶς παραστάσεις τῶν δακτυλιδιῶν καὶ τῶν τοιχογραφιῶν, ἓνα διαρκὲς «δεικνύμενο» δηλαδὴ ποὺ παραπέμπει συνειρμικὰ στὸν κεντρικὸ ἰδεολογικὸ πυρήνα τῆς ἐπίσημης θρησκείας, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ὁμοιώματα ποὺ ἀναφέρθηκαν. Ἴσως ἐδῶ διαπιστώνουμε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἀρχὴ τῆς διαδικασίας μεταφορᾶς ἀπὸ ἓναν καθιερωμένο τύπο τῆς ἀφηγηματικῆς νεοανακτορικῆς εἰκονογραφίας στὸν τύπο τοῦ μετανακτορικῶν εἰδώλου τῆς θεᾶς γιὰ τὸν ὁποῖο, ὅπως θὰ δοῦμε πὸ

MH 15192

129α Θραῦσμα ὀφιοειδοῦς πλαισίου ἀπὸ τὴν Γόρτυνα.

CMS I, 144

129β ΕΑΜ 6442ε - Μυκῆνες, σφραγίδα ἀπὸ κορναλίνη.

κάτω, έχουμε και άλλους λόγους να πιστεύουμε ότι βγαίνει μέσα από την εικονογραφία της θεοφάνειας. Τα πήλινα ειδώλια που πλαισιώναν το όμοίωμα - εικόνα της εμφανιζόμενης θεᾶς υπομνημάτιζαν ἄλλα συνοδευτικά τοῦ κύριου γεγονότος δρώμενα, ὅπως ὁ χορὸς καὶ οἱ προσφορὲς ἀπὸ γυναικεῖο ἀποκλειστικὰ ἱερατεῖο.

Ἡ ἔλλειψη ἀνασκαφικῶν πληροφοριῶν καὶ ἡ ἀποσπασματικὴ δημοσίευση τοῦ ὑλικοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδας δυσχεραίνουν τὴν προσπάθεια ἀνάλογης ἐρμηνευτικῆς ἀνασύνθεσης. Πάντως δὲν λείπουν καὶ ἀπὸ τὸ σύνολο αὐτὸ οἱ ἀναφορὲς σὲ συγκεκριμένες τελετουργικὲς πράξεις. Περιγράψαμε ἤδη τύπο ὁμοιώματος ἱεροῦ μὲ ἀνδρική μορφή στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καθὼς καὶ κυκλικὸ «ἱερό» μὲ θρόνο στὸ ἐσωτερικὸ του ποῦ

130 ΜΗ 1804 - Ἁγία Τριάδα.

σχετίζεται ασφαλώς με κάποια καθιστή μορφή. Ένα καθιστό ειδώλιο που χειρονομεί ζωνρά (*εικ. 130*) ίσως σχετίζεται με ένα τέτοιο όμοιομα, αφού ή έδρα του είναι επίπεδη, άρα “καθόταν” σε κάποιο κάθισμα, όπως στα δύο πρώτα όμοιώματα από τόν Καρηλάρη.

Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τó γνωστό όμοίωμα τής αιωρούμενης γυναικείας μορφής ανάμεσα σε στύλους, πάνω στους οποίους κάθονται πουλιά (*εικ. 131*). Η παράσταση αυτή σχετίσθηκε από τούς Α. Evans και Μ. Nilsson με άθηναϊκό έθιμο τής κλασικής εποχής. Όμως ó συγκεκριμένος τρόπος απόδοσης έπισημαίνει τή θεματική και είκονογραφική συνάφεια με τες άντιλήψεις και τούς τρόπους μορφοποίησης τής ένορατικής θεοφάνειας και μαρτυρεί ότι τó όμοίωμα αποδίδει

ΜΗ 3039, 3133, 3134

131 Μορφή αιωρούμενη μεταξύ στύλων από την Άγία Τριάδα.

αίωρούμενη ανάμεσα σε στύλους θεότητα. Τὴν ἔρμηνεία αὐτὴ διευκολύνει ἡ παρουσία τῶν πουλιῶν, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴ θεὰ ἢ συμβολίζουν τὴ θεοφάνεια. Ἴσως λοιπὸν τὸ ὁμοίωμα αὐτὸ ἀποτελοῦσε τμῆμα εὐρύτερου συμπλέγματος πού περιλάμβανε καὶ πράξεις ἐπίκλησης ἢ ἐκδήλωσης σεβασμοῦ πρὸς τὴ θεότητα, ὅπως στίς γνωστὲς παραστάσεις. Τὴν παράσταση ἐπομένως ἐνδέχεται νὰ συμπλήρωναν τὰ γυναικεῖα εἰδώλια πού βρέθηκαν μαζί με τὴν αἴωρα καὶ ἀποδίδουν σεβίζουσες.

Τὸν ἐρμηνευτικὸ συσχετισμὸ μετὰ τὸν κύκλο τῆς θεοφάνειας τεκμηριώνει ἓνα ἀκόμα ὁμοίωμα ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, τὸ ὁποῖο ἂν καὶ ἔλλιπες ἀνασυγκροτεῖται εὐκόλα σύμφωνα μετὰ τὰ εἰκονογραφικὰ δεδομένα τοῦ προηγούμενου παραδείγματος (εἰκ. 132). Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στύλους μετὰ συγκολλημένα πουλιὰ πάνω στὸ στέλεχος καί, στὸ ἐνδιάμεσο διάστημα, λοξό,

ΜΗ 19097, 19098

132 Ὅμοίωμα ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα.

φαλλόσχημο κιονίσκο, που θυμίζει τον κιονίσκο του ὁμοιώματος ἀπὸ τὸν τάφο Καμηλαρίου (βλ. σ. 112 - εἰκ. 125). Πάντως καὶ στὰ δύο ὁμοιώματα τῆς Ἁγίας Τριάδος τὰ πουλιὰ ἐπισημαίνουν τὴν παρουσία ἢ ἐπικείμενη ἐμφάνιση τῆς θεᾶς. Οἱ κοινοὶ εἰκονογραφικοὶ τύποι πουὺ χρησιμοποιοῦνται (στύλοι, πουλιὰ) δηλώνουν συναφὲς νοηματικὸ πλαίσιο. Στὴ δευτέρῃ ὁμῶς περίπτωση ἢ παρουσία τοῦ βαιτύλου στὴ θέση τῆς κατερχόμενης θεᾶς τοῦ πρώτου ὁμοιώματος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ βαιτύλος ἐδῶ ἐνσωματώνει τὶς θεῖες δυνάμεις ἢ ἀποτελεῖ τὴν ἀνεικονικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐξανθρωπισμένης θεότητας, ὅπως εἶχε ὑποθέσει ὁ Evans στὸ κλασικὸ ἔργο του γιὰ τὴ λατρεία τοῦ δέντρο καὶ τῶν πεσσῶν.

Ἐμφάνιση θεῶν ἀλλὰ σὲ ταφικὸ περιβάλλον εἰκονίζει πιθανότατα τὸ σύμπλεγμα ἐτερόφυλων μορφῶν που εἶναι γνωστὸ ὡς ἡ Κουροτρόφος ἀπὸ τὸ Μαυρόσπηλιο (εἰκ. 133). Ὁ συσχετισμὸς ἀπὸ τὸν Evans μὲ τὴ μυκηναϊκὴ κουροτρόφο δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ὑψηλὴ χρονολόγηση τοῦ μινωικοῦ συμπλέγματος στὴν ΥΜ II-III A1 σὲ σχέση μὲ τὸν μεταγενέστερο μυκηναϊκὸ τύπο. Στὴν πραγματικότητα τὸ σύμπλεγμα ἀπαρτίζουν δύο εἰδῶλια μὲ πανομοιότυπη λατρευτικὴ χειρονομία, που πλάσθηκαν χωριστὰ καὶ στὴ συνέχεια συγκολλήθηκαν μὲ παρέμβλητο κομμάτι πηλοῦ ὥστε νὰ μεταδίδουν τὴν εἰκόνα τοῦ ζεύγους. Πρόκειται μάλλον γιὰ τὸ γνωστὸ θεῖο ζεῦγος που ἐμφανίζεται συχνὰ σὲ σκηνές «ιερᾶς συνομιλίας». Ἡ φυτικὴ διακόσμηση τοῦ ἐνδύματος τῆς θήλειας μορφῆς μαρτυρεῖ μάλλον ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια τὴ θεὰ τῆς φύσης, που ἐπιφαίνεται μαζὶ μὲ τὸν συνοδό της μέσα στὸν τάφο πιθανῶς ὡς προστάτης τῶν νεκρῶν ἀλλὰ καὶ τῶν χθονίων δυνάμεων.

133 Η "Κουροτρόφος" από το Μαυρόσπηλιο Κνωσού.

134 Γυναικείο ειδώλιο από το Καλοῦ.

Ἐνάλογα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ τὸ γυναικεῖο εἰδώλιο ἀπὸ τὸ Καλοῦ (*εἰκ.* 134), ποῦ ἐπίσης βρέθηκε σὲ θαλαμωτὸ τάφο.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εἰδῶλια ποῦ ἀναφέρθηκαν ἀποτελοῦν μέρη εὐρύτερων συνθέσεων καὶ συμπλεγμάτων, ποῦ ἀποδίδουν δρώμενα τῆς ἐπίσημης λατρείας γνωστὰ ἀπὸ πολλές ἀπεικονίσεις σὲ σφραγίδες, σφραγιστικά δακτυλίδια καὶ τοιχογραφίες. Ἐμφαση ἀποδίδεται κυρίως στὶς ἀντιλήψεις ποῦ ἀναφέρονται στὴ θεοφάνεια, στὴν Ἀποκάλυψη δηλαδὴ τῆς θεότητος στοὺς πιστοὺς καὶ σὲ τελετουργίες ποῦ σχετίζονται μὲ προσφορές, σπονδὲς ἢ δεήσεις μέσα σὲ ἱερά.

Τὰ εἰδῶλια καὶ τὰ ὁμοιώματα τοποθετήθηκαν μέσα σὲ μικρὰ οἰκιακὰ ἱερά καὶ σὲ μία περίπτωση στὸν προθάλαμο ἑνὸς μνημειακοῦ θολωτοῦ τάφου, σὲ χώρους δηλαδὴ εὐκόλα προσπελάσιμους ἀπὸ τοὺς πιστοὺς. Ἡ διηγηματικὴ ἀντίληψη ποῦ εἶναι κοινὸς παρονομαστὴς σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς συνθέσεις, μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἀντιπροσώπευαν κοινὰ ἀναθήματα, ἀλλὰ ἐπενεργοῦσαν ὡς ἓνα εἶδος «εἰκόνας-δεικνυμένου» τῆς λατρείας μὲ στόχο τὴ διδαχὴ καὶ μύηση τῶν πιστῶν στὶς τρέχουσες θρησκευτικὲς πεποιθήσεις. Παράλληλα ἡ ἄμεση νοηματικὴ συνάφεια μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνακτορικῆς λατρείας ὑποδηλώνει τὴ χρῆση τῶν εἰδωλίων καὶ ὁμοιωμάτων ὡς μέσων καὶ ἀγωγῶν προπαγάνδας ποῦ στόχευε στὴν τόνωση τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος καὶ στὴ σύσφιξη τῶν θρησκευτικῶν, καὶ προφανῶς καὶ τῶν πολιτικῶν σχέσεων, ἀνάμεσα στὰ κέντρα ἐξουσίας καὶ στὴν περιφέρεια τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μυκηναϊκῆς Ἑλλάδας. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν ἐμφανίζονται ἄλλα εἰδῶλια σὲ ἀφηγηματικὲς συνθέσεις μετὰ τὸ τέλος τῆς νεοανακτορι-

κῆς, ἀφοῦ ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία ποὺ τὰ ἐνέπνεε κατέρρευσε μαζὶ μὲ τὰ μινωικὰ ἀνάκτορα. Ἡ λατρεία ἀποκεντρώνεται, ἀλλάζει χαρακτήρα καὶ ἀσκεῖται σὲ μικρὰ κοινοτικὰ ἱερά.

2. *Τερά κορυφῆς*

Ὅμοιάματα κυκλικοῦ ἢ ὀρθογώνιου τύπου μὲ μορφές στὸ ἐσωτερικὸ προέρχονται καὶ ἀπὸ ὀρισμένα ὑπαίθρια ἱερά. Ἡ πρόσφατη (1990) ἀνασκαφὴ στὸν Κόφινα, ὅπου βρέθηκαν ἀρκετὰ ὁμοιώματα καὶ τῶν δύο τύπων ἀπέδειξε ὅτι χρονολογοῦνται στὴ ΜΜ ΙΙΙ περίοδο, ὅπως δηλαδὴ καὶ τὰ ἀντίστοιχα ὁμοιώματα τοῦ Καμηλαρίου καὶ τῶν Ἀρχανῶν. Ἡ ἰδέα αὐτὴ ἀνατρέχει στὸν συνδυασμὸ κτιρίου μὲ ἀνθρώπινες μορφές, ποῦ, ὅπως εἶδαμε, ἀναπτύσσεται κυρίως στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο. Ἡ παρουσία τους ἐπομένως στὰ ἱερά αὐτὰ ἀνταποκρίνεται σὲ μία πρὸ ἐξελιγμένη φάση λατρείας πέρα ἀπὸ τὰ γνωστὰ πλαίσια τῶν παλαιοανακτορικῶν ἱερῶν κορυφῆς. Ἡ φάση αὐτὴ συμβαδίζει χρονικὰ μὲ τὴν ἀνέγερση κτιρίων τύπου περιβόλου, ἐνίοτε καὶ μὲ βοηθητικοὺς στεγασμένους χώρους, ποῦ ὑποβάλλουν ἀμέσως τὴν ἰδέα τῆς σύνδεσης τοῦ λάτρη καὶ τῆς λατρευτικῆς πράξης μὲ κτίριο ἢ ἓνα περιορισμένο καὶ περιφραγμένο χῶρο, εἰκονιστικὴ ἔκφραση τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν τὰ ὁμοιώματα μὲ ἀνθρώπινες μορφές μέσα σὲ κτίρια ἀπλοῦ ἢ σύνθετου τύπου. Ἐπιπλέον εἶναι εὐλογο νὰ υποθεθεῖ ὅτι τὰ ὁμοιώματα αὐτά, συνδεόμενα μὲ τὴ σειρά τῶν ἀνάλογων ὁμοιωμάτων, ποῦ σχολιάστηκαν στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, δηλώνουν προσέγγιση τῆς λατρείας στὰ ἱερά κορυφῆς πρὸς τὴν οἰκιακὴ - ἀνακτορικὴ λατρεία καὶ τὴς πράξεις της, ὅπως αὐτὲς εἰκονίζονται ὄχι μόνο στὰ ὁμοιώματα ἀλλὰ καὶ στὴν εἰκονογραφία τῆς ἐποχῆς γενικότερα.

“Όπως είπαμε στο κεφάλαιο περί ρυθμοῦ, τὰ πήλινα εἰδῶλια ἀπὸ τὰ ἱερὰ κορυφῆς Πισκοκεφάλου καὶ Κόφινα ἀποτελοῦν ξεχωριστὲς περιπτώσεις, λόγῳ τῆς ἄμεσης ἐπιρροῆς ποὺ ἔχουν δεχθεῖ, στὸν ρυθμὸ καὶ τὴ μορφολογία, ἀκόμη καὶ στὴν τεχνικὴ κατασκευῆς, ἀπὸ τὴ νατουραλιστικὴ τέχνη καὶ πλαστικὴ.

Στὰ γυναικεῖα εἰδῶλια τοῦ Πισκοκεφάλου ξεχωρίζουν οἱ ἀσυνήθιστα σύνθετες κομμώσεις (*ἔγχρ. πίν. 2, προμετωπίδα*), ἐνῶ στὰ ἀνδρικὰ πλάθεται μὲ ιδιαίτερη προσοχὴ καὶ μὲ τονισμένο μυικὸ ὄγκο τὸ κατώτερο τμήμα τοῦ κορμοῦ καὶ τὰ κάτω ἄκρα (*εἰκ. 135*). Ἡ στερεότυπη ἐπανάληψη τοῦ μορφότυ-

MH 9831

135 Ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ Πισκοκέφαλο.

που σὲ ὅλα τὰ εἰδώλια τοῦ ἱεροῦ καταγράφει τὴν παρουσία μιᾶς συγκεκριμένης «κλειστῆς» ομάδας ἀναθετῶν μὲ συγκεκριμένη αἰσθητικὴ ἄποψη γιὰ τὶς ἀξίες τοῦ σώματος.

Ἀξίες τοῦ σώματος προβάλλονται ἀκόμη πιὸ ἐμφατικὰ στὰ πῆλινα εἰδώλια τοῦ Κόφιννα. Αὐτὰ εἶναι πραγματικὰ ἀγαλμάτια, ποὺ φθάνουν ἢ ξεπερνοῦν σὲ ὕψος τὸ μισὸ μέτρο, προσεγγίζοντας ἔτσι τὴν κλίμακα τοῦ μετανακτορικοῦ εἰδώλου, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλὸ ἀφιέρωμα ἀλλὰ ἀντικείμενο λατρείας. Τὸ ἰδιαίτερα ἐπιμελημένο πλάσιμο παράλληλα μὲ τὴν αὔξηση τοῦ μεγέθους ἀποτελοῦν προσδιοριστικὰ σημαντικότητας καὶ στοχεύουν στὴν προβολὴ καὶ τὴν ἐξιδανίκευση τῆς ἀξίας τοῦ γυμνασμένου, ἀθλητικοῦ σώματος ὁμίλων ἀνδρῶν λάτρων.

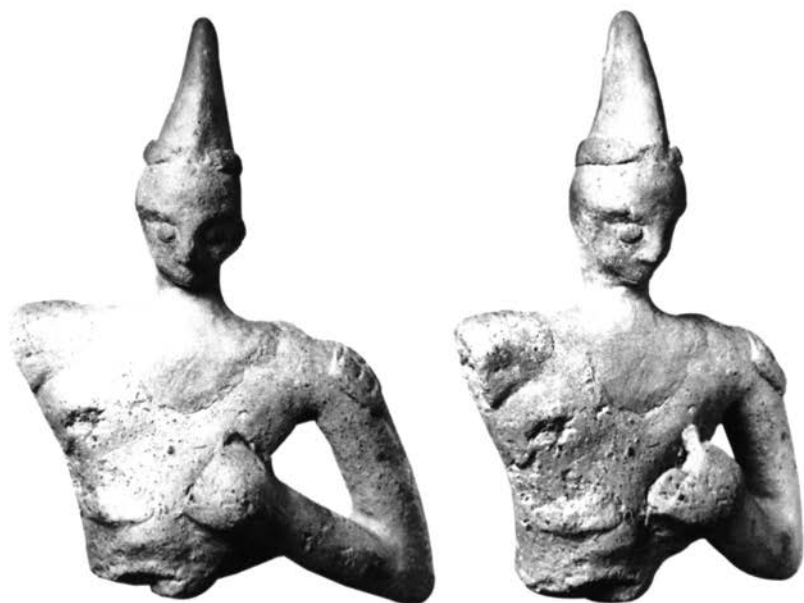
Ἄλλα μορφικὰ ιδιώματα ποὺ θὰ περιγραφοῦν ἀποσποῦν ἀποφασιστικὰ αὐτὲς τὶς μορφὲς ἀπὸ τὴν ἀνωσυμία τῶν εἰδωλίων τῶν ἱερῶν κορυφῆς. Πρῶτο τέτοιο στοιχεῖο διάκρισης εἶναι ὁ πῖλος, κωνικός ἢ κολουροκωνικός (*εἰκ.* 136), προσδιοριστικὸ ἐπίσημου, ἱερατικοῦ ἢ ἀκόμη καὶ θεϊκοῦ ἀξιώματος.

136 Ἀκατ. (ΜΗ) - Κόφιννας.

137 Άκατ. (ΜΗ) - Κόφινας.

138 Βρετ. Μουσείο 1970. 11 - 7.1 - Κόφινας.

Χέρια ειδωλίων με ήμισφαιρική απόληξη με περιχέλωμα περιμετρικά και ἐγχάρακτες ταινίες (*εικ. 137*) ἀνήκουν σὲ ειδώλια πυγμαίων ποὺ φέρουν γάντια πυγμαχίας στερεωμένα με ἰμάντες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ σύγκριση με τὰ χέρια τῶν πυκτῶν στὸ ρυτὸ τῶν ἀγωνισμάτων τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τῶν ἀγοριῶν ποὺ πυγμαχοῦν στὴν τοιχογραφία τοῦ Τομέα Β τοῦ Ἀκρωτηρίου Θήρας. Τὸ μοναδικὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Κόφινα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ποὺ σώζει τὸ ἓνα χέρι φερόμενο πρὸς τὸ στήθος σὲ λατρευτικὴ χειρονομία, φέρει γάντι πυγμαχίας τοῦ τύπου με περιχέλωμα, ὅπως τα γάντια τῶν πυκτῶν τοῦ ρυτοῦ τῆς Ἀγ. Τριάδος (*εικ. 138*), ἐνῶ τὰ ἀποσπασματικὰ χέρια μικρῶν ειδωλίων με γάντια, καμπτόμενα στὸν ἀγκῶνα (*εικ. 137*), ἀλλὰ καὶ καμπτόμενα στὸ γόνατο πόδια ὁμοίων ειδωλίων, σὲ θέσεις ἀπόλυτα ἀντίστοιχες με τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια τῶν ἀγοριῶν πυγμαίων τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἀνήκουν μάλλον σὲ ειδώλια ἢ συμπλέγματα πυκτῶν σὲ δράση.

Στὸ ρυτὸ τῶν ἀγωνισμάτων τῆς Ἁγίας Τριάδος οἱ πυγμαχικοὶ ἀγῶνες τελοῦνται μπροστὰ σὲ κιονοστοιχία, συνοπτικὴ ἀσφαλῶς δήλωση τοῦ ἀνακτορικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ περιβάλλοντος, ἀφοῦ τέτοιες κιονοστοιχίες ὑπάρχουν μόνο στὰ μεγάλα ἀνακτορικὰ κτίρια. Βεβαιώνεται ἐπομένως ἡ σχέση αὐτῆς τῆς «ομάδας» (ἴσως μιᾶς συντεχνίας ἀθλητῶν εἰδικευόμενων ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία, ὅπως δείχνουν τὰ ἀγόρια - πυγμαχοὶ τῆς Θήρας) με τὴν κοινωνία τῶν ἀνακτόρων, τὸ φίλαθλο πνεῦμα τῆς ὁποίας ἐκδηλώνεται με θέαση ἢ καὶ συμμετοχὴ σὲ πυγμαχικοὺς ἀγῶνες καὶ ταυροκαθάψια. Ἀφ' ἐτέρου ἡ παρουσία «προβεβλημένων» ειδωλίων πυγμαίων καὶ ἴσως καὶ ἄλλων ἀθλητῶν μὴ ἀναγνωρίσιμης εἰδικότητος (λόγω τοῦ ἐξαιρετικὰ

ἀποσπασματικοῦ χαρακτήρα τοῦ ὑλικοῦ) σὲ ἓνα σημαντικό ἱερὸ ὅπως ὁ Κόφινας μὲ πληθὸς πολύτιμων ἀναθημάτων, τεκμήριο τῆς θρησκευτικῆς δραστηριότητος διακεκριμένων ομάδων ἀναθετῶν, καταγράφει τὸ ὑψηλὸ κοινωνικὸ prestige τῆς συγκεκριμένης ομάδας ἀναθετῶν, ποὺ εἰκονίζονται ὡς πύκτες. Ἀκόμα τὰ εἰδῶλια αὐτά, μαζὶ μὲ ἄλλα ἀναθήματα, προορίζονταν νὰ ἐκτίθενται μέσα στὸ ἱερὸ καὶ γι' αὐτὸ κατασκευάζονταν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια καὶ μὲ σταθερὲς βάσεις, προφανῶς γιὰ νὰ τοποθετοῦνται πάνω σὲ κάποια βάση ἢ ἐξέδρα. Εἶναι φανερὸ ἐπομένως, ἐδῶ ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Πιθκοκεφάλου, ἴσως σὲ μεμονωμένες περιπτώσεις καὶ σὲ ἄλλα ὑπαίθρια ἱερά, ὅτι τὸ εἰδῶλιο, ἄγαλμα καλύτερα, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ φορέα συγκεκριμένης κοινωνικῆς ἰδεολογίας, ξεπερνᾷ τὸ πλαίσιο χρήσης ποὺ τοῦ καθορίζει τὸ «λαϊκὸ» ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο δημιουργεῖται, φθάνοντας στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐπώνυμου ἀντικειμένου, ποὺ δίνει μορφὴ σ' ἓναν ἐκπρόσωπο μιᾶς διακεκριμένης ομάδας.

3. Κοινοτικὰ ἱερά

Ἡ ὑποχώρηση τῶν ἀφηγηματικῶν στοιχείων στὴ μετανακτορικὴ εἰκονογραφία συμβαδίζει μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ προβολὴ τῶν σημαντικῶν χαρακτήρων ποὺ προσδιορίζουν τὶς ιδιότητες καὶ τὸ σημασιολογικὸ περιεχόμενον τῶν μορφῶν. Ἀκόμα ἡ αὔξηση τοῦ μεγέθους ἀπὸ τὴν κλίμακα τοῦ εἰδωλίου σὲ αὐτὴν τοῦ εἰδῶλου μαρτυρεῖ τὴ συγκριτικὴ μεγέθυνση τῆς ἀξίας τῆς εἰκονιζόμενης μορφῆς ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνωσυμίας τοῦ ἀπλοῦ λάτρη σὲ αὐτὸ τοῦ ὁμοιώματος τῆς θεᾶς. Παρόμοιοι κώδικες ταυτοποίησης τῶν μορφῶν λειτουργοῦσαν ὅπως εἶδαμε περι-

πτωσιακά και στην προηγούμενη περίοδο (περιπτώσεις Πισκοκεφάλου, Κόφρινα), αλλά στην παρούσα φάση παρατηρείται τάση για χρήση ένιαίου κώδικα μορφοποίησης.

Έτσι αποκτοῦν ιδιαίτερη σημασία τὰ μορφικὰ ἰδιώματα ποὺ ἐξειδικεύουν τὸ περιεχόμενο τῆς λατρείας, κυρίως ἡ χειρονομία τοῦ εἰδώλου, ποὺ ἀποτελεῖ ἀναγνωριστικὸ σημεῖο («θεὰ μὲ ὑψωμένα χέρια») καὶ τὰ σύμβολα ποὺ ἀναφέρονται σὲ ιδιότητες ἢ ὑποστάσεις τῆς θεᾶς. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ προγενέστερο ἐπίπεδο λατρείας δὲν συντελεῖται ἀπότομα ἀλλὰ μέσα ἀπὸ μεταλλαγὲς τῶν ὁποίων ὀρισμένες μόνον πτυχὲς εἶναι ἀναγνωρίσιμες στὸ ἐπίπεδο τῆς θρησκευτικῆς εἰκονογραφίας.

Μὲ τὴν εἰκονογραφικὴ ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε βεβαιώνεται ὅτι ὁ τύπος τῆς χειρονομίας τῶν ὑψωμένων χεριῶν προηγεῖται χρονικὰ τῆς ἐμφάνισης τῶν εἰδώλων, ἀφοῦ ἀπαντᾷ σὲ νεοανακτορικὰ εἰδώλια ποὺ δὲν διαφέρουν στὸ μέγεθος, στὴ διάπλαση καὶ τῇ διακόσμηση ἀπὸ τὰ κοινὰ εἰδώλια ποὺ ἀποδίδουν λάτρες - σεβίζοντες (εἰκ. 139). Ἐνισχύεται ἔτσι μὲ ἓνα

139 ΜΗ 1807 - Ἁγία Τριάδα.

νέο έπιχείρημα ή άποψη πού είχε διατυπώσει ό F. Matz ότι ή ύψωση τών χειρών δέν έκφράζει άπό την άρχή τή δέση ή τήν εύλογία, νόημα κυρίως πού άποδίδεται στη χειρονομία τών μετανακτορικών ειδώλων, αλλά τήν επίκληση πρòς τή θεά και έπομένως προέρχεται άπό τή νεοανακτορική εικονογραφία τής θεοφάνειας. Η επικράτηση τοῦ γνωστοῦ γωνιώδους σχήματος στα μετανακτορικά είδωλα όφείλεται στις άπαιτήσεις τοῦ ρυθμοῦ και συγκεκριμένα στις ίσχυρές τάσεις γιά τεκτονικό έκγεωμετρισμό τών μορφών πού άναπτύσσονται στη μετανακτορική περίοδο.

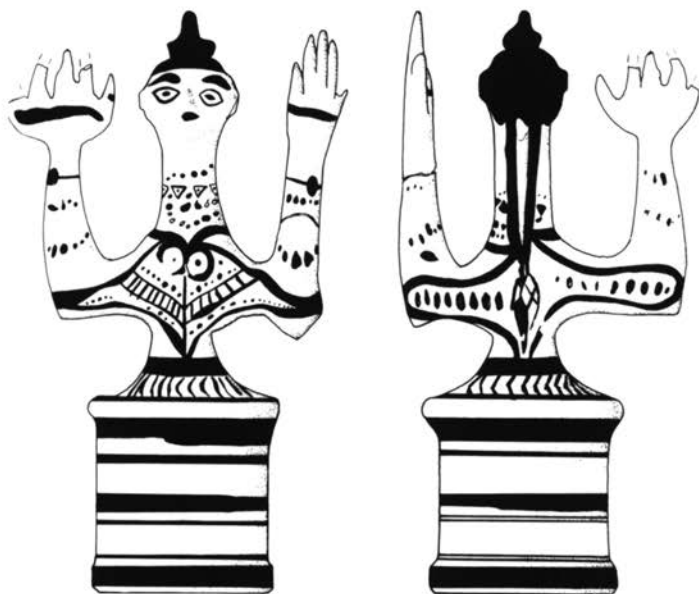
Φαίνεται ότι ή χειρονομία αύτή δέν άποτελοῦσε άπό την άρχή πάγιο και άναγνωριστικό χαρακτηριστικό τής θεάς, πού μεταφτεύθηκε άπό την άνατολική εικονογραφία, σύμφωνα με άποψη πού διατύπωσε ό Στ. Άλεξίου στο κλασικό έργο του γιά τή μινωική θεά. Βέβαια στην Άνατολή υπάρχουν άσφαλείς μαρτυρίες γιά τή παρουσία της μετά τά μέσα τής 3ης χιλιετίας και τή διάδοσή της στη διάρκεια κυρίως τής πρώτης Βαβυλωνιακής Δυναστείας. Στην περίοδο αύτή άλλωστε χρονολογούνται οί δύο γνωστοί βαβυλωνιακοί κύλινδροι άπό τόν Πλάτανο και τά Γιοφυράκια με δεόμενες μεταξύ άλλων μορφές. "Όμως έκτός άπό τò ότι δέν θά ήταν κατανοητή στην Κρήτη ή πολύπλοκη εικονογραφία τών σπάνιων εισηγμένων άνατολικών κυλίνδρων, ή ίδια ή θεότητα με τά ύψωμένα χέρια δέν είχε άσφαλώς πρωτεύουσα θέση στο μεσοποταμιακό πάνθεον ώστε νά έπηρεάσει μακρόθεν τή μινωική εικονογραφία. Άκόμα δέν βεβαιώνονται άσφαλείς έρμηνευτικά άπεικονίσεις δεόμενης θεότητας στην παλαιοανακτορική περίοδο, ένω ή χειρονομία ύψωσης χειρών, πού έμφανίζεται σποραδικά, είχε μάλλον άποτροπαϊκό χαρακτήρα.

Τὰ στοιχεῖα πού παρατέθηκαν βεβαιώνουν ὅτι ἡ ἐμφάνιση καὶ διάδοση τῆς χειρονομίας στὰ εἰδώλια συμπίπτει χρονικά μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀφηγηματικῆς εἰκονογραφίας μὲ θρησκευτικὸ περιεχόμενο. Ὅσο τὰ ἀφηγηματικὰ στοιχεῖα ὑποχωροῦν, τόσο ἐπεκτείνονται οἱ συμβολισμοί. Ἔτσι ἡ χειρονομία τῆς ὑψωσης τῶν χεριῶν γίνεται τὸ σύμβολο τῆς μινωικῆς θεᾶς ἀποκτώντας ἓνα ξεχωριστὸ νόημα πού δὲν εἶχε προηγουμένως. Τὸν μεταβατικὸ χαρακτῆρα τῆς λατρείας στὸ χρονικὸ μεταίχμιο ἀνάμεσα στὴ νεοανακτορικὴ - κνωσιακὴ ἀνακτορικὴ καὶ τὴ μετανακτορικὴ περίοδο εἰκονογραφεῖ συνοπτικὰ τὸ

140 ΜΗ 3862 - Κνωσός, Τερό Διπλῶν Πελέκεων.

περιεχόμενο του Ίερου των Διπλών Πελέκεων. Τα αφηγηματικά στοιχεία λανθάνουν ακόμα, όπως αποδεικνύουν τα τέσσερα μικρότερα ειδώλια που εικονίζουν λάτρεις ή αναθέτες σύμφωνα με τα καθιερωμένα της νεοανακτορικής εικονογραφίας (εικ. 140). Όμως η κεντρική μορφή (εικ. 141) είναι βέβαιο ότι εικονίζει τη θεότητα. Το αποδεικνύει άλλωστε και το σύμβολο της θεοφάνειας, το πουλί, που κάθεται πάνω στο κεφάλι της. Είναι έπομένως σαφές ότι το νοηματικό περιεχόμενο της εικονιζόμενης σκηνής είναι ή εξ' Αποκαλύψεως παρουσία της θεάς μέσα στον «οίκο» της, που καθοσιώνεται ως ιερό από τη θεία παρουσία. Γι' αυτό άλλωστε η παρουσία του

141 ΜΗ 3861 - Κνωσός, Τερό Διπλών Πελέκεων.

MH 9306 - Γάζι

MH 9307 - Γάζι

MH 11042 - Καρφι

142α *Ἡ παρουσία τοῦ πτηνοῦ ὡς σὺμβόλου τῆς θεᾶς.*

ΜΗ 11042 - Καρφι

142β *Ἡ παρουσία τοῦ πτηνοῦ ὡς συμβόλου τῆς θεᾶς.*

πτηνοῦ ὡς συμβόλου τῆς θεᾶς εἶναι δεσπόζουσα σὲ ὅλα τὰ μετανακτορικά ἱερά (εἰκ. 141, 142α-β), ἐπειδὴ τὸ πουλί εἶχε πρὸ πολλοῦ καθιερωθεῖ ὡς τὸ κατ' ἐξοχήν ἰδεογραφικὸ σύμβολο τῆς θεοφάνειας.

Τὸ νοηματικὸ πλαίσιο τοῦ κοινοτικοῦ κύκλου λατρείας ἀποκαλύπτει μὲ τὸν λιτό, πυκνὸ καὶ ἀφαιρετικὸ τρόπο τῆς μετανακτορικῆς εἰκονογραφίας ὁ μοναδικὸς γνωστὸς τύπος ὁμοιώματος οἰκίσκου - ἱεροῦ τῆς περιόδου αὐτῆς, ὁ λεγόμενος hut-urn, μὲ παραδείγματα ποὺ καλύπτουν τὸ διάστημα ἀνάμεσα στὴν ΥΜ ΠΙΒ ἕως τὴν ΠΓ Β, ὅπως δηλαδὴ περίπου καὶ τὰ κοινοτικά ἱερά μὲ τὶς θεές (εἰκ. 143). Ὁ τύπος μάλλον προέρχεται ἀπὸ τὰ κυκλικὰ ὁμοιώματα ἱερῶν τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, ποὺ ἀποδίδουν συμβολικὰ καὶ συμβατικά ἓνα σχῆμα ἱεροῦ κυρίου, ποὺ μάλλον δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ πραγματικὲς κατασκευές. Μοναδικὸ τεκτονικὸ στοιχεῖο τῶν ναΐσκων, ὅπως καὶ τοῦ προγενέστερου ὁμοιώματος ἀπὸ τὸν Καμηλάρη (βλ. σ. 110, εἰκ. 124) εἶναι ἡ θύρα, ἡ ὁποία στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἀσφαλίζει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, δηλαδὴ μὲ κινητὸ

στέλεχος που περνάει μέσα από θηλειές στα πλάγια του ανοίγματος. Με το άνοιγμα της θύρας αποκαλύπτεται το ειδώλιο της θεᾶς, μόνιμο ή κινητό, όπως υποθέτουμε στις περιπτώσεις που αυτό δεν υπάρχει. Το ειδώλιο αυτό καθοσιώνει τον οικίσκο ως ναῖσκο - κατοικία της θεᾶς. Παράλληλα ή Ἀποκάλυψη του ειδώλου που συντελεῖται με το άνοιγμα της θύρας ανατρέχει στο νοηματικό περιεχόμενο αλλά και τον τύπο μιᾶς θρησκευτικῆς πράξης δραματοποιημένης θεοφάνειας, μιᾶς λειτουργίας ἐν εἶδει θεατρικοῦ δράματος, πού, κατὰ μία ἄποψη, λάμβανε χώρα μέσα στο ἀνάκτορο ἢ σὲ κοντινές «ἐπαύλεις» με εἰδικές ἀρχιτεκτονικές διαμορφώσεις, μέσα σὲ μεγάλα δωμάτια με πολύθυρα πού ἀσφαλῶς χωροῦσαν ἰκανὸ ἀριθμὸ πιστῶν. Τὰ ὁμοιώματα ἀντίθετα ἐπαληθεύουν αὐτὸ πού εἶναι ἤδη γνωστὸ ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀνασκαφικὴ συνά-

MH 1773

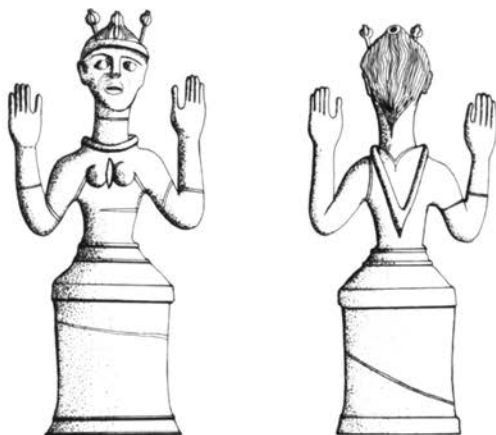
143 Ὁμοίωμα οικίσκου ἀπὸ τὴν Φαιστό.

φεια τῶν κοινοτικῶν ἱερῶν: ὅτι δηλαδή ὁ περιορισμένος χώρος τους δὲν ἀρκοῦσε γιὰ τὴν ὀργάνωση τελετῶν μὲ συμμετοχὴ λάτρων, ἀλλὰ μόνο γιὰ ἀτομικὲς προσφορές, ἀφοῦ τὰ δωμάτια εἶναι μικρῶν διαστάσεων καὶ περιέχουν συνήθως ἀρκετὰ ἀγγεῖα καὶ σκευή. Λεῖπουν ἀκόμα ὁμοιώματα ἱερῶν μὲ ἀναπαραστάσεις λατρείας στὸ ἐσωτερικὸ τους, ἀντίστοιχα μὲ αὐτὰ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, ποῦ θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὑπῆρχαν καὶ πραγματικὰ ἱερὰ ποῦ στέγαζαν ἀνάλογες λατρευτικὲς πρακτικὲς.

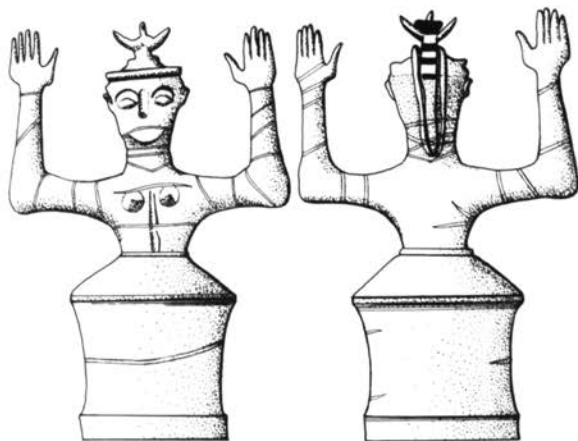
Ἡ ἀπουσία εἰδωλίων ποῦ νὰ μποροῦν μὲ κάποια βεβαιότητα νὰ ταυτιστοῦν μὲ λάτρεις σὲ ἀφηγηματικὲς σκηνὲς μαρτυρεῖ ὅτι ἔχει πλέον ἀποκατασταθεῖ ἀπευθείας ἐπαφὴ τοῦ λάτρη, ὡς φυσικοῦ προσώπου, μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς λατρείας χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖται ἐνδιάμεση ἀφήγηση ἢ ἡ παρεμβολὴ ἐπεξηγηματικῆς εἰκονογραφίας. Φαίνεται ὅτι οἱ λατρευτικὲς πράξεις ἐκτελοῦνται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀπλὸ χρήστη (καὶ ὄχι μὲσω κάποιου ἐπίσημου, ἐξουσιοδοτημένου ἱερατείου), εἴτε μέσα στὸν «οἶκο» εἴτε ἀκόμα καὶ σὲ ὑπαίθριο χῶρο ὅταν πρόκειται γιὰ πάνδημες τελετὲς μὲ συμμετοχὴ πολλῶν μελῶν τῆς κοινότητος.

Γι' αὐτὴν τὴν κατηγορία λατρευτικῶν πράξεων ποῦ ἐστιάζονται στὰ εἶδωλα διαθέτουμε ἔμμεσες μόνο πληροφορίες ἀφοῦ, ὅπως εἶπαμε, ἀπουσιάζει ἡ ἐπεξηγηματικὴ εἰκονογραφία. Ἡ τάση ὅμως ἐνσωμάτωσης πληροφοριῶν ποῦ ἀφοροῦν στὸ περιεχόμενο τῆς λατρείας στὴν ἴδια τὴ μορφή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ποικίλα σύμβολα ἐξειδίκευσης ποῦ φέρει πάνω του κάθε εἶδωλο, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι κάποια ἐπιμέρους εἰκονογραφικά - μορφολογικά χαρακτηριστικὰ ὀρισμένων εἰδῶλων ἴσως ἀναφέρονται ὑπαινικτικὰ σὲ πρακτικὲς λατρεῖες.

Ἀναφέραμε ἤδη τὴν ἀσυνήθιστη διακόσμηση εἰδώλων ἀπὸ τὸ Γάζι καὶ τὸ Καρφὶ μὲ ἐλισσόμενες περὶ τὸ σῶμα, τὰ χέρια καὶ τὴν κεφαλὴ λευκὲς ταινίες (εἰκ. 144), ποὺ κατὰ τὴν ἀπο-

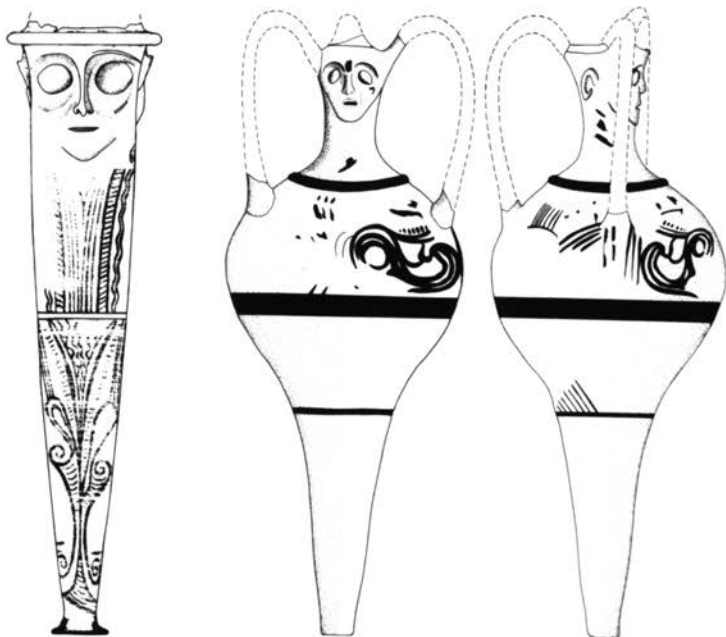
MH 9305

MH 9307

ψή μας αντικαθιστοῦν ἢ ἀναπαριστοῦν σὲ μόνιμη βάση τὸν στολισμὸ τῶν εἰδώλων μὲ λευκὲς ὑφασμάτινες ταινίες. Ἀντίστοιχες πρακτικὲς μᾶς εἶναι ἄλλωστε γνωστὲς ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῆς λατρείας σὲ ἑλληνικά, ἀνατολικά καὶ αἰγυπτιακά ἱερά, ἐνῶ ὑπάρχει καὶ πιθανὴ περίπτωση μεταφορᾶς εἰδώλου στολισμένου μὲ ταινίες σὲ τοιχογραφία τῆς Τίρυνθας.

Σημειώθηκε ἀκόμα ἡ μορφολογικὴ συνάφεια τῶν ἀνθρωπόμορφων σκευῶν μὲ τὰ εἴδωλα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ σύνταξη πλαστικῶν καὶ γραπτῶν προσθηκῶν καὶ διακοσμῆσεων στὰ ἀγγεῖα (περιπτώσεις ρυτῶν ἀπὸ τὶς Μοῖρες καὶ τὸ Καρφί, *εἰκ.* 145) ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν τριμερῆ ἄρθρωση τοῦ εἰδώλου,

145α ΜΗ 22038 - Μοῖρες.

145β ΜΗ 11050 - Καρφί.

ἀπὸ τῆ φούστα, τὸν κορμὸ καὶ τὴν κεφαλὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόδοση γραπτοῦ περικορμίου στὴ μεσαία ζώνη τοῦ ρυτοῦ τῶν Μοιρῶν, σὰν αὐτὸ νὰ ἦταν κορμὸς εἰδώλου. Οἱ συνειρμοὶ αὐτοὶ μάλλον ὑποδηλώνουν καὶ τὴ λειτουργικὴ συνάφεια τῶν ἀνθρωπόμορφων ἀγγείων, ὡς σπονδικῶν σκευῶν, μὲ τὰ εἴδωλα, ἐνῶ, καὶ ἀντίστροφα, ἡ διαμόρφωση τῆς κεφαλῆς ὀρισμένων εἰδώλων στὸ σχῆμα κρατηρόσχημου ἀγγείου (*εἰκ. 146*) μαρτυρεῖ ἐπίσης τὴ συνάφεια τοῦ εἰδώλου, ὡς δέκτη σπονδῶν, μὲ σπονδικὰ ἀγγεῖα. Τὴν ἐμμονὴ στὴν τέλεση σπονδῶν μαρτυρεῖ καὶ τὸ σχῆμα τῶν σωληνωτῶν σκευῶν, ποὺ συνυπάρχουν μὲ τὰ εἴδωλα, καὶ εἶναι κατάλληλα γιὰ διοχέτευση ὑγρῶν.

MH 9308 - Γάζι

MH 11045 - Καρφι

4. Υπαίθρια λατρεία

Στὸ τέλος τῶν μετανακτορικῶν χρόνων καὶ στὴν Ὑπομινωική περίοδο σημειώνεται ἀναζωπύρωση τῆς υπαίθριας λατρείας. Ἡ σχέση μὲ τὸν προγενέστερο κύκλο υπαίθριας λατρείας δὲν ἔχει ἀποσαφηνισθεῖ, ἐνῶ ἀντίθετα ἐπισημαίνονται πολλὲς διαφορὲς, κυρίως ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή τοῦ χώρου ἐγκατάστασης ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος, τὴ σύνθεση καὶ τὴ συνάφεια τῶν ἀναθημάτων.

Τὸ σημαντικότερο ἱερὸ τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἀναμφίβολα ἡ «Πλατεία τῶν ἱερῶν» τῆς Ἁγίας Τριάδας. Οἱ πλούσιοι ἀποθέτες του περιεῖχαν πολλὰ ἀνδρικὰ κυρίως εἰδῶλια, ἀνθρωπομορφα ἀγγεῖα, τροχήλατα καὶ χειροποίητα εἰδῶλια ζῶων, ταύρων κυρίως, φανταστικὰ ὄντα, ὁμοιώματα κεράτων καὶ ἀρμάτων. Παρόμοια εὐρήματα, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ συνάφεια προέρχονται ἀπὸ τὴ Φαιστό, Τύλισο, Καραβάν - Σεραί Κνωσοῦ, Μοῖρες, τὸν Κερατόκαμπο Βιάννου, τὸ ἱερὸ Σύμης Βιάννου καὶ τὰ σπήλαια Πατσοῦ, Ψυχροῦ καὶ τὸ Ἴδαϊο Ἄντρο.

Ἡ ἔνταση τῆς υπαίθριας λατρείας σχετίσθηκε μὲ μετακινήσεις μυκηναϊκῶν φύλων πρὸς τὴν Κρήτη στὴν ὄψιμη μετανακτορικὴ. Βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ μεταναστεύσεις αὐτὲς προκάλεσαν στροφὴ πρὸς τὴν παραδοσιακὴ υπαίθρια λατρεία, ἡ ὁποία, ἂν καὶ πέρασε σὲ στάδιο ὕψους στὴν ὄψιμη νεοανακτορικὴ καὶ πρώιμη μετανακτορικὴ, δὲν διακόπηκε ποτέ. Ἡ στροφὴ αὐτὴ στὴ θρησκεία συνδυάζεται μὲ ἀνάλογες παρορμήσεις στὸν χῶρο τῆς τέχνης στὴν ἴδια περίοδο, ὅπου ἡ ἀποδοχὴ δομικῶν ἀρχῶν τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης προκαλεῖ ἀντίρροπη τάση ἐπιστροφῆς σὲς ρίζες τοῦ μινωικοῦ νατουραλι-

σμοῦ. Ἔτσι δημιουργοῦνται μεικτὲς κρητομυκηναϊκὲς μορφὲς τέχνης καὶ θρησκείας. Εἰδικότερα σημειώνεται ὅτι ἡ ἐπάνοδος στὴν ὑπαίθρια λατρεία συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέων μορφῶν καὶ ἀντιλήψεων, ποὺ δὲν ἔχουν μινωικὸ παρελθόν, ἐνῶ ὀδεύουν πρὸς τὴν ἐξαφάνιση παλαιοί, γνωστοὶ τύποι. Συγκεκριμένα, ἡ μινωικὴ θεά, πλευρὲς καὶ ιδιότητες τῆς ὁποίας σκιαγραφοῦν τὰ εἰδῶλια τῶν ἱερῶν κορυφῆς καὶ μορφοποιοῦν τὰ μετανακτορικὰ εἰδῶλα, λείπει ἐντελῶς ἢ ὑπο-

MH 26485

MH 26490

MH 26487

147 Εἰδῶλια ἀπὸ τὸν Αἴμονα.

MH 26491

148 Εἰδῶλιο μορφῆς με ὑψωμένα χέρια ἀπὸ τὸν Αἴμονα.

βαθμίζεται σε ανώνυμες μορφές που δεν ξεχωρίζουν από τους άπλους λάτρεις. Άρκετά τέτοια ειδώλια έχουν αναφερθεί από αποθέτες ιερών, έως τα αρχαϊκά χρόνια. Διαθέτουν συνήθως κυλινδρικό κορμό (εικ. 147), δεν λείπει όμως και ο τύπος της καθιστής μορφής, που σχολιάστηκε προηγουμένως, αλλά και ο τύπος του ειδώλου με ύψωμένα χέρια σε μινιατούρα (εικ. 148), γεγονός που τεκμηριώνει ότι όρισμένα τουλάχιστον από αυτά, αποδίδουν θεότητες του μινωικού πανθέου: μάλλον αποτελοῦσαν ἀναθήματα συντηρητικῶν στις θρησκευτικές πεποιθήσεις προελληνικῶν φύλων.

Άλλες όμως κατηγορίες ἀναθημάτων ἀποτυπώνουν νεωτεριστικές ἀντιλήψεις. Ἡ δήλωση του ἀνδρικοῦ γεννητικοῦ ὄργάνου στα ειδώλια ἀπαντᾷ για πρώτη φορά σε ΥΜ ΠΙΓ ειδώλια ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα (εικ. 149α) καὶ στὸ ΥΜ ΠΙΑ2-Β ειδώλιο του Πόρου (εικ. 149β) καὶ δὲν ἔχει προγενέστερα μινωικὰ παράλληλα, ἐνῶ ἀντίθετα ὑπάρχουν περίπου σύγχρονα παραδείγματα στὸ Αἰγαῖο καὶ τὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα, γεγονός που τεκμηριώνει ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἦλθε μαζί με τὰ νέα φύλα.

149α ΜΗ 18647 - Ἁγία Τριάδα.

149β Ἀκατ. (ΜΗ) - Πόρος.

Τὰ κρητικά ειδώλια εἶναι μικροῦ μεγέθους καὶ ἀνώνυμα, χωρὶς χαρακτηριστικὰ θείας φύσης, ἀποδίδουν ἐπομένως ἄρρενες λάτρες. Τὸ γεννητικὸ ὄργανο δηλώνει τὸ φύλο, ὅπως καὶ τὸ γένειο, ἐνῶ τὴν ιδιότητα τοῦ πολεμιστῆ ἢ κυνηγοῦ προσγράφει ὁ ταινιόσχημος γραπτὸς ἱμάντας τοῦ τελαμώννα. Ἴσως ἀκόμα αὐτὴ ἢ παραστατικὴ, ρεαλιστικὴ ἀπόδοση τῆς γυμνότητος ὑπαινίσσεται τὰ ἔθιμα μύησης ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἐφηβεία στὴν ὠριμότητα, ὅπως τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη παράδοση *Ἐκδύσια* ἢ *Περιβλημαῖα*. Τὴν πθανότητα αὐτὴ ἐνισχύει καὶ ἡ παρουσία σποραδικῶν γυμνῶν γυναικείων ειδωλίων μὲ ὑπομινωικὰ χαρακτηριστικὰ, μὲ δηλωμένο ἐπίσης τὸ γεννητικὸ ὄργανο στὸν ἴδιο ἀποθέτη τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἁγίας Τριάδας. Οἱ ἀναθέσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν πολὺ πθανὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐθίμου τέλεσης ὁμαδικῶν γάμων μετὰ τὴν ἐνηλικίωση. Τὸ ἔθιμο αὐτὸ ὑπαινίσσεται ἴσως ἓνα σύμπλεγμα ἀγκαλιασμένων ἐτερόφυλων ειδωλίων ἀπὸ τὸ σπήλαιο Πατσοῦ, ποὺ χρονολογεῖται στὴν ὑπομινωικὴ περίοδο.

Ἐνα πρῶμο παράδειγμα “μαστιγοφόρου” ἀπὸ τὸν Πρινιά χρονολογεῖται μὲ στυλιστικὰ κριτήρια πρὸς τὴν ΥΜ ΠΙΓ (*εἰκ. 150*). Ὁ τύπος παρουσιάζεται σὲ ἐξελιγμένη μορφή σὲ μερικὰ πῆλινα Ὑπομινωικά - Πρωτογεωμετρικὰ ειδώλια ἀπὸ τὴν

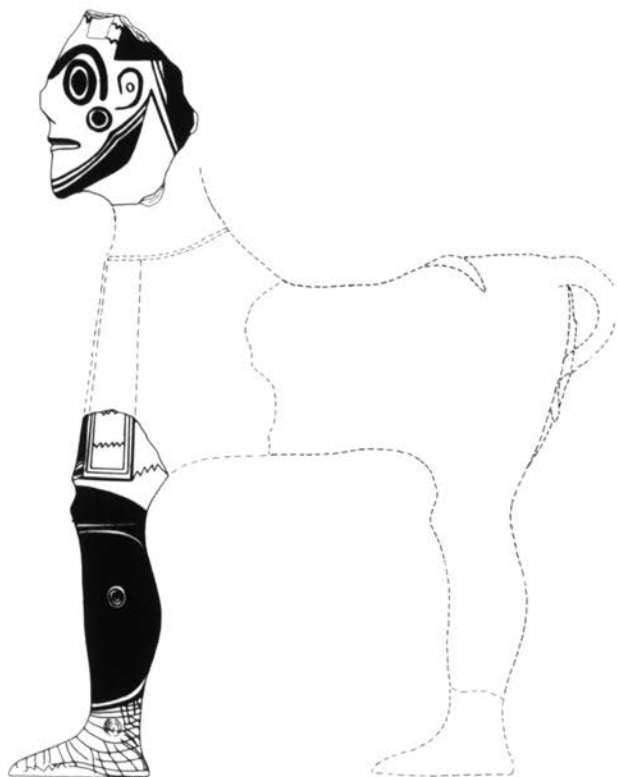

150 ΜΗ 21459 - Πρινιάς.

Ἄγία Τριάδα, καὶ ἓνα χάλκινο Ὑστερογεωμετρικὸ ἀπὸ τῆ Σύμης. Στις περιπτώσεις αὐτὲς ὁ “μαστιγοφόρος” κρατεῖ τὸ μαστίγιό μὲ τὸ χέρι ἀνασηκωμένο στὸ ὕψος τοῦ ὤμου, ἐνῶ στὸ πρῶμο παράδειγμα τοῦ Πριναῖ ἡ μορφή ἀποδίδεται ὡς σεβίζουσα στὴν παραδοσιακὴ μινωικὴ χειρονομία μὲ τὰ χέρια στὸ στήθος. Τὴν τέλεση πάντως “διαμαστιγώσεων” στὴν Κρήτη δὲν ἐπαληθεύουν οἱ πηγές, ἀντίθετα ἀπὸ τὴ δωρικὴ Σπάρτη, ὅπου περιλαμβάνεται στὰ ἔθιμα μύησης καὶ ἀγωγῆς τῶν νέων. Ἴσως στὴν Κρήτη παραμελήθηκε γρήγορα καὶ ἐγκαταλείφθηκε μετὰ τὴν Ὑστερογεωμετρικὴ περίοδο.

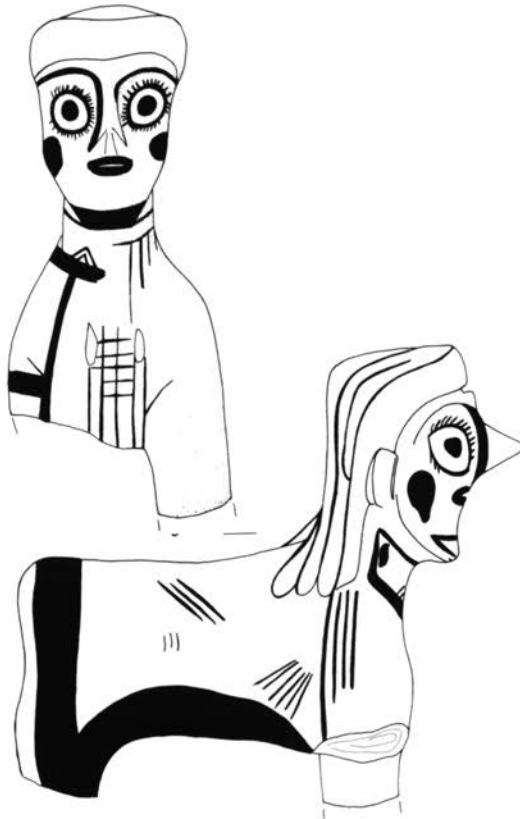
Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνάθεση φανταστικῶν ἀνθρωπόμορφων ὄντων, κυρίως στὸ ἱερὸ τῆς Ἄγιας Τριάδας καὶ σποραδικὰ σὲ δύο ἀκόμα ἱερά. Ἡ εἰκονογραφικὴ καὶ μορφολογικὴ ἀνάλυση τοῦ τύπου βεβαίωσε ὅτι τὰ πρωιμότερα παραδείγματα διαθέτουν πόδια ἀνθρώπου, ποὺ φέρει μυκηναϊκοῦ τύπου σάνδαλα καὶ κνημίδες, σῶμα ζώου, μάλλον ταύρου, καὶ ἀνδρική κεφαλὴ. Τὸ ἀποσπασματικὰ διατηρημένο ὄν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζονται τὰ μπροστινὰ πόδια καὶ ἡ κεφαλὴ (*εἰκ.* 151), φέρει ἀκόμα σύστημα ταινιῶν ποὺ καλύπτει τὸ στέρνο καὶ τοὺς μηρούς. Τὸ σύστημα ταινιῶν ποὺ καλύπτει τὸ στέρνο καὶ τοὺς μηρούς σὰν ποδιὰ θυμίζει ἀντίστοιχο μορφολογικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς αἰγυπτιακῆς σφίγγας τοῦ Νέου Βασιλείου, ποὺ γνωρίζει μεγάλη διάδοση στὴν Ἀνατολή, ὅμως ἡ ἄμεση ἐπίδραση εἶναι ἀμφίβολη, ἀφοῦ λείπουν σύγχρονα τοῦλάχιστον εἰκονογραφικὰ παράλληλα στὴν Κρήτη. Ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν ποδιῶν αὐτῶν σὲ φανταστικὸ ὄν μὲ σῶμα ζώου καὶ ὄχι σὲ ἀνθρωπόμορφο εἶδωλο, ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ μηροὶ εὐρύνονται ἀπότομα

πρὸς τὴ σύμφυση μὲ κυλινδρικό κορμὸ ζώου, ὅπως παρατηρεῖται ἄλλωστε σὲ σύγχρονα ζωόμορφα εἶδωλα. Στὴν εἰκόνα μας τὸ πίσω τμήμα του συμπληρώθηκε κατ' ἀναλογίαν καὶ μὲ ἐλαφρὰ σμίκρυνση τῆς κλίμακας λίγο μεγαλύτερου ὅμοιου ὄντος ποῦ εἶχε πιθανότατα πλασθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τεχνίτη μὲ πανομοιότυπα μορφοπλαστικά χαρακτηριστικά καὶ γραπτὴ διακόσμηση. Ὅπως ἐλέχθη ὑπάρχουν ἀκόμα ἀρκετὰ πόδια

151 ΜΗ 1812, 3103α, ΗΤΡ 437 - Ἁγία Τριάδα.

ανάλογων μεγαλύτερων και μικρότερων ανθρωπόμορφων ὄντων, πού χρονολογούνται μὲ στυλιστικά κριτήρια στὴν ἴδια περίοδο. Μετὰ τὴν ΥΜ ΙΙΙΓ τὰ ὄντα αὐτὰ ἐκφυλίζονται, μικραίνουν, τὰ χαρακτηριστικά σχηματοποιοῦνται, οἱ λαιμοὶ ἐπιμηκύνονται καὶ οἱ κεφαλές μεγεθύνονται, σύμφωνα μὲ τὶς τρέχουσες ἀντιλήψεις, ἐνῶ ἡ διακόσμηση ἀπλουστεύεται. Τὰ πό-

152 ΜΗ 3145 - Ἁγία Τριάδα.

δια τους δὲν εἶναι πὰ ἀνθρώπινα καὶ δὲν διαφέρουν ἀπὸ αὐτὰ τῶν ζωόμορφων εἰδωλίων. Σὲ αὐτὴ τὴ στυλιστικὴ καὶ χρονικὴ βαθμίδα ἀνήκει ἡ λεγόμενὴ σφίγγα (εἰκ. 152). Μετὰ τὴν Ὑπομινωικὴ - Πρωτογεωμετρικὴ δὲν εἶναι γνωστὸ κανένα παράδειγμα.

Ἄκριβῆ παράλληλα δὲν ἀναφέρονται στὴν προγενέστερη μινωικὴ εἰκονογραφία. Συνήθως ἡ προέλευση τέτοιων μεικτῶν μορφῶν, ὅπως οἱ σφίγγες καὶ οἱ γρύπες, ἀναζητεῖται στὴν Ἀνατολή, ὅπου τὸ θεματολόγιο τῶν φανταστικῶν ὄντων εἶναι ιδιαίτερα πλούσιο ἤδη ἀπὸ τὴν τρίτη χιλιετία. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ ὑπάρχει καὶ ἓνα ὄν μὲ χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπου καὶ ταύρου («Bull-man»), ποὺ δὲν παρουσιάζει ὅμως ιδιαίτερες ὁμοιότητες μὲ τοὺς ταυράνθρωπους τῆς Ἁγίας Τριάδας. Τὸ πλησιέστερο μορφολογικὰ παράλληλο τῶν φανταστικῶν ὄντων τῆς Ἁγίας Τριάδας ἀπαντᾷ στὴν Κύπρο, σὲ σύγχρονο ἱερὸ τῆς Ἐγκωμῆς: πρόκειται συγκεκριμένα γιὰ τοὺς δύο πῆλινους «κενταύρους», οἱ ὁποῖοι ἐρμηνεύθηκαν ὡς συνοδοὶ ἀνδρικῆς θεότητας ποὺ σχετίζεται μὲ ταύρους καὶ ταυροθυσίες. Πρόσθετο στοιχεῖο ἐνισχυτικὸ τῆς συνάφειας τοῦ περιεχομένου τῆς λατρείας ἀποτελεῖ ἡ ἀνάθεση εἰδωλίων ταύρων σὲ δύο ἱερά τῆς Ἐγκωμῆς καὶ στὸ σύγχρονο μὲ αὐτὰ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας. Φαίνεται ὅμως πιθανότερο ὅτι ἡ ἰδέα γιὰ τὴ μορφοποίησή τους ἦλθε ἀπὸ τὴν Κρήτη στὴν Κύπρο παρὰ ἀντίστροφα.

Τὰ φανταστικὰ ὄντα ἐπομένως στὴν Ἁγία Τριάδα ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸ δείγμα συγκρητισμοῦ τῆς μυκηναϊκῆς καὶ μινωικῆς εἰκονογραφίας ποὺ μορφοποιήθηκε στὴν Κρήτη. Ἡ προσθήκη ταινιῶν στὸ στέρνο ἴσως ὀφείλεται σὲ συ-

νειρμό με τὸ μοτίβο τῆς αἰγυπτιακῆς σφίγγας λόγω ἐξωτερικῆς ὁμοιότητος, μυκηναϊκὰ εἶναι τὰ σάνδαλα, οἱ κνημίδες καὶ ὁ τύπος τοῦ γενείου καὶ τέλος κρητικὰ εἶναι τὸ τοξωτὸ διάδημα καὶ ἡ πλαστικὴ ἀντίληψη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐντόπια καλλιτεχνικὴ παράδοση.

Ὡστόσο ἂν καὶ ὀρισμένα εἰκονογραφικὰ χαρακτηριστικὰ δὲν εἶναι κρητικὰ τὸ νοηματικὸ του περιεχόμενον δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἄσχετο μετὰ τὴν ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασία τοῦ ταύρου στὴν τελετουργία τῆς θυσίας. Ἐπίσης σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία μεγάλου ἀριθμοῦ εἰδωλίων ταύρων τόσο στὸ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας, ὅσο καὶ σὲ ἄλλα σύγχρονα ἱερά. Δὲν εἶναι ἀκόμα τυχαῖο ὅτι σὲ δύο ἱερά στα ὁποῖα βρέθηκαν ἀνθρωπόμορφα ὄντα, στὸ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας καὶ στὸ σπήλαιο τοῦ Ἑρμοῦ Κραναίου, ἀνατέθηκαν ἐπίσης πῆλινα κέρατα καθοσιώσεως μετὰ βαιτυλόσχημο στέλεχος στὸ ἐσωτερικὸ τους καὶ ἐπικολλημένα ἢ ζωγραφισμένα στὸ κεντρικὸ καὶ τὰ πλάγια στελέχη χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπινης μορφῆς. Τὸ σύμβολο αὐτὸ τῶν σχηματοποιημένων κεράτων μετὰ κυλινδρικό βαιτυλόσχημο στέλεχος συνάπτεται εἰκονογραφικὰ ἅμεσα μετὰ τὸν ταῦρο πιθανότατα ὡς σύμβολο καθοσιώσεως του, ἀφοῦ εἰκονίζεται ἀνάμεσα στα κέρατά του στὴ σαρκοφάγο τῶν Γουρνιῶν καὶ σὲ ἀπλοποιημένη μορφή στὴ σαρκοφάγο τῆς Ἐπισκοπῆς. Ὁ ἐξανθρωπισμὸς λοιπὸν τοῦ ταύρου, ποὺ τεκμηριώνεται εἰκονογραφικὰ ἀπὸ τοὺς ταυράνθρωπους τῆς Ἁγίας Τριάδας καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν ἱερῶν, φαίνεται ὅτι συμπαρέσυρε πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση καὶ τὸ συμβολικὸ του ὁμοίωμα - ὑποκατάστατο, δηλαδὴ τὸ σκεῦος τῶν κεράτων καθοσιώσεως. Τὸ νόημα αὐτῶν τῶν συμβολισμῶν ἀπορρέει πιθανό-

νότατα από άρχεγονες τοτεμικές αντίληψεις για τὸν ἀνθρωπομορφισμό τῶν ζώων καὶ τὸν θηριομορφισμό τῶν θεῶν ποὺ ἀποτυπώνονται σὲ πολλὲς ἀρχαῖες θρησκείες καὶ μύθους καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία. Σχετίζεται ἀκόμα μὲ τὸ τυπικὸ τῆς θυσίας καὶ συγκεκριμένα μὲ πράξεις τελετουργικῆς ἐξομώσεως τοῦ θύτη μὲ τὸ θύμα, ποὺ εἰκονοποιεῖται μὲ τὴν περιένδυση τοῦ σώματος τοῦ θύτη μὲ τὴν δορὰ τοῦ θύματος. Ἰσως λοιπὸν καὶ τὰ αἰνιγματικὰ ἀνθρωπομορφικὰ ὄντα τῆς Ἁγίας Τριάδας καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν εἶναι στὴν πραγματικότητα συμβολικὲς καὶ παραστατικὲς ἀπεικονίσεις μιᾶς σημαντικῆς τελετουργικῆς πράξης, ἅμεσα σχετιζόμενης μὲ τὸ νοηματικὸ περιεχόμενο τῆς θυσίας τοῦ ταύρου. Ἄλλωστε καὶ τὰ πῆλινα εἰδῶλια ταύρων ποὺ εἶναι ὁμοιώματα πραγματικῶν παραπέμπουν συνειρμικὰ στὴν τελετουργία τῆς ἀνάθεσης ὁμοιωμάτων τοῦ ἱεροῦ ζώου στὴ θεότητα, πιθανότατα ἰσοδύναμης νοηματικὰ μὲ μία πραγματικὴ θυσία.

Μὲ τὴν στυλιστικὴ, εἰκονογραφικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε ἐπιχειρήθηκε συνολικὴ ἐξέταση τῶν πῆλινων ἀνθρωπόμορφων εἰδωλίων καὶ εἰδώλων ὡς φορέων ποικίλων πληροφοριῶν σχετικὰ μὲ τρέχουσες κοινωνικὲς, αἰσθητικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ἀνήκουν.

Ὁ προσδιορισμὸς πάντως τῆς λειτουργικῆς τους συνάφειας εἶναι θέμα καθορισμοῦ τῆς σχέσης μὲ τὸ κοινωνικοθρησκευτικὸ τους περιβάλλον, εἴτε ὡς ἀντικειμένων λατρείας, εἴτε, εὐρύτερα ὡς πομπῶν μηνυμάτων γιὰ τὶς ἀξίες καὶ τὴν ἰδεολογία τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας ἢ ὁποῖα τὰ χρησιμοποίησε σὲ συγκεκρι-

κριμένη χρονική στιγμή και για ένα αποχρώντα λόγο. Γι' αυτό η αξιολόγηση του ύλικου προϋποθέτει ακριβή αποτύπωση των συνθηκών εύρέσεως και των συνευρημάτων, αλλά και την πλήρη δημοσίευση των συνόλων μέσα στα όποια βρέθηκαν τα δημιουργήματα της ανθρωπομορφικής ηηλοπλαστικής.

“Ομως, όπως σημειώσαμε ήδη, οι ανασκαφικές πληροφορίες που συνοδεύουν το μεγαλύτερο μέρος του ύλικου είναι ανεπαρκέστατες. Έτσι αναμένοντας την ολοκλήρωση των συστηματικών ανασκαφών και τις πλήρεις τελικές δημοσιεύσεις, μένουν αναγκαστικά προς έρευνα μείζονα ζητήματα, για τα όποια δέν υπάρχουν ακόμα ίκανοποιητικές απαντήσεις. Τέτοια είναι η συνολική έρμηνεία του φαινομένου του «ανθρωπομορφισμού» ως έκφρασης κοινωνικής ιδεολογίας στα παλαιοανακτορικά, νεοανακτορικά και μετανακτορικά ιερά, ό προσδιορισμός των στοιχείων εκείνων που καθορίζουν την «ιερότητα» της μορφής που αποτυπώθηκε στον ηηλό, των λόγων που επέβαλαν την ανάθεσή της, ή σημασία και οι κοινωνικές προεκτάσεις της πράξης ανάθεσης για τους ίδιους τους αναθέτες, αλλά και ή σχέση και συνάφειά της, λειτουργική και ιδεολογική, με άλλες παρεμφερείς δραστηριότητες που ασκήθηκαν στον ίδιο χώρο.

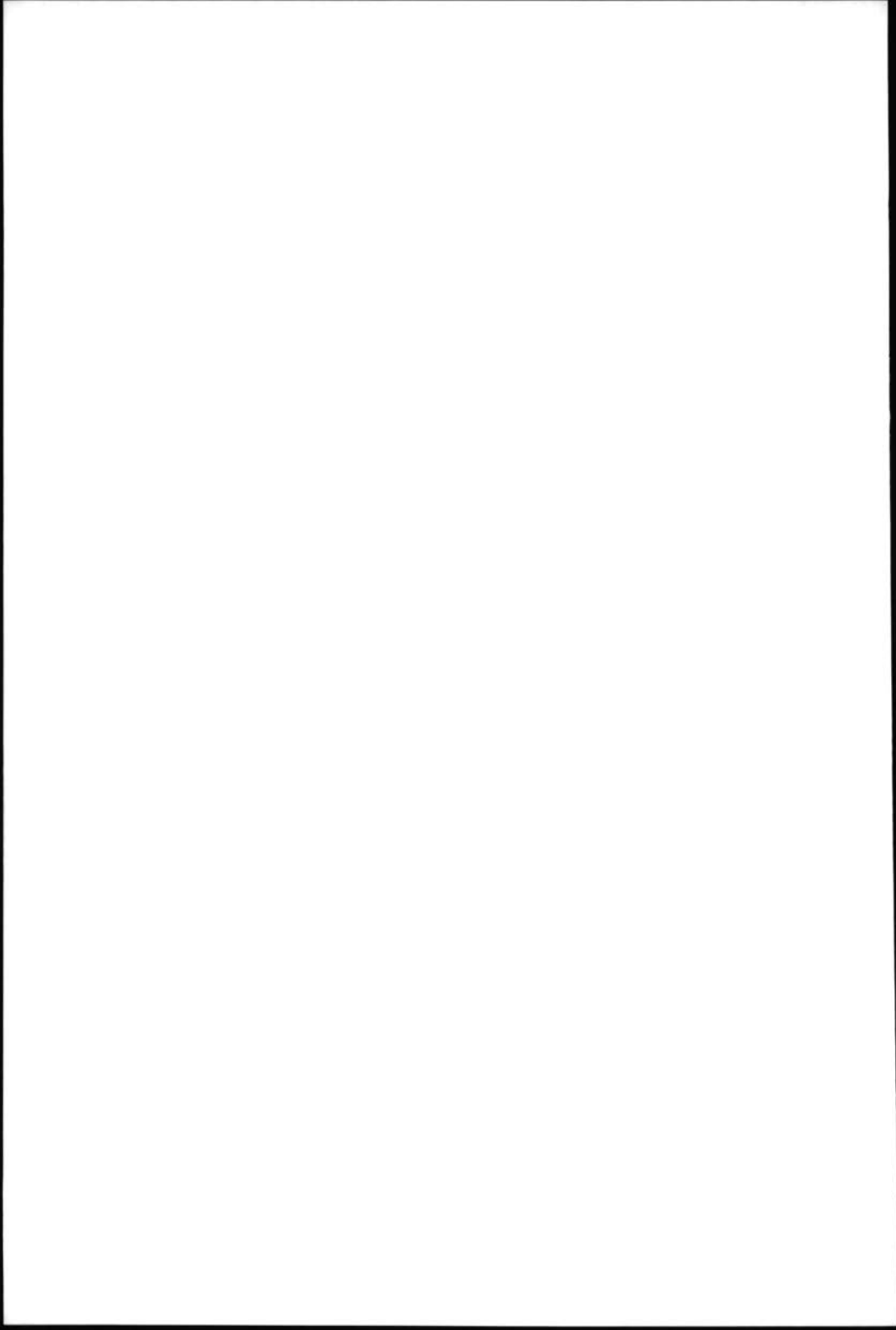
“Ομως ή διεξοδικότερη προσέγγιση θεμάτων, όπως τα παραπάνω, έκτος του ότι συναντά την έγγενή δυσχέρεια που αναφέρθηκε, δηλαδή την έλλειψη έπαρκών στοιχείων, αποτελεί πεδίο έρευνας ειδικά προσανατολισμένης και υπερβαίνει τα όρια και τους στόχους μίας σύντομης πραγματείας.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. L. d'Agata, *Statuine minoiche e post-minoiche dai vecchi scavi di Haghia Triada, Creta. Haghia Triada II* (Padova 1999).
- Στ. Ἀλεξίου, Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, *Κρητ.Χρον.* 12, 1958, 179-299.
- L. Banti, I culti minoichi e greci di Hagia Triadha, *ASAtene* III-IV, N.S. 1941-3, 9-74.
- J. Boardman, *The Cretan Collection in Oxford* (Oxford 1961).
- M. Borda, *Arte cretese-micenea nel museo Pigorini di Roma* (Roma 1946).
- E. Brandt, *Gruss und Gebet. Eine Studie zu Gebärden in der minoisch-mykenische und frühgeschichtlichen Kunst* (Waldsassen 1965).
- M. Caskey, *Keos II. The Temple at Ayia Irini. I: The Statues* (Princeton N.J. 1986).
- C. Davaras, Trois bronze minoens de Skoteino, *BCH* 93, 1969, 620-650.
- Κ. Δαβάρας, Χάλκινοι μινωικοὶ λάτρεις τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ, *AE* 1977, 109-127.
- Κ. Δαβάρας, *Ὀδηγὸς Μουσείου Ἁγίου Νικολάου* (Ἀθήνα 1981).
- Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, Γιώργος Ρεθεμιωτάκης, Ὑστερομινωικὸ νεκροταφεῖο στὸ μετόχι Καλοῦ Ἡρακλείου, *ΑΔ* 33, 1978, Μελέτες, 40-109.
- A. Evans, Mycenaean Tree and Pillar Cult, *JHS* 21, 1901, 99-204.
- A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos I-IV* (London 1921-1935).
- E. French, The Development of Mycenaean Terracotta Figurines, *BSA* 66, 1971, 101-187.
- G. Gesell, *Town, Palace and House Cult in Minoan Crete*, *SIMA* LXVII (Götteborg 1985).
- R.A. Higgins, Terracotta Figurines, M.R. Popham et al. *The Minoan Unexplored Mansion at Knossos*, *BSA Suppl.* 17, 1984, 197-202.

- A. Kanta, *The Late Minoan III Period in Crete. A Survey of Sites, Pottery and their Distribution*, SIMA LVIII (Göteborg 1980).
- Α. Καρέτσου-Γ. Ρεθεμιωτάκης, Κόφινας, *ΑΔ* 45, 1990 Χρον. Β2, 429-430.
- I. Kilian-Dirlmeier, Zum Halsschmuck mykenischer Idole, *Jahr. Inst. Vorg. Univ. Frankfurt a.M.* 1978-9, 29-43.
- Α. Λεμπέση, *Χάλκινα κρητικά τορεύματα*, *ΒΑΕ* άρ. 102 (Αθήναι 1985).
- Α. Λεμπέση, Ο οικίσκος τῶν Ἀρχαῶν, *ΑΕ* 1976, 12-43.
- D. Levi, La villa rurale minoica di Gortina, *BdA* 44, 1959, 237-265.
- D. Levi, La tomba a tholos di Kamilari presso Festòs, *ASAtene* XXXIX-XL, N.S. XXIII-XXIV, 1961-2, 56-148.
- Ch. Long, *The Ayia Triadha Sarcophagus*, SIMA XLI (Göteborg 1974).
- Σπ. Μαρινάτος, Αἱ μινωικαὶ θεαὶ τοῦ Γάζι, *ΑΕ* 1937, 278-291.
- N. Marinatos, *Minoan Sacrificial Ritual* (Stockholm 1986).
- N. Marinatos, *Minoan Religion* (Columbia Univ. of South Carolina 1993).
- F. Matz, *Göttererscheinung und Kultbild im minoischen Kreta* (Wiesbaden 1958).
- V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien* (Köln 1929).
- J.L. Myres, The Sanctuary-site of Petsofa, *BSA* 9, 1902-3, 356-387.
- M. Nilsson, *The Minoan - Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion* (Lund 1950²).
- U. Naumann, *Subminoische und protogeometrische Bronzeplastik auf Kreta* (Berlin 1976).
- R.V. Nicholls, Greek Votive Statuettes and Religious Continuity c. 1200-700 B.C., *Auckland Classical Essay presented to E.M. Blaiklock* (New Zealand 1970) 1-39.
- L. Pernier, *Il palazzo minoico di Festòs I* (Roma 1935).
- L. Pernier-L. Banti, *Il palazzo minoico di Festòs II* (Roma 1951).
- Α. Πιλάλη-Παπαστερίου, *Μινωικά πήλινα ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια τῆς Συλλογῆς Μεταξά* (Θεσσαλονίκη 1992).
- N. Πλάτων, Τὸ ἱερὸν Μαζῆ καὶ τὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, *Κρητ.Χρον.* 5, 1951, 96-160.
- Γ. Ρεθεμιωτάκης, Ἀνθρωπομορφικὴ πηλοπλαστικὴ στὴν Κρήτη ἀπὸ τῆ νεοανακτορικῆ ἕως τὴν ὑπομινωικὴ περίοδο, *ΒΑΕ* άρ. 174 (Αθήνα 1998).
- G. Rethemiotakis, Minoan Clay Figures and Figurines. Manufacturing Techniques, *TEXNH, Aegaeum* 16, 1997, 117-121.

- C. Renfrew, *The Archaeology of Cult. The Sanctuary of Phylakopi*, BSA Suppl. 18 (Oxford 1985).
- G. Rizza-S.M. Scrinari, *Il santuario sull'Acropoli di Gortina* (Roma 1986).
- B. Rutkowski, *Frühgriechische Kultdarstellungen* (Berlin 1981).
- B. Rutkowski, *The Cult Places of the Aegean* (N. Haven - London 1986).
- B. Rutkowski, *Petsofas: A Cretan Peak Sanctuary* (Warsaw 1991).
- Γ. καὶ Ἔ. Σακελλαράκη, *Μιὰ νέα ματιὰ στὴ μινωικὴ Κρήτη* (Ἀθήνα 1997), 506-567.
- J. A. - E. Sakellarakis, The Adorant of Myrsine, *Antichità Cretesi, Studi in onore di Doro Levi, Cronache di Archeologia* 12, 1973, 122-126.
- E. Sapouna-Sakellarakis, *Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägäis* (Stuttgart 1995).
- Ἔ. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, *Μινωικὸν Ζῶμα*, ΒΑΕ ἀρ. 71 (Ἀθήναι 1971).
- X. Τελεβάντου, Ἡ γυναικεία ἐνδυμασία στὴν προϊστορικὴ Θήρα, *ΑΕ* 1982, 113-135.
- X. Τελεβάντου, *Οἱ τοιχογραφίες τῆς Δυτικῆς Οἰκίας*, ΒΑΕ ἀρ. 143 (Ἀθήνα 1994).
- C. Verlinden, *Statuettes anthropomorphes crétoises en bronze et en plomb du IIIe millénaire au VIIIe siècle A.C.* (Providence 1984).
- A. Wace, *A Cretan Statuette in the Fitzwilliam Museum. A Study in Minoan Costume* (Cambridge 1927).
- R.F. Willets, *Cretan Cults and Festivals* (London 1962).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΙΖΟΜΕΝΩΝ ΕΙΔΩΛΙΩΝ

Εικ.	Προέλευση	Μουσείο - Ἄρ.	Διαστάσεις (μ.)
Ἐξώφ.	Πισκοκέφαλο	MH 9831-9832	0.30, 0.275
Ὅπισθόφ.	Ψυχρὸ	MH 2181	0.095
Προμετωπίδα	Πισκοκέφαλο	MH 9832	0.275
Ἐγχρ. πίν. 1	Φαιστός	MH 31183	0.17
Ἐγχρ. πίν. 2	Πισκοκέφαλο	MH 9832	0.085
Ἐγχρ. πίν. 3	Ἄγ. Τριάδα	MH 18648	0.12
Ἐγχρ. πίν. 4	Κνωσὸς	MH 18907	0.145
Ἐγχρ. πίν. 5	Παλαίκαστρο	MH 3904	0.185
Ἐγχρ. πίν. 6	Μοῖρες	MH 22038	0.35
1	Μόχλος	MH 3499	0.18
2	Χαρμαίζι	MH 3487	0.27
3	Ἄγια Τριάδα	MH 3036	0.10
4	Ἄγια Τριάδα	MH 3035	0.14
5	Γόρτυς	MH 15146	0.069
6	Ἄγια Τριάδα	MH 3038	0.067
7	Ἄγια Τριάδα	MH 22347	0.042
8	Φαιστός	MH 1773	0.165
9	Βλ. εἰκ. 5		
10	Βλ. εἰκ. 3		
11	Βλ. εἰκ. 4		
12	Βλ. εἰκ. 6		
13	Πισκοκέφαλο	MH 9831	0.29
14α	Κόφινας	MH 14202	0.105
14β	Κόφινας	MH 14236	0.10
15α	Κνωσὸς	MH 8345	0.10
15β	Κνωσὸς	MH 8346	0.083
16	Βλ. εἰκ. 15α		
17α	Ἄρारी	MH 3/496 Συλλ. Γιαμαλάκη	0.12
17β	Ἄρारी	MH 3/495 Συλλ. Γιαμαλάκη	0.123

Εικ.	Προέλευση	Μουσείο - 'Αρ.	Διαστάσεις (μ.)
18	Καλοῦ	ΜΗ 21809	0.092
19	Κνωσός	ΜΗ 3861	0.22
20	Κνωσός	ΜΗ 3862	0.175
21	Ψυχρό	ΜΗ 2181	0.10
22α-γ	Σπάρτη(:)*	Κρατικό Μουσείο Μονάχου	0.12
23	Γόρτυς	ΜΗ 15111	0.53
24	Γόρτυς	ΜΗ 15117	0.32
25	Γόρτυς	ΜΗ 15115	0.22
26	Γόρτυς	ΜΗ 15113	0.39
27	Γουρνιά	ΜΗ 2841	0.155
28	Γουρνιά	ΜΗ 'Ακατάγραφο	0.15
29	Γουρνιά	ΜΗ 'Ακατάγραφο	0.135
30	Γουρνιά	ΜΗ 1934	0.36
31	Παλαίκαστρο	ΜΗ 3904	0.19
32	Μοῖρες	ΜΗ 22038	0.35
33	Μοῖρες	ΜΗ 22038	0.35
34	Γόρτυς	ΜΗ 15172	0.101
35	Καρφι	ΜΗ 11050	0.28
36	'Αγία Τριάδα	ΜΗ 3085	0.094
37	Φαιστός	ΜΗ 5831	0.145
38α-γ	Γάζι	ΜΗ 9305	0.79
39α-γ	Γάζι	ΜΗ 9306	0.53
40α-γ	Γάζι	ΜΗ 9307	0.63
41α-γ	Γάζι	ΜΗ 9308	0.58
42	Καρφι	ΜΗ 11044	0.66
43	Καρφι	ΜΗ 11045	0.53
44	Καρφι	ΜΗ 11041	0.61
45	'Αγία Τριάδα	ΜΗ 18647	0.117
46	Πόρος	ΜΗ 'Ακατάγραφο	0.05
47	Καρφι	ΜΗ 11042	0.87

* 'Αγορά από την οικογένεια Lutz με υπόδειξη του E. Buschor.

Είκ.	Προέλευση	Μουσείο - Άρ.	Διαστάσεις (μ.)
48	Καλό Χωριό	ΜΗ 803	0.27
49	Άγια Τριάδα	ΜΗ 3145	0.27
50	Πατσός	ΜΗ 1102	0.08
51	Άγια Τριάδα	ΜΗ 3084	0.131
52	Βρόκαστρο	ΜΗ 6651	0.13
53α	Άϊμονας (;)*	ΜΗ 26485	0.073
53β	»	ΜΗ 26490	0.074
53γ	»	ΜΗ 26487	0.072
53δ	»	ΜΗ 26486	0.065
53ε	Άϊμονας	ΜΗ 26488	0.052
53στ	»	ΜΗ 26489	0.074
54	»	ΜΗ 26493	0.097
55	»	ΜΗ 26491	0.099
56	Φαιστός	ΜΗ 1791	0.075
57	Άγια Τριάδα	ΜΗ 22374	0.036
58	Βασιλικά Άνώγεια	ΜΗ 854	0.143
59	Τύλισος	ΜΗ 7082	0.093
60	Κόφινας	14166	0.067
61	Κέα	Μουσ. Κέας Κ3613	0.55 (συνολ. 1.20)
62	Βλ. 22		
63	Βλ. 15α		
64	Βλ. 59		
65	Βλ. 8		
66	Βλ. 38β		
67	Χανιά	Μουσ. Χανίων 1312	0.126
68	Χανιά	Μουσ. Χανίων 1311	0.115
69	Φαιστός	ΜΗ 1792	0.064
70	Βλ. 17β		
71	Βλ. 17α		
72	Βλ. 9		

* Πιθανή προέλευση - αναφέρθηκε από τον ιδιώτη που τα παρέδωσε.

Είκ.	Προέλευση	Μουσείο - Άρ.	Διαστάσεις (μ.)
73	Παλαίκαστρο	ΜΗ Άκατάγραφο	0.086
74	Μυρσίνη	Μουσ. Άγ. Νικολάου 1860	0.205
75	Βλ. 38		
76	Βλ. 40		
77	Άγία Τριάδα	ΜΗ 1812, 3103α, HTR 437	ΰψ. κεφ. 0.13 ΰψ. κνήμης:0.15
78	Βλ. εικ. 27		
79	Βλ. εικ. 30		
80	Γόρτυς	ΜΗ 15133, 15140	0.089
81	Βλ. εικ. 19		
82	Γόρτυς	ΜΗ 15145	0.118
83	Βλ. εικ. 3		
84	Άγία Τριάδα	ΜΗ 1794	0.041
85	Κνωσός	ΜΗ 27241	0.045
86α	Βλ. εικ. 38, 24,40		
86β	Βλ. εικ. 41, 43		
87	Βλ. εικ. 23, 42		
88	Βλ. εικ. 74,18		
89	Βλ. εικ. 80	ΜΗ 15147	0.07
90	Άγία Τριάδα	ΜΗ 1786	0.062
91	Βλ. εικ. 68		
92	Βλ. εικ. 48		
93α	Βλ. εικ. 45		
93β	Άγία Τριάδα	ΜΗ 19075	0.145
94α-β	Βλ. εικ. 51, 77		
95	Φαιστός	ΜΗ 1779	0.061
96	Βλ. εικ. 15α		
97	Βλ. εικ. 17α,β		
98	Βλ. εικ. 59		
99α	Άγία Τριάδα	ΜΗ 1807	0.078
99β	Βλ. εικ. 57		
100	Βλ. εικ. 19		
101	Γόρτυς	ΜΗ 15132	0.069

Είκ.	Προέλευση	Μουσείο - Άρ.	Διαστάσεις (μ.)
102	Βλ. εικ. 18		
103	Βλ. εικ. 22		
104α	Βλ. εικ. 8		
104β	Βλ. εικ. 101		
105	Βλ. εικ. 73		
106	Βλ. εικ. 10, 11, 12		
107	Βλ. εικ. 20, 16		
108α	Βλ. εικ. 2		
108β	Βλ. εικ. 13		
108γ	Βλ. εικ. 14β		
109	Βλ. εικ. 15α		
110	Βλ. εικ. 21, 22		
111	Βλ. εικ. 19, 20		
112	Βλ. εικ. 18		
113	Βλ. εικ. 23		
114	Βλ. εικ. 25, 24		
115	Βλ. εικ. 29, 30, 28		
116	Βλ. εικ. 32-33, 77, 38		
117α	Βλ. εικ. 48		
117β	Βλ. εικ. 50		
118	Βλ. εικ. 47		
119	Βλ. εικ. 45, 93β		
120	Βλ. εικ. 55		
121	Άρχάνες	ΜΗ 19410	0.24
122	Άγία Τριάδα	ΜΗ 19084	0.12
123	Καμηλάρης	ΜΗ 15074	0.10
124	Καμηλάρης	ΜΗ 15072	0.13
125	Καμηλάρης	ΜΗ 15071	0.033
126	Καμηλάρης	ΜΗ 15073	0.18
127	Βλ. εικ. 82		
128	Βλ. εικ. 80		
129α	Γόρτυς	ΜΗ 15192	0.25

Είκ.	Προέλευση	Μουσείο - Άρ.	Διαστάσεις (μ.)
129β	Μυκήνες	ΕΑΜ 6442ε	0.022-4
130	Άγία Τριάδα	ΜΗ 1804	0.108
131	Άγία Τριάδα	ΜΗ 3039, 3133, 3134	0.155
132 α-β	Άγία Τριάδα	ΜΗ 19097, 19098	0.165
133	Βλ. εικ. 15α-β		
134	Βλ. εικ. 18		
135	Βλ. εικ. 13		
136	Κόφινας	ΜΗ Άκατάγραφα	
137	Κόφινας	ΜΗ Άκατάγραφα	
138	Κόφινας (*)	Βρετ. Μουσείο 1970.11-71	
139	Βλ. εικ. 99α		
140	Βλ. εικ. 20		
141	Βλ. εικ. 19		
142α	Βλ. εικ. 39		
142β	Βλ. εικ. 40		
142γ	Βλ. εικ. 47		
143	Φαιστός	ΜΗ 1773	0.07
144	Βλ. εικ. 75, 76		
145α	Βλ. εικ. 32, 33		
145β	Βλ. εικ. 35		
146α	Βλ. εικ. 41		
146β	Βλ. εικ. 43		
147	Βλ. εικ. 53		
148	Βλ. εικ. 55		
149α	Βλ. εικ. 45		
149β	Βλ. εικ. 46		
150	Πρινιάς	ΜΗ 21459	0.061
151	Βλ. εικ. 77		
152	Βλ. εικ. 49		

* Τὴν προέλευση ἀπὸ τὸν Κόφινα βεβαιώνουν στυλιστικά, μορφολογικά καὶ κατασκευαστικά δεδομένα σὲ σύγκριση μὲ ἀντίστοιχα τῶν εἰδωλίων ἀπὸ τὸν Κόφινα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Ι. Παπαδάκης-Πλουμίδης: Έξωφυλλο, προμετωπίδα, όπισθόφυλλο, έγχρ.
πίν. 1-6, 122, 132.
- Χρ. Στεφανάκης: εικ. 2, 13,46, 53-55, 108α, 108β, 120, 125, 126, 135,
147, 148, 149β.
- Γ. Ευλούρης: εικ. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 14α, 14β, 15α-β, 17α-β, 18, 21, 23α-β,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38α-γ, 39, 40α-γ,
41α-γ, 42, 43, 44, 47α-δ, 48, 50, 52, 59, 66, 78, 80, 82, 83, 84, 85,
86α-β, 87, 88, 89, 90, 92, 96, 97, 98, 101, 102, 108γ, 109, 110, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 123, 124, 127, 128, 130, 131,
133, 134, 142α-β, 143, 146.
- Γ. Ρεθεμιωτάκης: εικ. 45, 58, 60, 77, 93α-β, 95, 99α, 119, 136, 137, 139,
149α, 150.
- Στ. Άλεξάνδρου: εικ. 67, 68, 91.
- Κρατικό Μουσείο Μονάχου: εικ. 22α-γ, 62, 103, 110.
- Μ. Caskey, *Keos II. The Temple at Ayia Irini Part I: The statues* (Princeton
N. J. 1986) πίν. 8α: εικ. 61.
- J. A. and E. Sakellarakis, *The Adorant of Myrsine*, πίν. XV1-4, *Antichità
Gretesi, Studi in onore di Doro Levi, Cronache di Archeologia* 12,
1973: εικ. 74, 88.
- CMS I, 144: εικ. 129β.
- Βρετανικό Μουσείο: εικ. 138.
- Κ. Άστρινάκη: εικ. 9, 10, 11, 12, 16, 19, 20, 33, 35, 49, 51, 56, 57, 63, 64,
69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 94, 96, 100, 105, 111, 129α,
140, 141, 144, 145α, 145β, 151, 152.
- Π. Στεφανάκη: εικ. 8, 65, 104α, 104β.
- Εύ. Όλύμπος: Χάρτης της Κρήτης.

Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ 1830, ποὺ ἀκολούθησε τὸν μεγάλο Ἀγώνα τοῦ 1821, τέθηκαν στὶς πρῶτες κυβερνήσεις τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς οἰκονομίας, τῆς διοίκησης καὶ τῆς ἐκπαίδευσης. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ πρόβλημα περιλάμβανε καὶ τὶς ἀρχαιότητες, τὶς ὁποῖες ἐπὶ αἰῶνες λεηλατοῦσαν καὶ κατέστρεφαν οἱ ἀρχαιοκάπηλοι. Ἐπειδὴ ἡ φροντίδα τῆς ὀλιγομελοῦς κρατικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας γιὰ τὰ ἀρχαῖα δὲν ἦταν ἐπαρκῆς, μιὰ ὁμάδα λογίων καὶ πολιτικῶν ἴδρυσε, στὶς 6 Ἰανουαρίου 1837, μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ πλοοῦστου ἐμπόρου Κωνσταντίνου Μπέλιου τὴν *Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία*, ἡ ὁποία εἶχε ὡς σκοπὸ τὴν ἀνεύρεση, ἀναστήλωσι καὶ συμπλήρωσι τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδας.

Πρῶτοι πρόεδροι καὶ γραμματεῖς ἦταν πολιτικοὶ καὶ διπλωμάτες. Μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ χωρὶς καμιὰ βοήθεια ἀπὸ τὸ κράτος προσπαθοῦν μὲ τὶς μικρὰς προσφορὰς τῶν μελῶν τῆς Ἐταιρείας καὶ μὲ δωρεὰς νὰ φέρουν σὲ πέρας μεγαλεπήβολα ἔργα, τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν ἀναστήλωσι τοῦ Παρθενῶνος, τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Θεάτρου τοῦ Διονύσου, τοῦ Ὠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, τοῦ Πύργου τῶν Ἀνέμων, ὅλα στὴν Ἀθήνα.

Ἔως τὸ 1859 ἡ Ἐταιρεία ἀντιμέτωπισε μεγάλας οἰκονομικὰς δυσκολίας, ποὺ ἔβαλαν σὲ κίνδυνο τὴν ὑπαρξὴ τῆς. Ἀπὸ τὴ χρονιά αὐτὴ γραμματεὺς τῆς γίνεται ὁ ἐπιφανὴς λόγιος καὶ ἐπιγραφικὸς Στέφανος Κουμανούδης, ὁ ὁποῖος θὰ διατηρήσει τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἕως τὸ 1894. Μὲ τὶς γνώσεις του, τὴ μεθοδικότητα καὶ τὴν ἐνεργητικότητά του ἔδωσε νέα πνοὴ στὴν Ἐταιρεία καὶ μὲ τὴν πρωτοβουλία του ἔγιναν μεγάλης ἔκτασης ἀ-

νασκαφές στην 'Αθήνα (Κεραμεικός, 'Ακρόπολη, Βιβλιοθήκη του 'Αδριανού, Στοά του 'Αττάλου, Θέατρο του Διονύσου, Ρωμαϊκή 'Αγορά), στην 'Αττική (Ραμνοῦς, Θορικός, Μαραθών, 'Ελευσίνα, 'Αμφιάρειον, Πειραιάς), στη Βοιωτία (Χαιρώνεια, Τανάγρα, Θεοπίες), στην Πελοπόννησο (Μυκήνες, 'Επίδαυρος, Λακωνία) καὶ στὶς Κυκλάδες. Παράλληλα πρὸς τὶς ἀνασκαφές συγκροτοῦνται στὴν 'Αθήνα μεγάλα μουσεῖα τῆς 'Εταιρείας, τὰ ὁποῖα ἀργότερα θὰ ἀποτελέσουν τὸ 'Εθνικὸ 'Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο.

Τὸν Κουμανοῦδη διαδέχτηκε ὁ Παναγιώτης Καββαδίας, Γενικὸς 'Εφορὸς τῶν 'Αρχαιοτήτων (1895-1909, 1912-1920), ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἴδια δραστηριότητα συνέχισε τὸ ἔργο τοῦ προκατόχου του μὲ ἀνασκαφές σὲ νέες περιοχὲς τῆς 'Ελλάδας, Θεσσαλία, 'Ηπειρο, Μακεδονία, στὰ νησιά (Εὔβοια, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Λέσβο, Σάμο, Κυκλάδες), καὶ μὲ τὴν ἴδρυση πολλῶν μουσείων σὲ ἐπαρχιακὲς πόλεις. Τὸν Καββαδία διαδέχτηκαν ὡς γραμματεῖς οἱ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Γεώργιος Οἰκονόμος (1924-1951), 'Αναστάσιος 'Ορλάνδος (1951-1979) καὶ Γεώργιος Μυλωνᾶς (1979-1988). Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γραμματείας τους ἡ 'Εταιρεία μπόρεσε νὰ συνεχίσει τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο της παρὰ τὶς δυσκολίες ποὺ δημιουργήθηκαν γιὰ σημαντικὸ χρονικὸ διάστημα ἐξαιτίας τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου καὶ τῶν ὄσων ἀκολούθησαν.

'Η 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία ὡς ἀνεξάρτητο ἐπιστημονικὸ 'Ἰδρυμα ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπικουρεῖ καὶ σήμερα τὸ ἑλληνικὸ κράτος στὸ ἔργο του τῆς προστασίας, τῆς ἀνάδειξης καὶ τῆς μελέτης τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ ὅταν χρειαστεῖ ἀναλαμβάνει τὴ διαχείριση καὶ ἐκτέλεση μεγάλων ἔργων, ὅπως ἔγινε τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὶς ἀνασκαφές τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ἢ παλαιότερα μὲ μεγάλης ἔκτασης ἀνασκηλώσεις.

Σημαντικὸ τομέα τοῦ ἔργου τῆς 'Εταιρείας ἀποτελοῦν τὰ δημοσιεύματά της. 'Εκδίδει τρία ἐτήσια περιοδικά: τὰ *Πρακτικά*

τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (ἀπὸ τὸ 1837), στὰ ὁποῖα δημοσιεύονται οἱ ἀναλυτικὲς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ποὺ διεξάγει σ' ὅλοκληρη τὴν Ἑλλάδα· τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα (ἀπὸ τὸ 1837), στὴν ὁποῖα ἐκδίδονται συνθετικὲς μελέτες γιὰ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες καὶ δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν· τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (ἀπὸ τὸ 1955), στὸ ὁποῖο δημοσιεύονται κάθε Μάιο σύντομες ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν τῆς. Ἀπὸ τὸ 1988 ἐκδίδεται, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, ὅπως καὶ τὰ τρία ἄλλα περιοδικά, Ὁ Μέντωρ, τριμηνιαῖο περιοδικό, ποὺ περιέχει εἰδήσεις γιὰ τὸ ἔργο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ κυρίως μικρὰ ἄρθρα σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα.

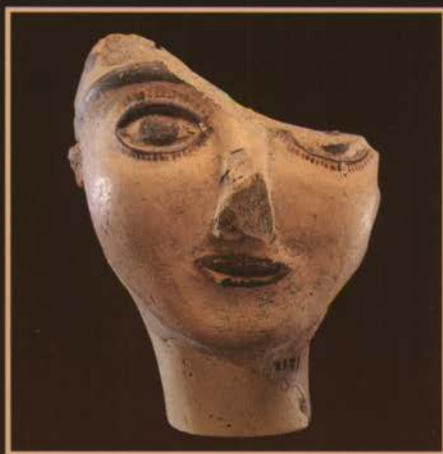
Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ περιοδικὰ ἐκδίδονται στὴ σειρά «Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας» μονογραφίες γιὰ ἀρχαιολογικὰ θέματα καὶ δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν, κυρίως τῆς Ἐταιρείας.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διοικεῖται ἀπὸ ἑνδεκαμελὲς Διοικητικὸ Συμβούλιο, τὸ ὁποῖο ἐκλέγεται κάθε τρία χρόνια ἀπὸ τὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν ἐταίρων τῆς. Κάθε χρόνο, περὶ τὸν Μάιο, ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου ἀνακοινῶνει σὲ εἰδικὴ δημόσια συνεδρία τὸ ἐτήσιο ἔργο τοῦ Ἰδρύματος.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΜΙΝΩΙΚΑ ΠΗΛΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ
ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ
ΑΡ. 218 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΡ. 24 ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ
ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2001
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.»
ΜΙΛΩΝΟΣ 26 - ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

Τὰ μινωικὰ πήλινα εἰδώλια εἶναι ἔργα μαζικῆς παραγωγῆς μὲ ἔντονη πολυμορφία καὶ διαχρονικὴ παρουσία σὲ ποικίλα σύνολα. Ἀποτελοῦν σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα τῆς μινωικῆς εἰκονογραφίας καὶ θρησκείας. Οἱ τρόποι ἀπόδοσης τῶν εἰκονογραφικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν εἰδωλίων ἀπὸ τὸ 1700 ἕως τὸ 1000 π.Χ. καθορίζονται ἀπὸ τὶς ιδέες καὶ τὴν αἰσθητικὴ τῆς ἐποχῆς τους. Τὰ εἰδώλια, ὡς συνοπτικὲς εἰκόνες τῶν ἀναθετῶν τους, ἐκφράζουν κοινωνικὰ πρότυπα καὶ ἀξίες τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ομάδων ποὺ τὰ ἀνέθεσαν. Ὁ εἰκονογραφικὸς πλοῦτος καὶ ἡ φυσιοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς, ἡ ἐκφραστικὴ λιτότητα, ἡ παρουσία τῆς μινωικῆς θεᾶς μὲ ὑψωμένα χέρια στὰ κοινοτικὰ ἱερά, οἱ εἰκονιστικὲς συνθέσεις καὶ τὰ ὁμοιώματα ἱερῶν μὲ ἀνθρώπινες μορφές, ἐξετάζονται ἀναλυτικὰ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν εἰκονογραφία τῶν ἱστορικῶν περιόδων τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

ISSN 1105-7785

ISBN 960-8145-29-5